

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки
Географічний факультет

С. В. Полянський

Ґрунтознавство з основами географії ґрунтів
Понятійно-термінологічний словник

Луцьк
Вежа-Друк
2015

УДК 631.4(03)

ББК 40.35я2

П 54

*Рекомендовано до друку вченою радою
Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки
(протокол № 4 від 26 листопада 2015 р.)*

Рецензенти:

Шевчук М. Й. – доктор сільськогосподарських наук, професор, завідувач кафедри ботаніки і садово-паркового господарства Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки;

Фесюк В. О. – доктор географічних наук, професор кафедри екології Луцького національного технічного університету;

Зінчук М. І. – кандидат сільськогосподарських наук, директор Волинської філії державної установи «Інститут охорони ґрунтів України».

Полянський С. В.

П 54 Ґрунтознавство з основами географії ґрунтів [Текст] : понятійно-термінологічний словник / уклад. Сергій Володимирович Полянський. – Луцьк : Вежа-Друк, 2015. – 156 с.

ISBN 978-617-7272-64-8

Видання вміщує понад 800 понять і термінів із дисципліни «Ґрунтознавство з основами географії ґрунтів». З'ясовано місце ґрунтознавства серед інших наук. Висвітлено роль та функції ґрунтів у біосфері, їхні основні фізичні, хімічні, біологічні властивості й режими, родючість та способи її підвищення. Розглянуто вчення про чинники ґрунтоутворення й класифікацію ґрунтів. Подано генезис-типи ґрунтів світу, їх географію та особливості поширення.

Для студентів географічних спеціальностей вищих навчальних закладів, викладачів, спеціалістів відповідних профілів. Видання може бути корисним для всіх, хто цікавиться ґрунтознавством та географією поширення ґрунтів у світі.

УДК 631.4(03)

ББК 40.35я2

ISBN 978-617-7272-64-8

© Полянський С. В. (укладання), 2015

© Маліневська І. П. (обкладинка), 2015

ЗМІСТ

Передмова	4
Список умовних скорочень	6
Абетка	7
Словник	8
Список використаної літератури	127
Рекомендована література	128
Алфавітний покажчик	131

ПЕРЕДМОВА

На сучасному етапі розвитку суспільства ґрунтознавство як фундаментальна природничо-історична наука відіграє важливу роль, адже забезпечує потреби аграрного, лісового, водного, комунального господарств та інших галузей економіки.

У системі географічних наук ґрунтознавство тісно пов'язане із загальною фізичною географією, картографією, геоморфологією, гідрологією, кліматологією, екологією, із циклом економіко-географічних наук (вивчення та оцінка ґрунтових ресурсів) тощо.

Викладачі й студенти вищих навчальних закладів України під час опанування ґрунтознавчих дисциплін відчують значні труднощі щодо тлумачення термінів, використовуваних у ґрунтознавстві, географії ґрунтів, а також методиці вивчення ґрунтів, структури ґрунтового покриву тощо.

У словнику подано тлумачення основних термінів, що застосовуються в дисциплінах ґрунтознавчого циклу.

Розробляючи структуру словника-довідника, автор керувався чинними вимогами Державного стандарту за напрямом підготовки 6.040104 «Географія» освітньо-кваліфікаційного рівня «Бакалавр» денної та заочної форм навчання вищих навчальних закладів.

Мета видання – ознайомити студентів з основними поняттями й термінами, що вживаються в посібниках, підручниках, монографіях, наукових збірниках ґрунтознавчого спрямування.

Терміни та поняття розміщені в алфавітному порядку й виділені жирним шрифтом. Якщо термін складається з двох і більше слів, то використовуємо як прямий, так і обернений порядок слів (наприклад: *«гідроморфні ґрунти»*, а не *«ґрунти гідроморфні»* або *«ґрунти напівгідроморфні»*, а не *«напівгідроморфні ґрунти»*). У тексті вживаємо скорочення, які відповідають початковим літерам терміна чи поняття (наприклад: *чинники родючості ґрунту – ч. р. т.*). Терміни подано здебільшого в однині, а іноді – відповідно до прийнятої термінології, у множині; синоніми вказано у квадратних дужках. У квадратних дужках зазначено також у кінці визначення поняття чи терміна порядковий номер основного джерела та сторінки. Для зручності користування в словнику вміщено алфавітний покажчик термінів із посиланням на відповідну сторінку, умовні скорочення, список використаної й рекомендованої літератури.

Терміни та поняття, подані в словнику, будуть корисні студентам під час підготовки до практичних, лабораторних занять, модулів, складання іспитів і допоможуть краще оволодіти теоретичним матеріалом, сформулювати уявлення про ґрунтознавство як науку й об'єктивно оцінити власний рівень здобутих знань із дисципліни «Ґрунтознавство з основами географії ґрунтів», а також предметів загальногеографічного напрямку.

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

агр. – агрономічний;
АЕМ – моніторинг агроекологічний;
АЛС – система агроландшафтна;
амер. – американський;
ГІС – географічні інформаційні системи;
грец. – грецька;
ГСЕ – гранично-структурний елемент;
ГТК – гідротермічний коефіцієнт Селянинова;
г. – ґрунти;
ГК – ґрунтова комбінація;
ГП – ґрунтовий покрив;
див. – дивись;
ЕГА – ареал ґрунтовий елементарний;
ЕГП – процес ґрунтовий елементарний;
ЕГСГА – елементарний ґрунтово-сільськогосподарський ареал;
ЕСА – ареал елементарний структурний;
ісп. – іспанська;
італ. – італійська;
і т. ін. – і таке інше;
КВАГ – коефіцієнт відносної акумуляції гумусу;
КПНГ – коефіцієнт профільного накопичення гумусу;
лат. – латинська;
нім. – німецька;
ОГК – об'єкт ґрунтової класифікації;
перс. – перська;
пол. – польська;
СПП – структура ґрунтового покриву;
син. – синонім;
та ін. – та інші;
т. зв. – так званий;
тюрк. – тюркський;
у т. ч. – у тому числі;
ФАО – продовольча й сільськогосподарська організація ООН;
фр. – французька.

АБЕТКА

А а

І і

Т т

Б б

Ї ї

У у

В в

Й й

Ф ф

Г г

К к

Х х

Ґ ґ

Л л

Ц ц

Д д

М м

Ч ч

Е е

Н н

Ш ш

Є є

О о

Щ щ

Ж ж

П п

Ь

З з

Р р

Ю ю

И и

С с

Я я

А

АБСОРБЕНТ – рідина або тверде тіло, що поглинає газ чи розчинену речовину в повному об'ємі. У ґрунті абсорбенти представлені ґрунтовим розчином і твердими мінеральними та органічними компонентами, які наділені пористістю.

АБСОРБЦІЯ (лат. *absorbeon* – поглинаю) – поглинання речовин абсорбентом із газової суміші або рідини.

АВТО..., АУТО... (від грец. *autos* – сам) – перша частина складних слів, що відповідає значенню слів «свій», «власний» та основі «само...».

АВТОМЕТАМОРФОЗ (саморозвиток) – розвиток ґрунтів при стабільних чинниках середовища. Така еволюція трактується як саморозвиток, коли неоднорідність структури ґрунтового покриву (СГП) та її зміни зумовлені внутрішньоґрунтовими процесами. Особливе значення при цьому мають потоки речовин й енергії як між генетичними горизонтами ґрунту та ґрунтово-геологічних тіл, так і між компонентами ґрунтової комбінації (ГК), які займають у системі різні топографічні позиції. Основу еволюції ґрунтів та СГП при стабільному стані чинників ґрунтоутворення й диференціації ґрунтового покриву становлять динамічні процеси.

АВТОТРОФИ (від *avto...* і грец. *trophe* – їжа, живлення) – живі організми, які синтезують усі потрібні для життєдіяльності органічні речовини з неорганічних (повітря, ґрунту, води). До них належать вищі рослини та водорості, що містять хлорофіл і синтезують органічні речовини за допомогою сонячної енергії (фотосинтез), а також деякі бактерії – хемоавтотрофи.

АГРЕГАТ ВОДОСТІЙКИЙ (а. в.) – агрегат, який цілком або частково зберігається в нерухомій чи проточній воді.

АГРЕГАТ ҐРУНТОВИЙ (а. г.) [син. Пед] – природна складна ґрунтова окремість, яка утворилася з елементарних ґрунтових часток (мікроагрегат) або мікроагрегатів (макроагрегат) унаслідок їх злипання та

склеювання під впливом фізичних, хімічних, фізико-хімічних і біологічних процесів.

АГРЕГАЦІЯ (лат. *aggrego* – приєдную) – процес утворення агрегатів як під впливом різних природних ґрунтових процесів (фізичних, хімічних і біологічних), так і механічного та хімічного обробітку ґрунту.

АГРО... (від грец. *agros* – поле) – частина складних слів, що відповідає поняттю «агрономічний».

АГРОЕКОЛОГІЯ (від *агро...* та *екологія*) – розділ прикладної екології, що вивчає вплив чинників середовища на продуктивність культурних рослин, а також структуру й динаміку угруповань організмів, що живуть в агроценозах, вплив агробіоценозів на життєдіяльність вирощуваних рослин.

АГРОЛАНДШАФТ (від *агро...* й *ландшафт*) – ландшафт, основу якого становлять сільськогосподарські угіддя та лісові насадження, зокрема лісосмуги й інші захисні насадження.

АГРОЛІСОМЕЛІОРАЦІЯ – система лісогосподарських заходів, спрямованих на поліпшення ґрунтово-гідрологічних і кліматичних умов місцевості для ведення сільського господарства.

АГРОНОМІЧНЕ ҐРУНТОЗНАВСТВО (від *агро* й грец. *nomos* – закон) (а. г.) – наука, що вивчає ґрунт як головний засіб сільськогосподарського виробництва.

АГРОНОМІЧНІ ВЛАСТИВОСТІ ҐРУНТУ (а. в. г.) – властивості, сукупністю яких визначається родючість ґрунту, тобто а. в. г. забезпечують рослину поживними речовинами, водою, повітрям, теплом й т. ін.

АГРОФІТИ – інтродуковані рослини, вирощувані людиною.

АГРОФІТОЦЕНОЗ – земна поверхня, що зайнята угрупованням культурних рослин (посівами чи плантаціями).

АГРОХІМІЯ [син. Агрономічна хімія] – наука, яка вивчає питання відносин між ґрунтами, рослиною та добривом із метою підвищення врожаю сільськогосподарських культур і поліпшення його якості.

АДГЕЗІЙНЕ

АДГЕЗІЙНЕ ЗАКРІПЛЕННЯ ГУМУСУ (а. з. г.) (за М. І. Лактіоновим) – це процес, при якому новоутворений гумус безпосередньо взаємодіє з «чистою» поверхнею глинистих ґрунтових часточок.

АДГЕЗІЯ [син. Злипання] – утворення на поверхні твердого або рідкого тіла тонкого шару газу, або рідини, що прилягає до поверхні. Адгезія зумовлена силами молекулярного притягання.

АДСОРБЕНТ – тіло з великою внутрішньою або зовнішньою поверхнею, на якій відбувається адсорбція речовин – газів чи розчинів, що торкаються поверхні. До ґрунтових адсорбентів належать глинисті мінерали та високодисперсні органічні й органо-мінеральні сполуки.

АДСОРБЦІЯ (від лат. *ad* – до, в, при й *sorbeo* – поглинаю) – поглинання будь-якої речовини з газоподібного середовища або розчину поверхневим шаром рідини чи твердого тіла; відбувається під дією молекулярних сил поверхні адсорбенту. Розрізняють фізичну адсорбцію, коли молекули адсорбату зберігають свою індивідуальність, – і хімічну (див. хемосорбція), з утворенням хімічних сполук.

АЕРАЦІЯ ҐРУНТІВ (від грец. *aer* – повітря) (а. г.) – газообмін ґрунтового повітря з атмосферним. А. г. необхідна для доброго росту та розвитку рослин. Унаслідок а. г. відбувається збагачення ґрунтового повітря киснем, а приземного надґрунтового – вуглекислим газом.

АЕРАЦІЯ ҐРУНТУ (а. г.) – природне або штучне насичення ґрунту атмосферним повітрям; газовий обмін між цими середовищами.

АЕРО... (від грец. *aer* – повітря) – частина складних слів, що означає «повітря», «повітряний».

АЕРОБИ (від *аеро...* й грец. *bios* – життя) – організми, що здатні існувати лише в кисневмісному середовищі.

АЕРОЗОЛІ (від *аеро...* й нім. *sol* – колоїдний розчин) – речовини, які складаються з твердих (дим) або рідких (туман) часточок, завислих у газоподібному середовищі.

АЗОТ РУХОМИЙ (а. р.) (за І. В. Тюріним і М. М. Кононовою) – органічні та мінеральні сполуки азоту, що переходять у 0,5н розчин H_2SO_4 на холоді (ґрунт: розчин = 1:5, 16–18 годин).

АЗОТФІКСАТОРИ (від *азот* і фр. *fixateur* – закріплювач) – бактерії й водорості (переважно синьо-зелені), що фіксують атмосферний азот.

АЗОТФІКСАЦІЯ БІОЛОГІЧНА (а. б.) – процес засвоєння молекулярного азоту й побудови з нього азотистих сполук мікроорганізмами.

АЗОТ, ЩО ГІДРОЛІЗУЄТЬСЯ – сполуки азоту, які переходять у розчин під час обробки ґрунту 25 % H_2SO_4 або 6 % HCl при нагріванні в автоклаві.

АКТИВНИЙ ГУМУС (а. г.) (термін О. Н. Соколовського) – форма колоїдного гумусу, яка бере активну участь в утворенні ґрунтової структури; являє собою ту частину гумусу, що здатна пептизуватися та переходити в розчин після заміни в ґрунті обмінно-увібраного кальцію натрієм.

АКТИНОМІЦЕТИ – група прокаріотів, які утворюють міцелій, розповсюджений у всіх ґрунтах. Відіграють велику роль у мінералізації різноманітних органічних речовин.

АКТУАЛЬНА (АКТИВНА) КИСЛОТНІСТЬ ҐРУНТУ (а. к. г.) – кислотність ґрунту, зумовлена наявністю в ґрунтовому розчині іонів водню. А. к. г. визначається величиною рН водної витяжки з ґрунту.

АКУМУЛЯЦІЯ БІОЛОГІЧНА В ҐРУНТІ (а. б. в г.) – накопичення в ґрунті органічних, органо-мінеральних і мінеральних речовин унаслідок життєдіяльності нижчих та вищих рослин, ґрунтової мікрофлори.

АЛЮВІАЛЬНІ ҐРУНТИ [син. Заплавні ґрунти] (а. г.) – ґрунти, що розвиваються в межах заплав, із періодичним затопленням паводковими водами й відкладенням на поверхні річкових наносів. Склад і властивості а. г. визначаються складом наносів та режимом їх накопичення, а також складом річкових вод, режимом паводків й умовами ґрунтотворення в міжпаводкові періоди. А. г. зазвичай покриті різноманітною та добре розвиненою рослинністю, трав'янистою й чагарниковою, багаті на поживні речовини, добре структуровані, родючі. Серед а. г. виокремлюють дернові, лучні, глейові, болотні типи.

АМІНОКИСЛОТИ ҐРУНТУ (а. г.) – частина органічних речовин, яка представлена в ґрунті «вільними» амінокислотами, що переходять у витяжку органічних розчинників (спирти та ін.) і «гідролізованими»

АМФОТЕРНІСТЬ

амінокислотами, які витягуються з ґрунту під час його обробки сильними кислотами в автоклаві (25 % H_2SO_4 або 6 % HCl).

АМФОТЕРНІСТЬ – здатність деяких сполук, у тому числі ґрунтових колоїдів, проявляти залежно від реакції середовища кислотні або лужні властивості (гідроксиди алюмінію, цинку та ін.).

АНАЕРОБІОЗ (АНОКСІБІОЗ) – життя за відсутності вільного кисню. Необхідну для життєдіяльності енергію при анаеробіозі організми отримують завдяки реакціям окиснення-відновлення органічних і мінеральних сполук.

АНАЛІЗ АГРЕГАТНИЙ ҐРУНТУ (а. а. г.) – визначення вмісту в ґрунті різних за величиною агрегатів, що визначається у % від маси сухого ґрунту. А. а. г. може бути сухим (структурний аналіз) або мокрим. У першому випадку ґрунт на ситах просіюється в повітряно-сухому стані, у другому – у воді.

АНАЛІЗ ГРАНУЛОМЕТРИЧНИЙ ҐРУНТУ (а. г. г.) – визначення вмісту в ґрунті різних за розміром механічних елементів (часточок), %.

АНДОСОЛІ – ґрунт на вулканічних відкладах нейтрального та лужного складу.

АНТРОПОГЕННИЙ ВПЛИВ (а. в.) (антропогенний прес) – будь-який вид господарської діяльності людини стосовно до природи.

АНТРОПОГЕННИЙ ҐРУНТОТВОРНИЙ ПРОЦЕС (а. г. п.) – активне використання та зміна ґрунтів людиною.

АПАТИТ – мінерал із групи основних безводних фосфатів $\text{Ca}_5[(\text{PO}_4)_3(\text{P}, \text{Cl}, \text{OH})]$; одне з первинних джерел фосфору.

АПОФІТИ (від грец. *apo* – без і *fito* – рослина) – місцеві бур'яни, що легко зростають на ріллі та інших культурних місцях.

АРЕАЛ ҐРУНТОВИЙ (а. г.) – місце поширення на земній поверхні ґрунтів або структур ґрунтового покриву того чи того класифікаційного рівня або рівня організації ґрунтового покриву.

АРЕАЛ ҐРУНТОВИЙ ЕЛЕМЕНТАРНИЙ (від рос. *элементарный почвенный ареал*) (а. г. е.) – ґрунтове утворення, усередині якого від-

сутні будь-які ґрунтово-географічні межі. ЕґА можуть мати різну площу. За внутрішньою будовою розрізняють три типи ЕґА: гомогенні, спорадично-плямисті та регулярно-циклічні. Термін В. М. Фрідланда (1965; 1972).

АРЕАЛ ҐРУНТОВИЙ КАРТОГРАФІЧНИЙ (АГК) – контур на ґрунтовій карті, який, залежно від масштабу карти та типу генералізації, показує площу, зайняту ґрунтом певного рівня класифікації, або СГП відповідного рівня організації (наприклад ЕґА).

АРЕАЛ ҐРУНТОВИЙ МОНОКОМБІНАЦІЙНИЙ (МґА) – територія, яку займає певна багаторазово повторювана ґрунтова комбінація. Ця територіально-типологічна ґрунтово-географічна одиниця в ієрархічному ряду подібних одиниць займає друге місце знизу (після ЕґА).

АРЕАЛ ҐРУНТОВИЙ ПОЛІКОМБІНАЦІЙНИЙ (ПґА) – територія, ґрунтовий покрив якої утворений складною ГК, що включає кілька різних, однак генетично пов'язаних ГК та ЕґА; територіально-типологічна (третя знизу) одиниця класифікації СГП.

АРЕАЛ ЕЛЕМЕНТАРНИЙ ҐРУНТОВО-СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИЙ (ЕґСА) – територія, на якій розповсюджені ґрунти, віднесені до однієї агровиробничої групи, що характеризується однаковим, із погляду використання в сільськогосподарському виробництві, рельєфом, обмежена іншими ЕґСА або неґрунтовими утвореннями.

АРЕАЛ ЕЛЕМЕНТАРНИЙ СТРУКТУРНИЙ (ЕСА) – ареал розповсюдження групи ЕґА або ГК, приурочених до окремої форми мезорельєфу з чітко визначеними межами, об'єднаних наявними або можливими прямими взаємозв'язками в процесі формування та розвитку, має своєрідний просторовий малюнок ґрунтового покриття (Годельман Я. М., 1981).

АРЕАЛ КІЛЬКІСНОГО ВИЯВЛЕННЯ (а. к. в.) – СГП певного таксономічного рівня та ЕґА, що займають мінімальні площі, картографування яких у масштабі розпізнання дає змогу одержати дані для статистично достовірної характеристики складу та геометрії відповідних таксономічних одиниць СГП й ЕґА.

АРЕАЛ

АРЕАЛ ЯКІСНОГО ВИЯВЛЕННЯ (а. я. в.) – площа, мінімально достатня для встановлення компонентів СГП, характеру їх взаємозв'язку та зв'язку з іншими компонентами ландшафту. Для виконання цих завдань можна обмежитися складанням профілів, тоді а. я. в. визначається довжиною профілю, закладання якого необхідне для розв'язання поставленого завдання 1 (якісне виявлення складних ГК, простих ГК, ЕГА). Для одержання достовірних даних про склад і геометрію СГП потрібно скласти карту, однакову за площею або таку, що перевищує ареал кількісного виявлення СГП.

АРИДИЗАЦІЯ ҐРУНТУ (ОПУСТЕЛЮВАННЯ) (а. г.) – аридний стан ґрунту, при якому зменшується його здатність забезпечувати рослини водою.

АРИДНІ ҐРУНТИ (а. г.) – типи ґрунтів, що формуються в умовах посушливого клімату в пустелях, напівпустелях, сухих степах.

АЦИДОЇДИ ҐРУНТУ (а. г.) – від'ємно заряджені колоїди (глинисті мінерали, кремнекислота, гумусові речовини).

АЦИДОФІЛИ (від лат. *acidus* – кислий і ... *philu*) – організми, здебільшого бактерії, які існують у кислому середовищі (воді, ґрунті).

АЦИДОФІТИ – рослини, що надають перевагу кислим ґрунтам.

Б

БАЗОЇДИ ҐРУНТУ – позитивно заряджені колоїди ґрунту, у якого рН розчину нижче 7 (наприклад: гідрати оксидів заліза, алюмінію). Вони здатні змінювати знак заряду при зміні реакції ґрунтового розчину в бік підлугування (рН вище 7).

БАКТЕРІАЛЬНІ ДОБРИВА (б. д.) – добрива, що містять корисні для сільського господарства ґрунтові мікроорганізми (наприклад нітроген).

БАКТЕРІАЛЬНІ ТОКСИНИ (від грец. *bakterion* – паличка) (б. т.) – отруйні речовини, що виділяються бактеріями в ґрунт (екзотоксини)

або містяться в мікробних клітинах (ендотоксини). Викликають токсикоз ґрунтів.

БАКТЕРІЇ (від грец. *bakterion* – паличка) – мікроскопічні, здебільшого одноклітинні, організми, що належать до найпримітивніших форм життя. За типом дихання поділяють на аеробні й анаеробні, за типом живлення – автотрофні та гетеротрофні. У кругообігу речовин у природі виконують функції редуцентів.

БАЛАНС ВОДНИЙ (б. в.) – співвідношення між кількістю води, що надходить, і тією, що витрачається з ґрунту за певний час. Визначається в мм водного шару або м³/га.

БАЛАНС РАДІАЦІЙНИЙ (б. р.) – різниця між надходженням (поглинанням) та витратами (випромінюванням і відбиванням) променистої енергії за одиницю часу на одиниці поверхні. Вимірюється в кал/см², год або ккал/см² місяць.

БАЛАНС РЕЧОВИН У ҐРУНТІ (б. р. у ґ.) – співвідношення між сумарним надходженням речовин у ґрунт і загальними їх утратами ґрунтом; кількісне вираження зміни запасів речовин за відповідний проміжок часу.

БАЛАНС ТЕПЛОВИЙ (б. т.) – співвідношення між надходженням і витратою тепла поверхнею ґрунту або певним його шаром за деякий час.

БАР'ЄР ГЕОХІМІЧНИЙ (б. г.) – різка зміна умов міграції хімічних елементів у ґрунті, унаслідок чого відбувається диференціація профілю за вмістом мігруючих речовин.

БІЛОЗІРКА – педогенна форма важкорозчинних слабосцементованих стяжінь карбонатів у вигляді чітко обмежених округлих білих плям (вічок) діаметром до 1 см у верхній частині суглинково-глинистих ґрунтоутворювальних порід. Морфологічна характерна ознака в профілі чорноземів звичайних, південних, темно-каштанових, каштанових солонцюватих ґрунтів і солонців каштанових, а також ґрунтів подів Степу Південного. Горизонт залягання білозірки часто відображає постійну глибину промочування в процесі формування ґрунту.

БІОАКУМУЛЯЦІЯ

БІОАКУМУЛЯЦІЯ (від грец. *bios* – життя і лат. *accumulatio* – нагромадження) – процес накопичення в ґрунтах хімічних елементів, неорганічних та органічних речовин у результаті розкладу рослинних і тваринних решток.

БІОГЕННІ РЕЧОВИНИ (від грец. *bios* – життя, *genos* – народження) (б. р.) – 1) хімічні елементи, необхідні складові частини організмів, без яких неможливе їхнє існування (вуглець, кисень, азот, водень, кальцій, фосфор та ін.); 2) речовини, що утворюються внаслідок розкладання мертвих організмів.

БІОГЕННІСТЬ ҐРУНТУ (б. г.) – уміст у ґрунті мікроорганізмів (сумарних й окремих груп); один із показників біологічної активності ґрунту, розподілу, розсіювання та концентрації хімічних елементів у біосфері.

БІОІНДИКАЦІЯ ҐРУНТОТВОРЕННЯ (б. г.) – установлення напряму та особливостей ґрунотворення за станом біоценозу (чи окремих його компонентів).

БІОЛОГІЧНА АКТИВНІСТЬ ҐРУНТУ (б. а. г.) – сукупність біологічних процесів, що протікають у ґрунті.

БІОЛОГІЧНА ПРОДУКТИВНІСТЬ (б. п.) – кількість біомаси, відтвореної організмами біоценозу за одиницю часу (наприклад кг/га за рік).

БІОЛОГІЧНЕ ПОГЛИНАННЯ (б. п.) – засвоєння рослинами та мікроорганізмами в процесі життєдіяльності елементів живлення з ґрунту й повітря та переведення їх в органічні сполуки свого тіла, у складі яких вони й закріплюються (поглинаються) ґрунтом.

БІОЛОГІЧНІ ВЛАСТИВОСТІ ҐРУНТУ (б. в. г.) – сукупність властивостей, які визначають комфортність ґрунтового середовища для життєдіяльності рослин та інших організмів.

БІОХІМІЧНИЙ РЕЖИМ ҐРУНТІВ (б. р. г.) – зміна хімічного складу й властивостей ґрунтів під дією мікроорганізмів, рослин і тварин, пов'язана з періодичним повторенням малого біологічного кругообігу речовин у добових, сезонних та річних циклах.

БОГАР (від перс. *бехар* – весна) – землі в районах зрошуваного землеробства, на яких сільськогосподарські рослини вирощуються без поливу.

БОЛОТНІ ҐРУНТИ (б. г.) – група ґрунтів, які формуються в умовах надлишкового зволоження поверхневими або ґрунтовими водами під специфічною вологолюбною рослинністю. Група б. г. об'єднує три типи: 1) болотні верхові ґрунти; 2) болотні низинні ґрунти; 3) болотні перехідні ґрунти.

БОНІТУВАННЯ ҐРУНТІВ (б. г.) – порівняльна оцінка якості ґрунтів у балах за родючістю щодо певних сільськогосподарських культур. За природної родючості прийнято 100-бальну оцінку ґрунтів. У 100 балів оцінюються ґрунти, що мають найвищу врожайність відповідних сільськогосподарських культур. Ефективна родючість ураховує й природну, тому її параметричні показники мають розімкнуту шкалу. У ґрунтах із високим рівнем продуктивності за природної родючості сільськогосподарських культур показники ефективної перевищують 100 балів.

БРИЛА – ґрунтова грудка або агрегат понад 10 мм.

БРОДІННЯ – процес анаеробного ферментативного розщеплення органічних речовин, що здійснюється мікроорганізмами.

БРУНІЗЕМ (від фр. *brun* – коричневий і слов. *зем* – земля) – сильно гумусований, чорноземоподібний ґрунт прерій.

БУРІ ЛІСОВІ ҐРУНТИ [син. Буроземи] (б. л. г.) – оглинені сіалітні ґрунти, що формуються здебільшого в горах і на добре дренованих рівнинах під суббореальною ліською рослинністю дуже різноманітного складу.

БУРІ НАПІВПУСТЕЛЬНІ ҐРУНТИ (б. н. г.) – зональний для суббореальної напівпустельної зони з розрідженою полино-солянковою рослинністю та різко посушливим кліматом.

БУФЕРНІСТЬ ҐРУНТУ (від англ. *buffer* – пристрій для послаблення поштовхів) (б. г.) – здатність ґрунту зберігати реакцію середовища (рН), протистояти дії кислот і лугів. Найнижча буферність – у піщаних ґрунтах, а найвища – у глинистих.

БУФЕРНІСТЬ

БУФЕРНІСТЬ ҐРУНТОВИХ РОЗЧИНІВ (б. ґ. р.) складає частину буферності ґрунту й залежить від наявності в розчинах іонів Na, K, Ca, Mg, CO₃ та HCO₃, розчиненої CO₂ і т. ін.

В

ВАЛИ ПРОТИЕРОЗІЙНІ (в. п.) – штучні земляні споруди на схилах для попередження водної ерозії ґрунту.

ВАПНУВАННЯ ҐРУНТІВ (в. ґ.) – спосіб хімічної меліорації кислих ґрунтів для заміни у вбирному комплексі обмінних іонів водню та алюмінію на іони кальцію.

ВАРІАНТ ҐРУНТУ (в. ґ.) – таксономічна одиниця класифікації ґрунтів України; група ґрунтів, що в межах виду відрізняються за характером їх використання (цілинні, освоєні, дренавані, зрошувані).

ВБИРНА ЗДАТНІСТЬ ҐРУНТУ (в. з. ґ.) – здатність ґрунту затримувати ті чи ті речовини із навколишнього середовища. Ґрунт поглинає воду, гази, пари, розчинені речовини, суспензії, масла, фарби, мікроорганізми, молекули й окремі іони, міцели. За схемою К. К. Гедройця розрізняють механічний, фізичний, фізико-хімічний, хімічний та біологічний види поглинання.

ВЕРТИСОЛІ [амер., син. Щільні чорні ґрунти] – група, яка об'єднує щільні глинисті темнозабарвлені сильно тріщинуваті ґрунти.

ВЕРХОВОДКА [син. Води ґрунтові] – вільна гравітаційна волога, яка утворює в товщі ґрунту тимчасовий водоносний горизонт, не зв'язаний гідравлічно з горизонтом вод підґрунтових. Водонепроникним для верховодки ґрунтової є шар ґрунту зі зниженою водопроникністю будь-якого походження (наприклад ілювіальний горизонт).

ВИВІТРЮВАННЯ ВНУТРІШНЬОҐРУНТОВЕ (в. в.) – процеси вивітрювання, які відбуваються в товщі ґрунту.

ВИД ҐРУНТУ (в. ґ.) – таксономічна одиниця класифікації як міра прояву енергетики ґрунтотворення в межах роду внаслідок впливу

абіотичних чинників, які диференціюють ґрунтотворення за ступенем вологозабезпечення через кількість і засвоєння опадів холодного періоду, дії рельєфних чинників, а також галогенними проявами та вмістом скелета.

ВИДІЛЕННЯ КОРЕНЕВІ (в. к.) – органічні та мінеральні речовини, які виділяються корінням рослин у зовнішнє середовище (ризосферу).

ВИКОПНІ ҐРУНТИ, ДАВНІ ҐРУНТИ (в. г., д. г.) – рештки давніх ґрунтів, змінені різними процесами. Уперше поняття «давні ґрунти» увів Д. К. Глинка (1908). Ґрунти, перекриті неґрунтовими породами, він назвав викопними. Давніми називають ґрунти геологічного минулого (доголоценові). А. І. Набоких використовував терміни «давні поховані ґрунти», або «поховані ґрунти» (для ґрунтів у лесах). Похований ґрунт – це давній ґрунт, що зазнав процесів гуміфікації та ін. перетворень.

ВИЛУГОВУВАННЯ ҐРУНТІВ (в. г.) – процес розчинення та вимивання солей лужних і лужноземельних катіонів із ґрунтового профілю, унаслідок якого відбувається підкислення ґрунтового середовища. В. г. відбувається передусім на засолених солонцюватих і карбонатних ґрунтах, що пов'язано з інфільтрацією атмосферних і поливних вод.

ВИПАРОВУВАННЯ СУМАРНЕ [син. Евапотранспірація] (в. с.) – процес переходу газоподібної вологи в атмосферу внаслідок транспірації рослин і фізичного випаровування.

ВИПАРОВУВАННЯ ФІЗИЧНЕ (в. ф.) – у ґрунтознавстві процес випаровування вологи з відкритої поверхні ґрунту або рослин (без урахування транспірації рослинами).

ВИСНАЖЕННЯ ҐРУНТУ (в. г.) – збіднення ґрунту на поживні речовини внаслідок тривалого вирощування сільськогосподарських культур без унесення добрив або за недостатньої їх кількості.

ВИТЯЖКА ВОДНА (в. в.) – фільтрат водного розчину, який отримано після збовтування ґрунту з дистильованою водою.

ВИТЯЖКА КИСЛОТНА (в. к.) – фільтрат від взаємодії ґрунту з будь-якою кислотою.

ВІВІАНІТ

ВІВІАНІТ – мінерал із групи нормальних фосфатів. Продукт ґрунтоутворення у відновлювальних умовах. Характерний для деяких заплавлених і болотних ґрунтів.

ВІДБИВАЛЬНА ЗДАТНІСТЬ (в. з.) – здатність ґрунту відбивати сумарну радіацію, яка надходить на його поверхню.

ВІДНОВЛЕННЯ – хімічна реакція, протилежна окисненню. Суть відновлення полягає в приєднанні електронів речовиною, яка відновлюється.

ВІДНОШЕННЯ СГК: СФК – числовий вираз відношення кількості вуглецю, який входить до складу гумінових кислот, до кількості вуглецю, що входить до складу фульвокислот. Використовується для характеристики хімічного типу гумусу.

ВІДТВОРЕННЯ РОДЮЧОСТІ ҐРУНТІВ (в. р. ґ.) – комплекс агротехнічних і меліоративних заходів для відновлення або підвищення ефективної родючості ґрунтів. Розрізняють просте й розширене в. р. ґ. Основна мета простого відтворення – відновлення потенціалів усіх елементів родючості до тих вихідних параметрів, які необхідні для стабільного одержання вже досягнутих рівнів урожайності; здійснюють на добре окультурених ґрунтах, на яких рівні врожайності досягли максимальних для певного регіону потенціалів, а подальше їх підвищення є екологічно й економічно недоцільним. Розширене в. р. ґ. передбачає створення потужніших й ефективніших потенціалів родючості для подальшого підвищення врожайності сільськогосподарських культур; застосовують для малопродуктивних ґрунтів (еродованих, кислих, солонцюватих і засолених, техногенно деградованих, піщаних і супіщаних, оглеєних, заболочених та ін.), на яких урожайність надто низька, а просте відтворення родючості є економічно недоцільним. У процесі розширеного в. р. ґ. провідним чинником поряд зі збільшенням нормативів унесення добрив та інтенсифікацією обробітку ґрунту є агро меліоративні заходи для поліпшення буферних (див. Буферність ґрунту), фізичних, біологічних й ін. властивостей ґрунтів (див. Окультурення ґрунтів). Необхідними умовами в. р. ґ. є своєчасне виконання всіх агротехнол. операцій, раціональна система удобрення, сівозмін і догляду за ростом та розвитком рослин.

ВІК ҐРУНТУ (в. г.) – тривалість існування ґрунту в часі, час, протягом якого відбувалося формування певного ґрунту.

ВКЛЮЧЕННЯ – тіла, які містяться в ґрунтовій товщі й не пов'язані з процесами ґрунтоутворення (камені, черепашки, залишки матеріальної культури людини).

ВЛАСНЕ ГУМУСОВІ РЕЧОВИНИ (в. г. р.) – темнозabarвлений продукт процесу перетворення органічних решток, який формується тільки в товщі ґрунту або ґрунтоутворної породи.

ВОДИ ҐРУНТОВІ (верховодка ґрунтова) (в. г.) – вільна гравітаційна волога, що утворює тимчасовий водоносний горизонт у ґрунті або підґрунті, гідравлічно не зв'язаний із першим постійним горизонтом вод. Водоупором для ґрунтової води можуть слугувати шари ґрунту зі зниженою водопроникністю будь-якого походження (наприклад: ілювіальний горизонт, похований ґрунт, підстилаюча порода).

ВОДИ ПІДҐРУНТОВІ (в. п.) – волога вільна гравітаційна, що утворює в підґрунті водоносний горизонт, який визначається за появою дзеркала вільної води у свердловині (колодязі, шурфі).

ВОДИ ПІДҐРУНТОВІ МІНЕРАЛІЗОВАНІ (в. п. м.) – в. п., які містять легкокорозивні солі. Розрізняють слабо- (0,5–5 г/л), середньо- (5–30 г/л) та сильномінералізовані (понад 30 г/л), або: а) прісні з умістом розчинних солей до (0,5–1,0 г/л); б) солонуваті від (1,0 до 3,0 г/л); в) слабосолоні (від 3 до 10 г/л); г) солоні й дуже солоні (від 10 до 50 г/л); ґ) розсільні (ропа) (понад 50 г/л).

ВОДНЕВИЙ ПОКАЗНИК (рН) (в. п.) – величина, за якою визначають ступінь кислотності або лужності середовища. Характеризує активність іонів водню $[H^+]$ у розчинах; чисельність дорівнює від'ємному десятковому логарифмові концентрації (активності) іонів водню в грамах на дециметр кубічний (г-моль/дм³): $pH = -\lg[pH]$. Ґрунти, що не містять карбонатів, можуть мати кислу реакцію – рН 4,5–5, а величина рН бл. 8–9 свідчить про накопичення в них лугів. За в. п. оцінюють загальноагроекологічний стан ґрунтів, обґрунтовують застосування агрономічних заходів.

ВОДНИЙ

ВОДНИЙ БАЛАНС ҐРУНТУ (в. б. г.) – співвідношення між водою, що потрапила в ґрунт (атмосферні опади, конденсована волога, ґрунтові та іригаційні води), і тією, яка була ним утрачена (фізичне випаровування, транспірація, поверхневий і внутрішньоґрунтовий, боковий та вертикальний стік) за певний час.

ВОДНИЙ РЕЖИМ ҐРУНТУ (в. р. г.) – сукупність явищ, що визначають надходження, переміщення, витрату й використання організмами ґрунтової вологи.

ВОДНИЙ РЕЖИМ ҐРУНТУ НЕПРОМИВНИЙ [син. Імпермацидний] (в. р. г. н.) – тип водного режиму, характерний для природних зон, де кількість води випадаючих опадів дорівнює або частіше менша за ту воду, що випаровується з ґрунту.

ВОДНІ ВЛАСТИВОСТІ ҐРУНТІВ (в. в. г.) – сукупність властивостей ґрунту, що визначають поведінку ґрунтової вологи: водопрпускну (фільтраційну), водопіднімальну, водоутримувальну здатності ґрунту, а також доступність (забезпеченість) ґрунтової вологи рослинам.

ВОДНО-ФІЗИЧНІ ВЛАСТИВОСТІ ҐРУНТУ (в.-ф. в. г.) – сукупність властивостей, що характеризують якісні відмінності вологи в ґрунті за ступенем її рухомості. Виділяють такі в.-ф. в. або ґрунтово-гідрологічні константи: макс.-адсорбційна вологоємність (МАВ), максимальна гігроскопічність (МГ), ґрунтова вологість стійкого в'янення рослин (ВВ), вологість розриву капілярів (ВРК), найменша, або польова вологоємність (НВ), повна вологоємність (ПВ). Найбільше екологічне й агрономічне значення має інтервал вологи між НВ і ВРК. Саме в його межах забезпечується нормальний ріст та розвиток рослин і біоти ґрунту. До в.-ф. в. г. належать також властивості, що визначають поглинання, збереження й рух вологи в ґрунті: сорбцію, усмоктування, фільтрацію, водопіднімальну здатність.

ВОДОПРОНИКНІСТЬ ҐРУНТУ (в. г.) – властивість ґрунту поглинати й пропускати воду. Вимірюється висотою водяного стовпчика поглинання водою за першу годину (у см/год). Залежить від гранулометричного складу збагачення ґрунту колоїдами, складу обмінних катіонів та ін.

ВОДОРОСТІ ҐРУНТОВІ (в. г.) – екологічне угруповання тих видів водоростей, які живуть у ґрунтах. Розрізняють наземні форми (на

поверхні ґрунту), водно-наземні (у водному середовищі постійно зволужених ґрунтів) та власне ґрунтові (у товщі ґрунту). В. г. сприяють накопиченню органічних речовин у ґрунті, поліпшують його аерацію, збагачують азотом, впливають на його структуру, використовують як індикатор забрудненості екосистеми.

ВОДОСТІЙКА СТРУКТУРА ҐРУНТУ (в. с. г.) – структура ґрунту, яка здатна чинити опір розмивній дії води. В. с. г. властива ґрунтам, багатим на колоїди, які насичені багатовалентними катіонами.

ВОДОСТІЙКІСТЬ АГРЕГАТИВ ҐРУНТУ (в. а. г.) – здатність агрегатів ґрунту чинити опір розмивній дії води.

ВОДОУПОР – шар ґрунту чи породи з низькою водопроникністю.

ВОЛОГА АДСОРБОВАНА (в. а.) – один із видів вологи зв'язаної.

ВОЛОГА ВІЛЬНА (в. в.) – частина ґрунтової вологи, яка не підлягає впливу сорбційних сил.

ВОЛОГА ГІГРОСКОПІЧНА (в. г.) – пароподібна вода, яку ґрунт, подібно до інших подрібнених тіл, поглинає з повітря (див. **Гігроскопічність ґрунту**).

ВОЛОГА ГРАВІТАЦІЙНА [син. В. вільна] (в. г.) – вода, що пересувається в ґрунті під дією сил тяжіння.

ВОЛОГА ҐРУНТОВА (в. г.) – вода, яка утримується в ґрунті у формі молекул H_2O .

ВОЛОГА ДОСТУПНА (в. д.) – частина ґрунтової вологи, яка може бути використана рослинами. Нижня межа доступності – вологість стійкого в'янення рослин. Близький за змістом термін – волога продуктивна.

ВОЛОГА ЗВ'ЯЗАНА [син. В. сорбована. В. плівкова (за О. Ф. Лебєдевим), волога орієнтована] (в. з.) – частина ґрунтової вологи, яка перебуває під впливом сорбційних сил.

ВОЛОГА КАПЛЯРНА (в. к.) – вода, що утримується або пересувається в ґрунті під дією капілярних (меніскових) сил.

ВОЛОГА КОНСТИТУЦІЙНА (в. к.) – волога хімічно зв'язана.

ВОЛОГА

ВОЛОГА КРИСТАЛІЗАЦІЙНА (в. к.) – вода, що входить до складу кристалічних речовин у вигляді самостійних молекул, наприклад та, яка входить до складу молекули гіпсу ($\text{CaSO}_4 \cdot 2\text{H}_2\text{O}$).

ВОЛОГА НЕДОСТУПНА РОСЛИНАМ [син. Волога незасвоювана] (в. н. р.) – частина ґрунтової вологи, яка не може бути використана рослинами, у тому числі й у процесі їх в'янення. Найбільший уміст у ґрунті в. н. р. називається «мертвим» запасом вологи; він близький до максимальної гігроскопічності та залежить від виду рослин й умов їх росту.

ВОЛОГА ПЛІВКОВА (в. п.) – рідка вода, яка обволікає тверді часточки ґрунту суцільною плівкою. У пересуванні в. п. по профілю ґрунту сила тяжіння не бере участі. В. п. утримується в ґрунті завдяки молекулярним силам зчеплення між твердими часточками ґрунту та орієнтованими навколо них молекулами води.

ВОЛОГА ПРОДУКТИВНА (в. п.) – частина ґрунтової вологи, поглинаючи яку, рослини не лише підтримують свою життєдіяльність, але й синтезують органічні речовини. Нижньою межею в. п. є вологість ґрунтова стійкого в'янення рослин.

ВОЛОГА ХІМІЧНО ЗВ'ЯЗАНА (в. х. з.) – не зовсім точний термін, розуміються іони OH , які входять до складу речовини, а при прожарюванні вилучаються у вигляді води.

ВОЛОГА, ЩО ПРОСОЧУЄТЬСЯ (в., що п.) – волога вільна, волога гравітаційна, яка пересувається в ґрунті або в підґрунті вниз під впливом сили тяжіння.

ВОЛОГІСТЬ ҐРУНТУ (в. г.) – величина, яка характеризує вміст води в ґрунті. Визначається у відсотках: від маси сухого ґрунту; об'єму ґрунту; умісту вологи, що відповідає тому чи тому виду вологості ґрунту, найчастіше найменшій (відносна вологість).

ВОЛОГІСТЬ СТІЙКОГО В'ЯНЕННЯ РОСЛИН (в. с. в. р.) – вологість ґрунту, за якої призупиняються перші ознаки в'янення рослин, що не зникають при їх переміщенні в атмосферу, насичену водяними парами.

ВОЛОГОЄМКІСТЬ ҐРУНТУ (в. ґ.) – здатність ґрунту утримувати та поглинати певну кількість вологи. Залежно від умов утримання вологи розрізняють в. ґ. польову, загальну, капілярну, найменшу, повну, граничну, максимальну молекулярну, адсорбційну молекулярну. Серед них основними є найменша (польова), капілярна та повна.

ВОЛОГОЄМКІСТЬ ҐРУНТУ МАКСИМАЛЬНА МОЛЕКУЛЯРНА (в. ґ. м. м.) (за О. Ф. Лебедєвим) – найбільший уміст у ґрунті вологи, яка утримується силами притягання на поверхні твердих часточок ґрунту.

ВОЛОГОЄМКІСТЬ ҐРУНТУ НАЙМЕНША [син. В. ґ. польова; В. ґ. польова гранична; *Field water capacity* (амер.)] (в. ґ. н.) – максимально можливий уміст підвішеної води після відтоку всієї гравітаційної вологи.

ВОЛОГОЄМНІСТЬ ҐРУНТУ ПОВНА (в. ґ. п.) – уміст вологи в ґрунті за умови повного заповнення всіх пор водою.

ВОЛОГОПРОВІДНІСТЬ ҐРУНТУ (в. ґ.) – провідність ґрунту відносно води.

ВТОМА ҐРУНТУ (в. ґ.) – утрата ґрунтом родючості внаслідок неправильного обробітку чи повного порушення природних біоценозів, що зумовлюють відновлення родючості.

ВТОРИНЕ ЗАБОЛОЧУВАННЯ ҐРУНТІВ (в. з. ґ.) – порушення водного балансу ґрунтів у результаті підняття рівня ґрунтових вод, у тому числі й завдяки господарській діяльності людини.

Г

ГАЗООБМІН ҐРУНТОВИЙ (г. ґ.) – переміщення газів у ґрунтовій товщі, яке супроводжується обміном газів між твердою, рідкою, газоподібною та живою фазами ґрунту, а також між ґрунтом й атмосферою, ґрунтом і підґрунтям, ґрунтом та живими коренями.

ГАЛО

ГАЛО ... [від грец. *hals* – сіль] – частина складних слів, що відповідає за значенням слову «сіль».

ГАЛОГЕНЕЗ – процес утворення, накопичення та випадання солей у природі, у т. ч. й у ґрунті.

ГАЛОМОРФНІ ҐРУНТИ (г. г.) – група ґрунтів, в утворенні яких беруть участь процеси, пов'язані з присутністю, міграцією та накопиченням легкорозчинних солей.

ГАЛОФІТИ [від *гало...* й *фіти*] – рослини, що проростають на засолених ґрунтах, уміст солі в яких – понад 0,5 ‰.

ГЕЛЬ – твердий стан колоїдної дисперсної системи. Може бути драглистою або твердою системою з рідинним або газоподібним дисперсійним середовищем. Класичні гелі утворюються із золів при їх коагуляції й характеризуються пластичністю, деякою еластичністю та тиксотропними властивостями. У ґрунті гелі утворюються в процесі вивітрювання, ґрунтотворення, не проходячи стадії золю.

ГЕЛЬ КРЕМНЕКИСЛИЙ (г. к.) – драглеподібний осад аморфного кремнезему.

ГЕНЕЗИС ҐРУНТІВ (від грец. *genesis* – походження) (г. г.) – походження, утворення, розвиток ґрунтів і всіх належних їм особливостей (будова, склад, властивості та сучасні режими).

ГЕОГРАФІЯ ҐРУНТІВ (г. г.) – наука про закономірності поширення ґрунтів у межах суходолу Землі. Розділ ґрунтознавства, який вивчає закономірності розповсюдження ґрунтів і їх зв'язок із географічним середовищем.

ГЕОГРАФІЧНА ІНФОРМАЦІЙНА СИСТЕМА (ГІС) – інтегрована сукупність апаратних, програмних й інформаційних засобів, що забезпечують введення, збереження, обробку, маніпулювання, аналіз і відображення (представлення) просторово-координованих даних.

ГЕТЕРОГЕННІСТЬ ҐРУНТУ [від грец. *heteros* – інший] (г. г.) – перша частина терміна означає різнорідність, чужорідність за генезисом різних горизонтів ґрунтів чи компонентів ґрунтового покриву в межах поля або одного елемента ландшафту. Причинами г. г. можуть

бути різновікові особливості різних частин ґрунтового профілю або різних компонентів ґрунтового покриву.

ГІГРО... (від грец. *hygros* – волога) – у складних словах відповідає поняттю «волога».

ГІГРОСКОПІЧНІСТЬ ҐРУНТУ (г. г.) – здатність ґрунту сорбувати на поверхні своїх часточок водяну пару, що міститься в повітрі. Поглинена в такий спосіб волога називається гігроскопічною. Г. г. залежить від гранулометричного складу ґрунту й умісту в ньому гумусу.

ГІГРОСКОПІЧНІСТЬ ҐРУНТУ МАКСИМАЛЬНА (г. г. м.) – найбільша кількість пароподібної вологи, яку ґрунт може поглинути з повітря, насиченого вологою. Визначається у % від маси сухого ґрунту.

ГІДРАТАЦІЯ – утворення оболонки з орієнтованих молекул води навколо іонів, молекул і колоїдних часточок, які містяться в розчині, а також навколо твердих часточок ґрунту при доторканні їх до води.

ГІДРОЛІЗ – хімічна взаємодія речовини з водою, що супроводжується розкладом складного хімічного тіла на його складові частини й приєднанням до них іонів води (H^+ та OH^-).

ГІДРОМОРФНІ ҐРУНТИ (від грец. *hydor* – вода й грец. *morphe* – вигляд, форма) (г. г.) – велика група різних типів ґрунтів, формування яких відбувається в умовах стабільного надлишкового зволоження під впливом ґрунтових вод, що відображається на будові профілю у вигляді відповідних ознак оглеєння. Розподіляються на дві підгрупи за глибиною рівня ґрунтових вод – напівгідроморфні з глибиною їх 3–5 м і наявністю ознак оглеєння в материнській породі та власне гідроморфні – <2–3 м із диференціацією на лучні (ознаки оглеєння в материнській породі й нижній частині профілю), лучно-болотні (оглеєння із середньої частини профілю) та болотні мінеральні й органогенні (оглеєний увесь профіль).

ГІДРОМОРФНІСТЬ ҐРУНТІВ (г. г.) – наявність у формуванні ґрунтів тимчасового або постійного перезволоження через ознаки оглеєння у вигляді сизуватих, оливкових, охристих та іржавих плям і різних сегрегаційних форм заліза й марганцю. Гідроморфність завдяки поверхневому перезволоженню та його інтенсивність термінологічно відоб-

ГІДРОСЛЮДИ

ражено в номенклатурі ґрунтів (поверхнево глеюваті й глеюваті). Гідроморфність завдяки ґрунтовим водам у природному стані відображається на типовому рівні (див. *Гідроморфні ґрунти*), а в агроценозах – на рівні варіантів вторинно-лучнуватих (3–5 м) і лучних (<3 м).

ГІДРОСЛЮДИ [син. ілліти] – група шаруватих слюдоподібних силікатів із калієм у міжшаровому проміжку.

ГІДРОТЕРМІЧНИЙ КОЕФІЦІЄНТ СЕЛЯНИНОВА (ГТК) – відносний показник кліматичних ресурсів зволоження в теплий період року, коли середньодобові температури повітря перевищують 10°C. ГТК – це співвідношення суми опадів і температур за вказаний термін (час), помножене на 10. Можна розраховувати для певного часу в межах теплого періоду.

ГІДРОФІЗИЧНІ ВЛАСТИВОСТІ ҐРУНТУ (див. *Найменша польова вологоємність*).

ГПС – водна сірчаноокисла сіль кальцію $\text{CaSO}_4 \cdot 2\text{H}_2\text{O}$. У ґрунтах України представлений новоутворенням, сформованим у результаті ґрунтотворення. Буває у вигляді прожилок, скупчень дрібних кристалів, конкрецій, великих зрощень, у гідроморфних ґрунтах іноді може сформувати кірку та вицвіти на поверхні ґрунту. У лесових породах степової зони в автоморфних умовах є індикатором межі максимально можливого спорадичного промочування.

ГПСУВАННЯ ҐРУНТІВ (від грец. *gypsos* – крейда, вапняк) (г. г.) – хімічна меліорація солонців за допомогою внесення в них гіпсу задля заміни поглиненого натрію на кальцій.

ГЛЕЄУТВОРЕННЯ, ОГЛЕЄННЯ, ГЛЕЙОВИЙ ПРОЦЕС – специфічний ґрунтово-біологічний процес метаморфічного перетворення мінеральної та органічної частини ґрунту внаслідок періодичного або тривалого перезволоження (затоплення). Причини виникнення й розвитку оглеєння: надлишкове зволоження, тривале або періодичне застоювання води, що спричиняє розвиток анаеробних (безкисневих) процесів, низькі значення окисно-відновних процесів.

ГЛЕЙ – термін «глей» уперше ввів український учений-ґрунтознавець Г. М. Висоцький. У сучасному розумінні означає горизонт, змінений

біохімічним відновленням в умовах перезволоження, наявності органічних речовин та відповідної мікрофлори. У забарвленні переважають зелений, голубий або сизий відтінки. Має характерні іржаві плями й цятки гідроксидів заліза, залізисто-марганцеві примазки.

ГЛЕЄЕЛЮВІАЛЬНІ ПРОЦЕСИ (г. п.) – глейові процеси, що супроводжуються виносом рухомих органічних та мінеральних речовин.

ГЛЕЙОВІ ҐРУНТИ (г. г.) – ґрунти, у яких ознаки стійкого оглеєння охоплюють більшу частину профілю.

ГЛЕЙОВІ ПРОЦЕСИ (г. п.) – біохімічні процеси в ґрунті, що приводять до утворення глею. Зумовлюються анаеробним режимом перетворення органічних речовин і відновленням сполук Fe, Mn, Cu та ін.

ГЛЕЮВАТІ ҐРУНТИ (г. г.) – за номенклатурою ґрунтів, прийнятою в Україні, це ґрунти, ознаками стійкого оглеєння в яких охоплено меншу частину профілю.

ГЛИБИНА ЗАКИПАННЯ (г. з.) – віддаль від поверхні ґрунту до рівня, на якому починається закипання ґрунту, при взаємодії з розчином соляної кислоти.

ГЛИНА ФІЗИЧНА (г. ф.) – сукупність часточок твердої фази ґрунту з діаметром менше 0,01 мм.

ГНИТТЯ – анаеробний процес розпаду органічних азотовмісних речовин.

ГОРИЗОНТ ВОДОНЕПРОНИКНИЙ [син. Водоупор] (г. в.) – шар підґрунтя або ґрунту, який характеризується дуже низькою або нульовою водопроникністю.

ГОРИЗОНТ ВОДОНОСНИЙ (г. в.) – шар ґрунту або підґрунтя, який утримує вільну гравітаційну вологу, здатну витікати зі штучного й природного розрізу цього шару.

ГОРИЗОНТ ГУМУСОВИЙ (г. г.) – генетичний горизонт максимального накопичення гумусових речовин у верхній частині мінерального профілю ґрунту.

ГОРИЗОНТИ

ГОРИЗОНТ ГЛЕЙОВИЙ (г. г.) – горизонт ґрунту голубувато-сизого або зеленуватого забарвлення, викликаного присутністю сполук дво-валентного заліза. Формується при сильно розвинутому глейовому процесі в умовах застійного перезволоження.

ГОРИЗОНТ ГЛЕЮВАТИЙ (г. г.) – шар ґрунту з окремими сизуватими та буруватими-вохристими плямами, рясними залізисто-марганцевистими новоутвореннями. Проявлення г. г. пов'язано з проявом слабого оглеєння. Формується в умовах періодичного (сезонного) перезволоження.

ГОРИЗОНТИ ҐРУНТУ ГЕНЕТИЧНІ (г. г. г.) – відносно однорідні шари ґрунту, які відокремились у процесі ґрунтоутворення, розміщені більш або менш паралельно до поверхні ґрунту. Відрізняються один від одного та від материнської породи забарвленням, структурою, складенням, складом, характером новоутворень й іншими ознаками. Сукупність горизонтів утворює профіль ґрунту.

ГОРИЗОНТ КАРБОНАТНИЙ (г. к.) – горизонт, у якому існує виділення карбонатів у тій чи іншій формі.

ГОРИЗОНТ РУДЯКОВИЙ (г. р.) – горизонт рясного накопичення щільних органо-мінеральних утворень заліза, марганцю, інколи фосфору та ін.

ГОРИЗОНТ ТОРФ'ЯНИЙ (г. т.) – горизонт, який складається з рослинних решток різного ступеня розкладеності.

ГРАВІЙ – частка ґрунтова елементарна, обкатаний уламок породи, діаметром понад 2 мм (за В. В. Охотіним) або розміром 1–3 мм (за Н. А. Качинським).

ГРАНУЛА КОЛОЇДНОЇ МІЦЕЛИ (г. к. м.) – колоїдна частка разом із нерухомим шаром компенсуючих іонів.

ГРАНУЛОМЕТРИЧНИЙ СКЛАД ҐРУНТУ (г. с. г.) – уміст у ґрунті елементарних ґрунтових часток різного розміру (мм: 1–0,25; 0,25–0,05; 0,05–0,01; 0,01–0,005; 0,005–0,001; <0,001, сума <0,01). Визначається у % маси ґрунту. Важливою його складовою частиною є вміст фракції <0,01 мм – фізичної глини, яка визначає параметричну характеристику ґрунту та його агровиробничі якості. У зв'язку з цим запропоновано

детальну градацію ґрунтів за гранулометричним складом відповідно до вмісту фізичної глини, % : піщаний – 0–5, зв’язнопіщаний – 6–10, легкосупіщаний – 11–15, важкосупіщаний – 16–20, піщано-легкосуглинковий – 21–25, легкосуглинковий – 26–30, легко-середньосуглинковий – 31–35, середньосуглинковий – 36–40, важкосередньосуглинковий – 41–45, легковажкосуглинковий – 46–50, важкосуглинковий – 51–55, легкоглинистий – 56–60, легкосередньоглинистий – 61–65, середньоглинистий – 66–70 і важкоглинистий – 71–75.

ГРУДКА – ґрунтовий агрегат діаметром 3–10 мм, який не має граней і гострих ребер.

ГРУПА ҐРУНТОВА АГРОВИРОБНИЧА (г. г. а.) – група, у котру об’єднуються землі, на яких можливе однакове господарювання, тобто котрі мають однакові обмеження щодо кожного виду використання. Кілька близьких видів ґрунтових неоднорідностей, що мають за попередніми оцінками однакові обмеження, входять до однієї агрогрупи. Водночас одноіменні ґрунтові виділи з різною літологією входять до різних агрогруп.

ГУАНО (від ісп. *guano* – пташиний послід) – розкладений в умовах сухого клімату послід морських птахів; азотно-фосфорне добриво. Містить близько 9 % N, 13 % P₂O₅, 2–3 % K₂O. Поклади гуано наявні на островах та узбережжях Чилі, Перу, Південної Африки, на островах Карибського моря.

ГУМІДНІ ҐРУНТИ (г. г.) – ґрунти з промивним водним режимом, формуються в умовах вологого клімату, де кількість опадів перевищує випаровуваність. Ґрунтовий профіль г. г. складається з елювіальних горизонтів, звідки вимиваються речовини (розчинені солі, оксиди заліза й алюмінію, пептизовані колоїди), й ілювіальних, де ці речовини частково або повністю затримуються та накопичуються.

ГУМІНОВІ КИСЛОТИ (г. к.) – темнозabarвлені препарати гумусових речовин колоїдної природи, які штучно виділяються з ґрунту в кислотній формі, або це складова частина гумусу.

ГУМІФІКАЦІЯ (за Л. М. Александровою (1980)) – лише ланка процесу утворення особливого класу органічних речовин – гумусових кислот, що накопичуються при трансформації мертвих рослинних,

ГУМУС

мікробних і тваринних залишків у біосфері, у ґрунті, торфі, сапропелі та інших органогенних тілах природи. Поняття «гуміфікація» й «гумусоутворення» не тотожні.

ГУМУС, МОДЕР [лат. *humus* – земля, ґрунт] – комплекс складних за хімічним складом, специфічних ґрунтових органічних сполук, що утворюються внаслідок розкладання рослинних і тваринних решток та продуктів життєдіяльності організмів. Гумус – це гетерогенна динамічна полідисперсна система високомолекулярних азотистих ароматичних сполук кислотної природи.

ГУМУСОВИЙ ГОРИЗОНТ (г. г.) – горизонт максимальної акумуляції гумусових речовин у верхній частині мінерального профілю ґрунтів. Діагностується візуально за темним забарвленням, аналітично – за параметрами гумусонакопичення.

ГУМУСОВАНИЙ ШАР (г. ш.) – потужність (грубизна) морфологічно добре вираженої гумусованої частини профілю, нижня частина якого має близько 1 % гумусу.

ГУМУСОВИЙ ПРОФІЛЬ ҐРУНТУ (г. п. г.) – типологічно закономірний розподіл гумусу в профілі, який відображається через коефіцієнт профільного нагромадження гумусу (КПНГ).

Г

ҐРУНТ (від нім. *Grund* – основа, ґрунт) – це особливе природно-історичне тіло, складна поліфункціональна відкрита чотирифазна структурна система в поверхневій частині кори вивітрювання гірських порід, яка є комплексною функцією гірської породи, організмів, клімату, часу й володіє родючістю.

ҐРУНТИ АВТОМОРФНІ (г. а.) – ґрунти, які формуються та розвиваються завдяки воді атмосферних опадів, надлишок якої стікає по схилах.

ҐРУНТИ АЗОНАЛЬНІ (г. а.) – термін визначає ґрунти з невираженими рисами зонального ґрунтотворення.

ГРУНТ БЕЗСТРУКТУРНИЙ (г. б.) – ґрунт, позбавлений агрономічно-цінної структури або ґрунт, який складається з ґрунтових елементарних часток.

ГРУНТИ ВАЖКІ (г. в.) – ґрунти, які чинять великий опір при обробці, глинисті або важкосуглинкові за гранулометричним складом.

ГРУНТИ ВИКОПНІ (г. в.) – ґрунти, поховані під породами, які генетично не пов'язані із сучасними процесами ґрунтоутворення.

ГРУНТИ ГІРСЬКІ (г. г.) – ґрунти гірських регіонів, яким властиві невелика товщина ґрунтового профілю, щебенюватість унаслідок переважання щільних материнських порід, низький рівень сортованості матеріалу, що формує ґрунтову товщу.

ГРУНТИ ЕЛЮВІАЛЬНІ (г. е.) – 1) ґрунти, які не зазнають надходження вологи та речовин від інших ґрунтів, генетично самостійні (Коссович П. С., 1911); 2) ґрунти, розвинуті на елювії щільних порід (Полинов Б. Б., 1947); 3) ґрунти, які не мають і не мали в минулому надмірного зволоження (Ковда В. А., 1973). Термін уживається зрідка.

ГРУНТИ ЕРОДОВАНІ [син. Змиті ґрунти, Дефльовані ґрунти] (г. е.) – ґрунти з профілем, зміненим процесами водної та вітрової ерозії; характеризуються зменшеною потужністю верхніх генетичних горизонтів або їх відсутністю.

ГРУНТИ ЗАБОЛОЧЕНІ ТА БОЛОТНІ (г. з. та б.) – ґрунти з надлишковою вологістю протягом більшої частини вегетаційного періоду, унаслідок чого в них спостерігаються відновлювальні явища й накопичуються закисні сполуки заліза, марганцю та слаборозкладені органічні рештки у верхніх горизонтах (заболочені) або в усьому профілі (торф'яно-болотні).

ГРУНТИ ЗАПЛАВНІ [син. Ґрунти алювіальні] (г. з.) – типи ґрунтів, що утворюються на алювіальних відкладах у заплавах річок. Характеризуються високою біогенністю, шаруватістю, інтенсивністю ґрунтоутворення, наявністю похованих гумусових горизонтів. Дуже різноманітні за водним і тепловим режимом, будовою ґрунтового профілю та властивостями. Поділяються на три групи: дернові, лучні, болотні.

ГРУНТИ

ГРУНТИ ЗОНАЛЬНІ (г. з.) – мінеральні ґрунти, які сформувалися в автономних умовах і займають великі ареали, що більше або менше відповідають біокліматичним зонам із характерними для останніх умовами ґрунтотворення.

ГРУНТИ ЛЕГКІ (г. л.) – ґрунти, які чинять слабкий опір засобам обробітку (піщані, супіщані).

ГРУНТИ МОДАЛЬНІ (г. м.) – ґрунти, що переважають у ґрунтовому покриві тієї чи тієї території, відповідають найбільш розповсюдженому на певній території поєднанню чинників ґрунтотворення та диференціації ґрунтового покриву.

ГРУНТИ НАПІВГІДРОМОРФНІ (г. н.) – групи ґрунтів, що формуються в умовах періодичного перезволоження поверхневими, ґрунтовими або підґрунтовими водами. Характеризуються присутністю в ґрунтовому профілі ознак оглеєння.

ГРУНТИ НОРМАЛЬНІ (г. н.) – 1) ґрунти, які формуються на місці без впливу сучасних геологічних динамічних процесів; самостійне природно-історичне тіло (Докучаєв В. В., 1949); 2) ґрунти, які відповідають нормальному поєднанню чинників ґрунтотворення; тотожні «зональним» ґрунтам (Сибірцев М. М., Докучаєв В. В., 1949).

ГРУНТИ ОРНІ (г. о.) – ґрунти, які використовуються людиною як основний засіб землеробства.

ГРУНТ ПОВІТРЯНО-СУХИЙ (г. п.-с.) – ґрунт, висушений при кімнатній температурі, який містить гігроскопічну вологу.

ГРУНТИ ПОЛІГЕНЕТИЧНІ (г. п.) – ґрунти, які пройшли тривалий шлях еволюції. Це більшість відомих нам природних ґрунтів, які розвивались упродовж (як мінімум) голоцену. Еволюція ґрунтів здебільшого не вичерпується накладенням властивостей ґрунту, що відповідають пізнішим умовам ґрунтотворення, на старий профіль із підсиленням або стиранням певних властивостей. Вихідна материнська порода, як і «вихідний» профіль ґрунту, у випадку еволюції далеко не завжди буває пасивним матеріалом для нового ґрунтотворення. Вони нерідко служать своєрідною матрицею для наступного ґрунтотворення. Тому більшість полігенетичних ґрунтів, що пережили еволюцію

природних обставин, не є простою сумою накладених моногенетичних профілів, кожен із яких відповідав би своєму етапу еволюції природного середовища. Полігенетичні ґрунти – це складні тіла, наслідок неадитивної та гетерохронної еволюції природного середовища й ґрунтотворних процесів (Таргульян В. О., Козловський Ф. І., 1985).

ГРУНТИ РЕЛІКТОВІ (г. р.) – ґрунти, що сформувалися в екосистемах минулих епох або захоронені більш чи менш давніми алювіальними, пролювіальними чи еоловими відкладами (ближчого до нас часу).

ГРУНТИ СЛАБОРОЗВИНЕНІ [син. Малорозвинені, неповнорозвинені, примітивні] (г. с.) – ґрунти, які перебувають на ранніх стадіях розвитку з нечітко сформованим профілем, потужність якого не перевищує 10 см.

ГРУНТ СУХИЙ [син. Ґрунт абсолютно сухий] (г. с.) – ґрунт, висушений до постійної ваги при температурі 105°C.

ГРУНТИ ТЕПЛІ (г. т.) – ґрунти легкого гранулометричного складу, які мають малу вологоємкість, а тому швидко прогріваються весною (піщані, супіщані).

ГРУНТИ ХОЛОДНІ (г. х.) – ґрунти, які характеризуються великою вологоємкістю, можуть утримувати багато води, унаслідок чого прогріваються весною повільніше, на них пізніше розпочинаються весняні польові роботи.

ГРУНТОВА БІОТА (див. Едафон) (г. б.)

ГРУНТОВА ВТОМА (г. в.) – явище, яке спостерігається при монокультурі рослин і призводить до зменшення врожайності навіть при удобренні.

ГРУНТОВИЙ АНАЛІЗ (г. а.) – визначення складу й властивостей ґрунтів. Для отримання достовірних результатів г. а. вирішальне значення має відбір ґрунтового зразка в полі та його зберігання в повітряно-сухому стані. Для вивчення генезису ґрунту зразки беруть із кожного горизонту й підгоризонту ґрунтового профілю; для дослідження агрохімічних властивостей ґрунтів беруть пробу зразків із декількох точок на полі. Проводять гранулометричний, хімічний, мінералогічний, мікробіологічний аналізи.

ГРУНТОВИЙ

ГРУНТОВИЙ КОЛОЇДНИЙ ПОГЛИНАЛЬНИЙ КОМПЛЕКС (г. к. п. к.) – комплекс необоротно зв'язаних між собою мінеральних (глина) та органічних (гумус) колоїдів, де мінеральні колоїди втрачають усі свої позитивні й негативні валентності на необоротне поглинання гумусу. Органічні колоїди в складі комплексу відіграють подвійну роль: покриваючи глинисті часточки, вони перетворюють породу в ґрунт і зумовлюють обмінне поглинання катіонів, сумарною кількістю яких визначається ємність поглинання ґрунту.

ГРУНТОВИЙ ПОКРИВ (г. п.) – поверхнева частина літосфери, перетворена дією фізичних, хімічних і біологічних чинників на складну впорядковану тривимірну структуру з рослинним покривом.

ГРУНТОВИЙ ПРОФІЛЬ (г. п.) – вертикальний розріз від поверхні ґрунту до материнської породи. Г. п. складається зі сформованих у процесі ґрунтоутворення взаємопов'язаних та взаємозумовлених генетичних горизонтів.

ГРУНТОВІ ВОДИ (г. в.) – безнапірні води першого від поверхні постійного водоносного горизонту, що залягає на першому водотривкому шарі гірських порід.

ГРУНТОВІ КАРТИ (г. к.) – відображають поширення ґрунтів на земній поверхні, їхні особливості й властивості. Залежно від змісту г. к. поділяються на *загальні*, що відтворюють географічне поширення класифікаційних генетичних груп ґрунтів; *ґрунтово-меліоративні* – додатково показують меліоративні особливості ґрунтів; *ґрунтово-ерозійні* – ступінь еродованості ґрунтів, ерозійно небезпечні ареали та ін. За масштабом г. к. поділяються на детальні (1: 5000 і понад), великомасштабні (1: 10 000 – 1: 50 000), середньомасштабні (1: 100 000 – 1: 300 000), дрібномасштабні (1: 500 000 – 1: 2 000 000), оглядові (1: 2 500 000 і дрібніші).

ГРУНТОВІ МІНЕРАЛИ (г. м.) – усі мінерали, незалежно від того, були вони утворені в ґрунтах, успадковані від ґрунтоутворювальних порід, занесені еоловими чи водними потоками, у тому числі й антропогенним впливом.

ГРУНТОВО-ГЕОХІМІЧНИЙ БАР'ЄР (див. Бар'єр геохімічний).

ГРУНТОВО-ЕКОЛОГІЧНЕ РАЙОНУВАННЯ (г.-е. р.) – просторова диференціація ґрунтового покриву на відносно однорідні й неповторні ареали за ґрунтами певного еколого-генетичного статусу різного таксономічного рівня. Розподіл оснований на зв'язках між кількісними показниками ґрунтових властивостей і параметрами природних чинників їх формування. Уключає шість послідовних ґрунтово-екологічних рівнів територіальної організації ґрунтового покриву: зона – підзона – фація – провінція – педопарцела – педооротоп. Просторова диференціація земельних ресурсів повністю віддзеркалює їх агровиробничий ресурсний потенціал.

ГРУНТОЗНАВСТВО – самостійна природно-історична наука про ґрунти та їх генезис, будову, склад, властивості й географічне поширення; роль у природі, способи й методи охорони, родючість, раціональне використання в господарській діяльності людини.

ГРУНТОТВІРНА ПОРОДА [син.: материнська порода] (г. п.) – порода, від якої походить ґрунт. Один із чинників ґрунтотворення.

ГРУНТОТВОРЕННЯ – процес формування ґрунту внаслідок взаємодії організмів і продуктів їхньої життєдіяльності з материнськими породами та продуктами їх вивітрювання в умовах певного клімату, рельєфу й часу.

Д

ДЕГРАДАЦІЯ (від лат. *degradation* – зниження) – занепад певної системи, перехід її з вищої стадії розвитку на нижчу, утрата раніше набутих властивостей, погіршення якості.

ДЕГРАДАЦІЯ ҐРУНТІВ (д. г.) – поступове погіршення властивостей ґрунтів, яке викликане змінами умов ґрунтотворення внаслідок природних причин або нераціональної господарської діяльності людини, що супроводжується зменшенням умісту гумусу, руйнуванням структури та зниженням родючості ґрунту.

ДЕГУМІФІКАЦІЯ ҐРУНТІВ (д. г.) – утрата гумусу ґрунтами в процесі їх сільськогосподарського використання. Причина д. г. – пору-

ДЕЗАГРЕГАЦІЯ

шення процесів гумусоутворення внаслідок зменшення маси рослинних решток у ґрунтах, що використовуються в сільському господарстві, порівняно з їхніми цілиніми аналогами, а також завдяки зменшенню потужності гумусового профілю під дією ерозійних процесів.

ДЕЗАГРЕГАЦІЯ – руйнування ґрунтових структурних агрегатів під впливом механічних дій, тривалого перезволоження, набухання ґрунтових колоїдів, втрати гумусу, появи натрію в колоїдному комплексі та з інших причин.

ДЕКАЛЬЦИНАЦІЯ ҐРУНТІВ [від *de...* й лат. *calx (calcis)* – вапно] (д. г.) – процес збіднення ґрунтів на кальцій, що супроводжується погіршенням їхнього агрегатно-структурного стану, зменшенням активності іонів кальцію в ґрунтовому розчині, підвищенням кислотності ґрунтів та вапняного потенціалу. Д. г. спостерігається при вирощуванні кальцієвмісних рослин (цукровий буряк, соняшник, ячмінь, капуста та ін.), зрошуванні прісними водами, на дренажних ґрунтах унаслідок посилення елювіальних процесів й інтенсивного застосування мінеральних (передусім азотних) добрив.

ДЕНІТРИФІКАЦІЯ ҐРУНТУ (від *de...*, лат. *nitrogenium* – азот і лат. *facio* – роблю) (д. г.) – процеси мікробного й хімічного відновлення нітратів і нітритів ґрунту до газових сполук азоту або до молекулярного азоту. Розрізняють пряму й непряму д. г. Поділяють на асиміляційну, у процесі якої мікроорганізми споживають кінцевий продукт відновлення – аміак, і дисиміляційну д. г., коли мікроорганізми використовують нітрати для окислювання органічних речовин за відсутності кисню. Для непрямої д. г. необхідною умовою є кисла реакція середовища. У господарському відношенні шкідлива, тому що при денітрифікації в ґрунті зменшується кількість легкозасвоюваного азоту, а це призводить до зниження врожайності.

ДЕРНИНА, ДЕРН – верхній шар ґрунту, густо пронизаний перепленими живими й відмерлими коріннями та кореневищами, пагонами рослин, багатий на органічну речовину.

ДЕРНОВО-ПІДЗОЛИСТІ ҐРУНТИ (д.-п. г.) – зональний тип ґрунтів зони мішаних лісів (Полісся) та азональні ґрунти Лісостепу, Степу й Карпатської гірської області. Залягають на моренних горбах і пасмах,

моренно-зандрових рівнинах, на борових терасах річок та знижених вирівняних передгір'ях Карпат. Сформувалися на льодовикових, водно-льодовикових, давньоалювіальних, елювіально-делювіальних відкладах під мішаними й сосновими лісами в умовах промивного та застійно-промивного водних режимів. Чітко диференційований профіль мають суглинисті й супіщані д.-п. г., у яких виділяють гумусово-елювіальний, елювіальний та ілювіальний горизонти.

ДЕРНОВИЙ ҐРУНТОТВОРНИЙ ПРОЦЕС (д. г. п.) – ґрунтотворний процес, який розвивається під трав'янистою рослинністю на багатих карбонатами породах в автоморфних умовах зволоження. Його особливість – накопичення гумусу, поживних речовин, створення грудкувато-зернистої структури у верхній частині профілю ґрунту.

ДЕРНОВО-ГЛЕЙОВІ ҐРУНТИ (д.-г. г.) – напівгідроморфні ґрунти, що формуються на карбонатних породах або в умовах підтоку жорстких ґрунтових вод на слабодренуваних поверхнях або в пониженнях рельєфу.

ДЕРНОВО-КАРБОНАТНІ ҐРУНТИ (рендзини, громиші) (д.-к. г.) – це ґрунти, найбільш характерними властивостями яких є слабокисла або нейтральна реакція верхніх горизонтів і лужна – нижніх, високий вміст гумусу, висока насиченість основами.

ДЕСУКЦІЯ – процес відсмоктування вологи з ґрунту коренями рослин.

ДЕТОКСИКАЦІЯ ҐРУНТУ (д. г.) – комплекс заходів для знешкодження й очищення ґрунтів від токсичних сполук і забруднювачів природного та антропогенного походження. Проводять для відновлення їхнього екобезпечного стану. Вибір заходів залежить від характеру забруднення.

ДЕТРИТ ҐРУНТОВИЙ (від лат. *detritus* – розтертий, подрібнений) (д. г.) – компонент органічної частини ґрунту, представлений напіврозкладеними, що втратили форму й частково – анатомічну будову органічними рештками. Д. г. неможливо відокремити від загальної маси гумусу при визначенні його вмісту в ґрунті.

ДИСПЕРГАЦІЯ

ДИСПЕРГАЦІЯ ҐРУНТУ (д. ґ.) – ступінь подрібнення ґрунту застосуванням усіх можливих заходів, які призводять до руйнування не лише ґрунтових агрегатів, але й елементарних ґрунтових часток.

ДИСПЕРСНІ СИСТЕМИ ГОМОГЕННІ (д. с. ґ.) – однорідні дисперсні системи, які характеризуються молекулярною структурою.

ДИСОЦІАЦІЯ – розпад часточки (молекули) на два або більше різноманітних заряджених фрагменти (іони). Стосовно ґрунту може йтися не лише про дисоціацію молекул електролітів, але й про дисоціацію колоїдів. Мається на увазі відщеплення обмінних катіонів унаслідок гідратації, що веде до набуття міцелами колоїдів від’ємного заряду.

ДИФУЗІЯ (від лат. *diffusion* – поширення) – необоротний процес, який веде до вирівнювання концентрації речовин у дифузійному середовищі. У ґрунті дифузія протікає у твердій, рідкій та газоподібній фазах.

ДИХАННЯ ҐРУНТУ (д. ґ.) – ритмічний повітрообмін між ґрунтом та атмосферою, який відбувається внаслідок розширення й стискання ґрунтового повітря при коливаннях температури або змінах атмосферного тиску.

ДІАГНОСТИКА ҐРУНТУ ПОЛЬОВА (д. ґ. п.) – віднесення ґрунту до тієї чи тієї таксономічної одиниці класифікації ґрунтів на основі комплексного вивчення чинників ґрунтотворення та морфологічних ознак генетичних горизонтів ґрунтового профілю.

ДОБРИВА – органічні та мінеральні речовини, які вносяться в ґрунт для поліпшення живлення й підвищення врожаю сільськогосподарських культур.

ДОБРИВА МІНЕРАЛЬНІ (д. м.) – добрива, які містять макро- та мікроелементи в неорганічній формі.

ДОБРИВА ОРГАНІЧНІ (д. о.) – добрива, які містять поживні речовини у вигляді органічних сполук (гній, торф, компости, гноївка, птишиний послід, зелене добриво, відходи цукрового, шкіряного, рибного виробництва, міське сміття).

ДОЛОМІТ – мінерал із групи безводних карбонатів. Формула – $\text{CaMg}(\text{CO}_3)_2$. Вапняне добриво, яке використовують на кислих ґрунтах.

ДОННІ ҐРУНТИ Й ВІДКЛАДИ (д. г. й в.) – мінеральні та органічні частинки, що вистеляють дно й схили улоговин водойм (озер, ставків, водосховищ). Розрізняють первинні та трансформовані первинні донні ґрунти (усі види затоплених водоймою ґрунтів) і вторинні – донні відклади, формування яких починається на поверхні первинних донних ґрунтів із часу утворення водойми.

ДОСЛІД ПОЛЬОВИЙ (д. п.) – метод дослідження в польових умовах, який має за мету виявлення кількісного або якісного впливу добрив чи агротехнічних прийомів на врожай сільськогосподарських культур і параметри стану ґрунту.

ДРЕНАЖ (англ. *drainage*, від *drain* – осушувати) – система горизонтальних або вертикальних підземних чи відкритих водостоків (дрен) для осушення, вентиляції або зрошення та вилучення солей із ґрунту.

ДРЕНОВАНІСТЬ ТЕРИТОРІЇ (д. т.) – природна порізаність масиву (басейну) гідрографічною мережею, ярами, балками, що забезпечує відтік гравітаційних вод.

ДРІБНОЗЕМ – найдрібніші часточки ґрунту (менше 1 мм), наділені каталітичними властивостями.

ДРУЗИ – новоутворення, що являють собою об'єднання (зростки) кристалів, які розміщуються радіально та мають на поверхні добре виражені грані; у ґрунтах трапляються друзи гіпсу, кальциту, кварцу та ін.

Е

ЕВОЛЮЦІЯ ҐРУНТУ АНТРОПОГЕННА (е. г. а.) – еволюція, що відбувається внаслідок антропогенного впливу на педосистеми, який здійснюється передусім через зміни її вхідних і вихідних параметрів. Такі зміни можуть бути як цілеспрямованими, так і випадковими, побічними в ході проведення різних заходів. Вони викликають істотну перебудову як усієї системи, так і окремих її блоків та субблоків. Ступінь

ЕВОЛЮЦІЯ

перебудови педосистеми залежить від інтенсивності впливу на вхідні й вихідні складові, тобто від того, наскільки перевищені допустимі значення надходження (або відчуження) вологи та речовин, а також від стійкості системи.

ЕВОЛЮЦІЯ ҐРУНТУ НАКЛАДЕНА (е. г. н.) – процес, коли ґрунтовий профіль попереднього етапу здебільшого успадковується, але на цей профіль накладається якісно відмінний профіль наступного етапу еволюції (наприклад, накладення темнозабарвленого горизонту другої половини атлантичного періоду голоцену на підзолистий профіль попереднього етапу формування).

ЕВОЛЮЦІЯ ҐРУНТУ РОЗВИВАЛЬНА (е. г. р.) – процес, коли ґрунтовий профіль попереднього етапу еволюції змінюється схожим, проте більш потужним та диференційованим профілем на наступному етапі еволюції. При цьому набір основних ґрунтоутворних процесів зберігається, а самі вони інтенсифікуються (наприклад, зміна ранньоголоценових підзолистих профілів більш потужними профілями кліматичного оптимуму голоцену).

ЕВОЛЮЦІЯ ҐРУНТУ СТИРАЮЧА (е. г. с.) – еволюція, при якій ґрунтовий профіль, утворений у попередньому періоді саморозвитку, здебільшого стирається в наступному періоді саморозвитку в змінних умовах середовища (наприклад, зміна примітивних профілів типу А–С пізньольодовикового часу підзолистим профілем раннього голоцену).

ЕВОЛЮЦІЯ ҐРУНТУ УСПАДКОВАНА (е. г. у.) – процес, коли ґрунтовий профіль попереднього етапу еволюції здебільшого успадковується та зберігається в ґрунтовому профілі наступного етапу без істотних змін і накладення якісно інших ознак ґрунтоутворення ; е. г. у. характерна для другої половини голоцену й пов'язана з більшою зрілістю ґрунтових профілів та пониженням активності ґрунтоутворення у зв'язку з похолоданням клімату. Так, сучасні ґрунти центру Руської рівнини здебільшого успадковують профілі кліматичного оптимуму.

ЕДАТОП (від грец. *edaphos* – ґрунт та *topos* – місце) – сукупність умов середовища, що створюються ґрунтом.

ЕДАФІЧНІ УМОВИ (е. у.) – ґрунтові умови розвитку рослин.

ЕДАФІЧНІ ЧИННИКИ (е. ч.) – ґрунтові умови, що впливають на життя організмів (родючість ґрунту, його зволоженість, реакція розчину, уміст солей, фізичний стан тощо).

ЕДАФОН [син. Ґрунтова біота] – сукупність усіх живих істот, що населяють ґрунт.

ЕДАФОТОП (від грец. *edaphos* – ґрунт та *topos* – місце) – педотоп, поліпедон, ґрунт як компонент біогеоценозу.

ЕКОЛОГІЯ ҐРУНТІВ (е. г.) – самостійний розділ генетичного ґрунтознавства, який вивчає взаємозалежність і взаємодію ґрунту з іншими компонентами природного середовища.

ЕКСКРЕМЕНТИ [син. Копроліти, від лат. *excretum* – виділення] – різноманітні за формою та розміром утворення (агрегати) в ґрунті, які є продуктом життєдіяльності тварин. Складаються з продуктів обміну, неперетравлених органічних решток і мінеральних часточок, захоплених разом із поживою, які пройшли через кишковий тракт тварин.

ЕЛЕМЕНТИ ЗОЛЬНІ (е. з.) – хімічні елементи, що входять до складу попелу з рослин і тварин. Зазвичай це всі елементи, які можуть міститись у рослинах та тваринах, крім вуглецю, водню, кисню й азоту; останні не входять до складу попелу, оскільки вивітрюються при сухому спалюванні.

ЕЛЮВІЙ – продукти руйнування (вивітрювання) корінних порід, які залишаються на місці свого утворення.

ЕЛЮВІАЛЬНИЙ ГОРИЗОНТ (горизонт вимивання) (е. г.) – генетичний горизонт ґрунту, збіднений мулистими частинками, півтораоксидами й складений здебільшого кремнеземом. Властивий ґрунтам із чіткою диференціацією профілю за елювіально-ілювіальним типом (дерново-підзолисті, ясно-сірі лісові, буроземно-підзолисті, солонці, осолоділі види інших типів ґрунтів).

ЕОЛОВІ ВІДКЛАДИ (е. в.) – осадові породи, що утворилися завдяки геологічній дії вітру. Прикладом е. в. є наноси пісків, як-от: бархани, дюни.

ЕРОЗІЯ

ЕРОЗІЯ ҐРУНТІВ (від лат. *erosio* – роз’їдати) (е. г.) – процеси руйнування верхніх найбільш родючих горизонтів ґрунту та підстиляючих порід талими й дощовими водами (водна е. г.) або вітром (вітрова е. г., *син.* дефляція, видування). Е. г. за походженням може бути антропогенною, геологічною, іригаційною, за формою – лінійною, площинною тощо.

Є

ЄМНІСТЬ ОБМІНУ КАТІОНІВ (є. о. к.) – загальна кількість катіонів, які утримуються в ґрунті й здатні до заміщення на інші, визначається в мг-екв на 100 г ґрунту.

ЄМНІСТЬ ПОГЛИНАННЯ – кількість молекул, іонів, які може утримати ґрунт.

Ж

ЖИВЛЕННЯ НЕКОРЕНЕВЕ (ж. н.) – живлення рослин мінеральними солями за допомогою надземних органів.

ЖОВТОЗЕМИ – ґрунти вологих субтропіків, формуються на продуктах вивітрювання осадових, метаморфічних і кислих вивержених порід, бідні гумусом (2–4 %). Забарвлення жовтоземів пов’язане з підвищеним умістом окислів заліза. Жовтоземи поширені в Грузії, Азербайджані, Китаї, півдні США й ін. країнах.

ЖОВТО-БУРІ ҐРУНТИ (ж.-б. г.) – група ґрунтів, перехідних від жовтоземів до бурих лісових.

ЖОРСТКІСТЬ ВОДИ (ж. в.) – властивість води, зумовлена присутністю іонів кальцію й магнію.

3

ЗАБАРВЛЕННЯ ҐРУНТУ (з. г.) – одна з найбільш доступних для спостереження морфологічних ознак ґрунту. Основними компонентами, які зумовлюють з. г., є: 1) темнозабарвлені органічні й органо-мінеральні речовини; 2) окисні сполуки заліза та марганцю (бурий, оранжевий, жовтий, червоний кольори); 3) кремнезем, вуглекислі важкорозчинні солі, гідрат оксиду алюмінію та ін. (білий колір); 4) закисні сполуки заліза (сизий, зелений та голубий кольори). Поєднання цих речовин, а також колір первинних мінералів створюють різноманітне забарвлення ґрунту. На ґрунт також сильно впливає їхня вологість.

ЗАБОЛОЧУВАННЯ – процес зміни напрямку ґрунотворного процесу внаслідок підвищення вологості ґрунту, що супроводжується відповідними змінами мікрофлори, рослинності, окисно-відновного режиму, накопиченням закисних речовин. Унаслідок заболочування утворюються перезволожені, заболочені та болотні ґрунти.

ЗАБРУДНЕННЯ ҐРУНТУ (з. г.) – попадання на поверхню та всередину ґрунту забруднювачів, що не розкладаються в процесі самоочищення ґрунту й змінюють його властивості.

ЗАБРУДНЕННЯ ҐРУНТІВ ЛОКАЛЬНЕ (з. г. л.) – забруднення ґрунтів від окремих джерел, наприклад складів добрив, паливно-мастильних, будівельних матеріалів, від тваринницьких ферм, місцевих звалищ тощо. Такі забруднювачі негативно впливають не лише на ґрунти, а й на все навколишнє середовище. На ґрунтово-екологічних картах місця таких забруднень показують спеціальними умовними знаками.

ЗАБРУДНЕННЯ ҐРУНТІВ ПРОМИСЛОВЕ (з. г. п.) – один із видів антропогенного забруднення ґрунтів. Це забруднення відходами промисловості, наприклад, окремими хімічними елементами (фторне забруднення в зоні впливу суперфосфатних заводів тощо).

ЗАБРУДНЕННЯ ҐРУНТІВ РАДІОАКТИВНЕ (з. г. р.) відбувається внаслідок випадання на поверхню ґрунту радіонуклідів, які утворюються при випробуванні ядерних пристроїв, аварійних викидах та при випадковому попаданні в ґрунт відходів атомної промисловості.

ЗАБРУДНЕННЯ

ЗАБРУДНЕННЯ ҐРУНТІВ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКЕ (з. г. с.) – форма антропогенного забруднення, яка виникає внаслідок використання пестицидів, фунгіцидів, дефоліантів, унесення добрив у кількості, що не засвоюється культурними рослинами, складування відходів тваринництва та ін. Забруднення може бути регіональним, локальним і точковим. Велике значення мають геохімічні шляхи міграції забруднювачів та геохімічні бар'єри, які сприяють формуванню полів концентрації певних забруднювачів. Прояви забруднення, виражені в певних величинах і площах розповсюдження, підлягають картографуванню.

ЗАБРУДНЕННЯ ПІДҐРУНТЯ (з. п.) – надходження в товщу підстилаючих та корінних порід антропогенних забруднювачів. Відбувається з. п. у ході вертикального водного переносу, виникає при зрошуванні ґрунтів з одночасним унесенням органічних і мінеральних добрив, меліорантів, гербіцидів та пестицидів. Спричиняє локальне забруднення масивів зрошення й ґрунтових вод.

ЗАГІПСОВУВАННЯ ҐРУНТУ (з. г.) – накопичення $\text{CaSO}_4 \cdot 2\text{H}_2\text{O}$ в ґрунті в кількості, що перевищує його вміст у материнській породі.

ЗАКАРБОНАЧУВАННЯ ҐРУНТУ (з. г.) – накопичення CaCO_3 у г. в кількості, що перевищує вміст CaCO_3 у материнській породі.

ЗАКИПАННЯ ҐРУНТУ (з. г.) – утворення пухирців вуглекислого газу при взаємодії ґрунту, що містить карбонати кальцію та магнію, із розбавленою мінеральною кислотою (може застосовуватися 5–10 % розчин HCl).

ЗАКОН АНАЛОГІЧНИХ ТОПОГРАФІЧНИХ РЯДІВ ҐРУНТІВ – закон, згідно з яким ґрунти – утворення аналогічних географічних і топографічних рядів, коли кожній горизонтальній ґрунтовій зоні відповідає своя вертикальна ґрунтова зона (Захаров С. А., 1935).

ЗАКОН ВЕРТИКАЛЬНИХ ҐРУНТОВИХ ЗОН – закон, згідно з яким у міру підняття від рівня моря до вершин гір спостерігається ряд вертикальних ґрунтових зон; що послідовно змінюють одна одну, як при русі від екватора до полюса (Докучаєв В. В., 1949).

ЗАКОН ГОРИЗОНТАЛЬНИХ ҐРУНТОВИХ ЗОН – закон, згідно з яким основні типи ґрунтів поширені на земній поверхні у вигляді певних зон, витягнутих паралельно до широт (Докучаєв В. В., 1949; Сибірцев Н. М., 1953).

ЗАКОН ҐРУНТОВИХ МІКРОЗОН – закон, згідно з яким у невеликих пониженнях рельєфу ґрунти розподіляються у вигляді мініатюрних вертикальних смуг або зон (Захаров С. А., 1954), так звана схилова мікрональність ґрунтів.

ЗАКОН ҐРУНТОВИХ ПРОВІНЦІЙ – закон, сформульований Л. І. Прасоловим, згідно з яким ґрунтові зони залежно від регіональних умов поділяються на ґрунтові провінції. Ґрунтовою провінцією називається частина ґрунтової зони або підзони, що характеризується певними відмінами в будові та складі підтипів ґрунтів, зумовленими різними біокліматичними умовами окремих частин підзони.

ЗАКОН ҐРУНТОВОЇ ІНТРАЗОНАЛЬНОСТІ – закон, згідно з яким ґрунти, які розміщені в невластивих для них зонах, займають інтразональне положення у вигляді окремих островів (Філатов М. М., 1945).

ЗАКОН ЕКОЛОГІЧНОЇ ПОЛІСЕНСОРНОСТІ ҐРУНТІВ ДО ЗМІНИ УМОВ КЛІМАТУ – закон, згідно з яким в екологічному просторі відсутні єдині кліматичні рубежі й залежно від комбінації з іншими чинниками кліматичні рубежі між ґрунтами змінюють своє положення. Кліматична сенсорність ґрунтів на різних ґрунтотворних породах різна. Найважливіші географічні наслідки цього загального екологічного закону: а) стріальність (зональність) ґрунтового покриву територій із порівняно простою геолого-геоморфологічною будовою та ґрунтовим покривом (Східно-Європейська та Західно-Сибірська рівнини); б) астріальність (азональність) ґрунтового покриву складних у геолого-геоморфологічному відношенні територій (гірсько-тайгові райони Сибіру й Далекого Сходу) (Соколов І. А., 1986).

ЗАКОН КЛІМАТИЧНОЇ КОНВЕРГЕНЦІЇ ҐРУНТОТВОРЕННЯ – закон, згідно з яким у ґрунтах, що формуються на різних ґрунтотворних породах в однакових кліматичних умовах, виникають тотожні ґрунтові процеси, що зумовлюють подібні ґрунтові показники, аж до форму-

ЗАКОН

вання однакових ґрунтових типів на первинно різних ґрунтотворних породах. Закон полірефлекторності й закон конвергенції, на перший погляд, виключають один одного. Проте насправді вони добре вживаються та не виключають, а взаємодоповнюють один одного. У природі діють обидва закони одночасно, і зрозуміти реальну картину розподілу ґрунтів в екологічному та географічному просторі можна лише на основі єдності наявних суперечностей. Загальні правила, за якими будуються «відносини» законів полірефлекторності та конвергенції, доволі складні, пізнання їх – одна з основних проблем генетичного ґрунтознавства.

ЗАКОН ЛІТОГЕННОЇ ПОЛІРЕФЛЕКТОРНОСТІ КЛІМАТИЧНИХ УМОВ – закон, згідно з яким в однакових кліматичних умовах на різних ґрунтотворних породах формуються різні ґрунтові типи, тобто на різних ґрунтотворних породах процеси кодування, «запам'ятовування» ґрунтом тих кліматичних умов, під впливом яких виникають процеси, що перетворюють породу на ґрунт, відбуваються по-різному (Соколов І. А., 1990).

ЗАКОН МАКСИМАЛЬНОЇ ЛІТОГЕННОЇ ДИВЕРГЕНЦІЇ ҐРУНТОТВОРЕННЯ – закон, що визначає пріоритет ґрунтотворних порід у комплексі причин, які зумовлюють строкатість ґрунтового покриву. Як правило, ґрунтотворення характеризується однотипним набором процесів, які ведуть до формування близьких за генезою, проте відмінних за низкою елементарних ґрунтотворних процесів, ґрунтів, що утворюють парагенетичні сполучення.

ЗАКОН МІГРАЦІЇ РІЧКОВОГО РУСЛА (К. Бера-Ж. Бабіне) – закон, згідно з яким ріки через відхиляючу дію обертання Землі навколо власної осі мають тенденцію зміщувати своє русло в північній півкулі вправо, а в південній – уліво від напрямку течії. Тому в річок північної півкулі правий берег крутий та стрімкий, а лівий, звідки річка відступає, – похилий і низький. Процеси зміщення русла мають вирішальне значення для формування асиметричних долин рік та, відповідно, специфічних структур ґрунтового покриву.

ЗАКОН ПОЛІГЕНЕТИЧНОСТІ ТА ГЕТЕРОХРОННОСТІ ҐРУНТІВ – закон, згідно з яким ґрутовий покрив земної кулі утворений різновіковими ґрунтами; на Землі переважають полігенетичні ґрунти.

Полігенетичними слід уважати ґрунти, які в процесі саморозвитку пройшли більше одного стану; вік ґрунтів у різних районах земної кулі може бути принципово різним. Основний методологічний висновок цього закону: необхідність під час екологічних досліджень урахувувати вік ґрунтів, а при генетичному аналізі ґрунтів – розрізняти різновікові показники та генезу кожного з них у зв'язку з обставинами, відповідними часу їх виникнення.

ЗАКОН ПОЛІКЛІМАКСНОСТІ – закон про нескінченність саморозвитку ґрунтів. У процесі саморозвитку ґрунти в стаціонарному стані незалежно від їх типу, чинників і ґрунтоутворення проходять нескінченний ряд етапів: кожен етап складається зі стадії порівняно швидкого саморозвитку (стадія становлення) і стадії порівняно повільного саморозвитку (стадія квазірівноважного стану з чинниками ґрунтоутворення або клімаксу). Саме клімаксні стадії зазвичай розглядаються як самостійні типи ґрунтів. Явище поліклімаксності – ще одна причина існування декількох ґрунтових типів в однакових кліматичних умовах.

ЗАКОН ПОСТІЙНОСТІ СПІВВІДНОШЕНЬ МІЖ ҐРУНТАМИ ТА ЇХ ПІДҐРУНТЯМ АБО МАТЕРИНСЬКИМИ ГІРСЬКИМИ ПОРОДАМИ – закон, що дає можливість на основі попереднього дослідження ґрунтоутворних порід передбачати характер ґрунтів для певних кліматичних умов (Докучаєв В. В., 1949).

ЗАКОН ПОСТІЙНОСТІ СПІВВІДНОШЕНЬ МІЖ КЛІМАТОМ КРАЇНИ ТА ЇЇ ҐРУНТАМИ – докучаєвський закон постійності співвідношень між ґрунтами та ґрунтоутворювачами. У ньому йдеться про наявність кореляції між ґрунтовими типами й кліматичними показниками, особливо коли інші показники більш-менш однорідні.

ЗАКОНИ ПОСТІЙНОСТІ СПІВВІДНОШЕНЬ (В. В. Докучаєва) – закони, до яких належать:

- 1) постійності співвідношень між кліматом країни та її ґрунтами;
- 2) закони постійності співвідношень між формами поверхні й характером місцевих ґрунтів;
- 3) закони співвідношень між абсолютною висотою країни, з одного боку, та характером її ґрунтів і їх віком – з іншого;
- 4) закони співвідношення між генезою ґрунтів і їх морфолого-біологічними особливостями;

ЗАЛИШКИ

- 5) закони співвідношень між складовими частинами ґрунтів;
- 6) закони співвідношень між фізичними й хімічними особливостями ґрунтів;
- 7) закони співвідношень між ґрунтами та чинниками ґрунтоутворення;
- 8) закони про вікову мінливість ґрунтів у часі й просторі.

ЗАЛИШКИ КОРЕНЕВІ (з. к.) – залишки коріння рослин у ґрунті після збирання врожаю.

ЗАЛИШОК ЩІЛЬНИЙ [син. Залишок сухий] (з. щ.) – сумарний уміст мінеральних та органічних речовин у воді або у водній витяжці з ґрунту. З. щ. визначається для води в г/л, а для витяжок із ґрунту – у % на сухий ґрунт.

ЗАЛІЗО-МАРГАНЦЕВІ ПУНКТУАЦІЇ (з.-м. п.) – стягнення півтораксидів і марганцю з органічною речовиною. Представлені чорними м'якими цятками розміром до 1–2 мм, які легко розминаються між пальцями. Морфологічна характерна ознака поверхнево перезволожених ґрунтів.

ЗАПАС ВОЛОГИ В ҐРУНТІ (з. в. в ґ.) – абсолютна кількість вологи, що утримується в певному шарі ґрунту. Визначається в мм водяного шару або в м³/га.

ЗАПАС ПОЖИВНИХ РЕЧОВИН (з. п. р.) – валовий уміст поживних речовин у певному шарі ґрунту, що визначається в кг/га.

ЗАПЛАВНІ ҐРУНТИ (з. г.) (див. алювіальні ґрунти).

ЗАСОЛЕНІ ҐРУНТИ (з. г.) – ґрунти з підвищеним (понад 0,1 %) умістом ваги легкорозчинних у воді солей (хлоридів, сульфатів тощо) на глибині до 1,5 м.

ЗАСОЛЕННЯ ҐРУНТУ (з. г.) – процес накопичення розчинних солей у ґрунті, який призводить до утворення солончакуватих та солончакових ґрунтів.

ЗАСОЛЕННЯ ҐРУНТУ ЕОЛОВЕ (з. г. е.) – накопичення в ґрунті солей, які принесені вітром із місць розвіювання солончаків, руйнування соленосних порід і з морського узбережжя (імпульверизація).

ЗАХОДИ АГРОМЕЛІОРАТИВНІ (з. а.) – окремі прийоми та варіанти їх комбінацій, спрямовані на поліпшення водно-повітряного й поживного режимів ґрунту.

ЗАХОДИ ПРОТИЕРОЗІЙНІ АГРОТЕХНІЧНІ (з. п. а.) – прийоми, спрямовані на зменшення обсягів стоку талих і зливових вод шляхом збільшення водозатримувальної поверхні або водопроникності ґрунтів.

ЗВОЛОЖЕННЯ – співвідношення між кількістю опадів і випаровуванням.

ЗВ'ЯЗНІСТЬ ҐРУНТУ (з. г.) – здатність ґрунту чинити опір зовнішнім механічним силам, які намагаються роз'єднати його часточки або структурні агрегати.

ЗЕМЕЛЬНИЙ КАДАСТР ДЕРЖАВНИЙ (з. к. д.) – єдина державна геоінформаційна система відомостей про землі, розміщені в межах державного кордону України, їх цільове призначення, обмеження в їх використанні, а також дані про кількісну та якісну характеристики земель, їх оцінку, про розподіл земель між власниками й користувачами.

ЗЕМЛЕРІЙ – хребетні тварини, які риють у ґрунті нори для життя та ходи для живлення (кроти, землерийки, сліпці, ховрахи й ін.).

ЗЕМЛЕРОБСТВО – 1) система заходів впливу на ґрунт для вирощування сільськогосподарських культур й отримання високих стабільних урожаїв; 2) розділ агрономії, що вивчає загальні прийоми вирощування сільськогосподарських культур і підвищення ґрунтової родючості.

ЗЕМЛІ ЕРОДОВАНІ (з. е.) – території, які тією чи тією мірою зазнали впливу ерозії ґрунтів і тому втратили частину природної родючості. Термін, як правило, стосується сільськогосподарських угідь, проте може бути використаний і щодо інших територій. З. е. характеризуються значною складністю ґрунтового покриву, яка збільшується зі зростанням ступеня еродованості до певного рівня, оскільки повна втрата родючості означає перехід ґрунту до породи.

ЗЕМЛІ НАДМІРНОГО ЗВОЛОЖЕННЯ (з. н. з.) – болота та заболочені землі в умовах постійного або тимчасового перезволоження, де сформувалися болотні й заболочені ґрунти. З одного боку, це об'єкти

ЗЕМЛІ

для проведення осушувальних меліорацій, з іншого – еталони природи, райони збереження генофонду рослинного й тваринного світу, система накопичення та збереження вологи, яка регулює водний режим річкової мережі. Осушення земель надмірного зволоження суттєво впливає на екосистеми за межами району осушення.

ЗЕМЛІ ПОРУШЕНІ (з. п.) – землі, що втратили свою господарську цінність через порушення ґрунтового та рослинного покриву, гідрологічного режиму й утворення техногенного рельєфу внаслідок господарської діяльності людини; об'єкт вивчення швидкості та характеру відновлення ґрунтового й рослинного покриву; об'єкт рекультивації.

ЗЕМЛІ РЕКУЛЬТИВОВАНІ (з. р.) – порушені землі, повернуті в господарське користування після рекультивації. Слугують моделлю конструювання ґрунтів, гомогенізації ґрунтового покриву, початкового ґрунтотворення.

ЗЕМЛЮВАННЯ – спосіб меліорації солонців, який полягає у внесенні на їхню поверхню шару ґрунту, узятим з гумусового горизонту чорнозему або інших родючих ґрунтів.

ЗЛИТИЗАЦІЯ ҐРУНТУ (з. г.) – ущільнення ґрунту, порушення його структури під дією фізичних і хімічних чинників. Найчастіше відбувається в посушливих умовах унаслідок оглеєння, осолонцювання, значного прогрівання поверхні ґрунту після зливи, посилюється після проходження важкого сільськогосподарського знаряддя. З. г. характерна для більшості ґрунтів Степу України й слабоструктурних ґрунтів у межах інших зон після тривалого посушливого періоду. На відміну від ґрунтової кірки, злитизований ґрунт стійкіший до механічного обробітку. Цей процес негативно впливає на водно-повітряний режим ґрунтів, розвиток кореневої системи, якість обробітку та врожай. В Україні злиті ґрунти ще називають мочаристими. Найефективніші заходи запобігання з. г. – унесення органічних добрив.

ЗОЛЬ – колоїдний розчин, двофазна гетерогенна система. Міцели золю беруть участь у броунівському русі.

ЗОЛЬНІСТЬ – уміст золи в сухому органічному матеріалі. Визначається у % ваг.

ЗОНА ГЕОГРАФІЧНА (ландшафтна, природна) (з. г.) – значна територія, частина фізико-географічного поясу з особливим характером геоморфологічних процесів, з особливими типами клімату, рослинності, ґрунтів та тваринного світу.

ЗОНА ҐРУНТОВА (з. г.) – ареал ґрунтових комбінацій, до складу яких входять автономні ґрунти (один або кілька типів, різниця між якими спричинюється некліматичними чинниками – ґрунтотворними породами, віком тощо) і пов'язані з ними ґрунти підлеглі. На території ґрунтової зони можуть траплятись і ґрунтові комбінації, що включають автономні ґрунти, характерні для інших зон, проте вони виконують підлеглу роль та займають інший простір, будучи пристосованими до специфічних умов ґрунтотворення.

ЗОНА КАПІЛЯРНА (з. к.) – шар ґрунту або підґрунтя, який залягає безпосередньо над водоносним горизонтом й утримує капілярну вологу, гідравлічно зв'язану з водою водоносного горизонту.

ЗОНАЛЬНІСТЬ ҐРУНТІВ (з. г.) – закономірна зміна ґрунтового покриву залежно від зміни зональних чинників ґрунтотворення. Пов'язана з нерівномірним розподілом променистої енергії Сонця за широтою та висотою (у горах), який спричинює зміни інтенсивності кругообігу тепла, вологи, мінеральних та органічних речовин. Уперше закон широтної зональності та вертикальної поясності ґрунтового покриву земної поверхні сформулював В. В. Докучаєв і відобразив на карті ґрунтових зон Північної півкулі в масштабі 1:5 000 000, виданій 1899 р. Ця карта здобула світове визнання на промисловій виставці в Парижі. З. г. пізніше досліджували акад. К. Д. Глинка, проф. С. С. Неуструєв, акад. Л. Т. Прасолов, проф. С. О. Захаров, акад. І. П. Герасимов та ін. На основі їхніх учень, розробок сформувалося сучасне уявлення про географію ґрунтового покриву Землі. За комплексом відповідних ознак на рівнинній частині суходолу виділяють широтні ґрунтово-кліматичні пояси; ґрунтово-кліматичні області, які утворюють ґрунтові зони, підзони, фації, провінції, округи, райони.

ЗРОШЕННЯ [син. Іригація] – штучне зволоження ґрунту за допомогою подавання води з водного джерела з метою підвищення вологозабезпеченості рослин або промивки ґрунту для регулювання сольового режиму.

I

ІЛЮВІАЛЬНИЙ ГОРИЗОНТ (і. г.) – генетичний горизонт ґрунтів, у якому нагромаджуються речовини, що вимиваються з вищерозміщеного елювіального горизонту. Характеризується переважно червонувато-бурим чи бурым кольором, призматичною або призмоподібною, іноді горіхувато-призмоподібною структурою. Збагачений мулистими частинками й півтораоксидами. Властивий ґрунтам із виразною диференціацією профілю за елювіально-ілювіальним типом (дерновопідзолисті, ясно-сірі лісові та ін.). Нині назву «ілювіальний» використовують для горизонтів, збагачених глинистими речовинами внаслідок метаморфізації на місці (темно-сірий опідзолений ґрунт й ін.).

ІММОБІЛІЗАЦІЯ ПОЖИВНИХ РЕЧОВИН (і. п. р.) – перехід поживних речовин ґрунту з доступної для рослин форми в недоступну.

ІНДЕКСАЦІЯ ГЕНЕТИЧНИХ ГОРИЗОНТІВ ҐРУНТУ (і. г. г. г.) – скорочене позначення за допомогою відповідних символів природи, складу й властивостей генетичних горизонтів. В Україні застосовується система О. Н. Соколовського, згідно з якою кожен генетичний горизонт позначають початковою латинською літерою слова, що вказує на суть одного або кількох ґрунтотворних процесів. Залежно від інтенсивності їх прояву використовують великі або малі літери. Відокремлені морфологічні елементи ґрунту, ознаки, пов'язані з діяльністю людини, індексуються малими літерами символів.

ІНСОЛЯЦІЯ (лат. *insolatio*, від *insolo* – виставляю на сонце) – опромінювання поверхні ґрунту сонячною радіацією.

ІНТРАЗОНАЛЬНІ ҐРУНТИ (від лат. *intra* – усередині й грец. *zone* – пояс) (і. г.) – ґрунти, що можуть траплятися в різних природних зонах, найчастіше невеликими масивами.

ІНФІЛЬТРАЦІЯ (від лат. *In* – у, усередині й лат. *filtratio* – проціджування) – процес надходження води (дощової, талої, зрошувальної й т. ін.) з поверхні в товщу ґрунту або підґрунтя. Процес І. складається з двох етапів усмоктування та фільтрації.

ПРИГАЦІЯ [син. Зрошення] (від лат. *irrigation* – зрошення) – комплекс заходів для поліпшення водного режиму; один із видів гідротехнічних меліорацій.

К

КАДАСТР ҐРУНТОВИЙ (к. ґ.) – поняття, що близьке до кадастру земельного у вузькому розумінні. Ґрунтується на матеріалах великомасштабних ґрунтових обстежень. В основі к. ґ. лежить бонітет ґрунтів або ґрунтових таксонів.

КАМЕНЯСТІСТЬ ҐРУНТУ (к. ґ.) – уміст у ґрунтовому профілі різного за формою й розміром каміння. К. ґ. визначається у % від маси або об'єму ґрунту.

КАМІНЬ – уламок гірської породи різної величини й форми діаметром понад 3 мм.

КАОЛІНІЗАЦІЯ – процеси утворення мінералів каолінітової групи.

КАПЛЯРИ ҐРУНТОВІ (к. ґ.) – система зв'язаних ґрунтових пор дрібного діаметра. Волога, що утримується в к. ґ., при частковому їх заповненні утворює меніски, завдяки чому виникають капілярні явища.

КАРБОНАТНІ ҐРУНТИ (к. ґ.) – ґрунти, у верхньому (гумусовому) горизонті яких містяться карбонати кальцію та магнію.

КАРБОНАТИ В ҐРУНТІ (к. в ґ.) – карбонати кальцію й магнію, які наявні в ґрунті у вигляді мінералів кальциту, доломіту, люблініту, арагоніту, ангіриту й ін. За походженням к. в ґ. можуть бути первинними – породними (тоді до назви ґрунту додається визначення «залишково-карбонатні») або вторинними (ґрунтовими) новоутвореннями. Серед новоутворених карбонатів розрізняють такі форми:

1. «Сивинка» [син. Карбонатна пліснява, іній] – слабкі нальоти дрібнокристалічних карбонатів на поверхні структурних агрегатів («сивинкою» іноді називають також слабовиражену кремнеземисту присипку).

КАРТА-ГІПОТЕЗА

2. Псевдоміцелій [син. Міцелій, псевдогрибниця, прожилки] – виділення дрібнокристалічних карбонатів, ниткоподібних або у вигляді тонких трубочок.

3. Борідки – натічні форми на нижній поверхні каміння та щебеню у вигляді бугристих плівок або шкірочок.

4. Просочення – дрібнокристалічні форми виділення карбонатів, які рівномірно або плямами просочують ґрунтову масу.

5. Конкреції – карбонати, які заповнюють пори та пустоти ґрунту. Розрізняють такі форми конкрецій: а) білозірка – слабозцементовані стяження, які виділяються на стінках розрізів у вигляді чітко обмежених білих плям (очок) діаметром 1–2 см; б) журавчики [син.: жовна, жорства, лесові ляльки, дутики] – щільні тверді конкреції, іноді порожні всередині.

КАРТА-ГІПОТЕЗА ҐРУНТОВА (к.-г. г.) – карта, що складається на основі карт пластики рельєфу і є одним з основних базових картографічних матеріалів при коректуванні попередніх ґрунтових обстежень. Базові контури цієї карти заповнюються змістом у вигляді індексів переважаючого ґрунту, при складному ґрунтовому покриві – у вигляді формул ґрунтових комбінацій, які визначаються під час аналізу аерофотознімків.

КАРТА ҐРУНТОВА (к. г.) – модель ґрунтового покриву, яка відображає закономірності поширення ґрунтів та їхні властивості з детальністю, що залежить від масштабу й методів генералізації.

КАРТА ҐРУНТОВА ПОЛЬОВА (к. г. п.) – ґрунтова карта як наслідок польового картографування ґрунтового покриву до проведення аналітичного дослідження ґрунтових зразків. Якість карти залежить від якості використаних планово-картографічних матеріалів, теоретичної та практичної підготовки фахівців-ґрунтознавців. К. г. п. супроводжує пояснювальна записка.

КАРТА ҐРУНТОВО-ЕРОЗІЙНА (к. г.-е.) – ґрунтова карта крупного масштабу з максимально детальним виділенням контурів ґрунтів різного ступеня змитості й намитості, дефльованості та навіяності. К. г.-е. є основою для розробки заходів щодо захисту ґрунтів від тих чи інших видів ерозії й щодо відновлення їх родючості.

КАРТОГРАМА – карта, на якій зазначена інтенсивність певного показника в межах кожної одиниці, нанесеного на карту територіального виділу (наприклад картограма окремих властивостей ґрунтів, агро-виробничих груп ґрунтів, типів земель тощо).

КАРТОГРАМА (КАРТА) АГРОВИРОБНИЧИХ ГРУП ҐРУНТІВ (к. а. г. г.) – карта, на якій нанесено ареали агрогруп (елементарні сільськогосподарські ареали), які є узагальненими контурами ґрунтової карти. Карта агрогруп дає певну сільськогосподарську оцінку природних умов території. Карти агрогруп призначені для: 1) обґрунтованого виділення господарських ділянок; 2) використання при нарізанні полів сівозмін і планування розміщення сільськогосподарських культур; 3) використання під час розробки проектів меліорацій; 4) використання в бонітуванні та оцінці земель господарства.

КАРТОГРАМА (КАРТА) ТИПІВ ЗЕМЕЛЬ (к. т. з.) – карти сільськогосподарських територій, на яких ідентифіковані земельні виділи, що характеризуються однорідністю властивостей, походження та розвитку. Ці карти служать для концентрації різноманітної інформації про природні властивості території, її аналіз і синтез із метою виділення екологічних ареалів, придатних для вирощування певних культур (груп культур) при однакових системах агротехніки, охорони й покращення земель.

КАРТОГРАФУВАННЯ ҐРУНТІВ (к. г.) – складання ґрунтових карт на основі комплексного вивчення ґрунтового покриву території, установлення взаємозв'язків між ґрунтами та умовами ґрунтоутворення, виявлення закономірностей просторового розподілу ґрунтів різного класифікаційного рівня.

КАРТОСХЕМА – спрощена карта, зазвичай без координатної сітки, іноді дуже приблизна за контурами, умовна картографічна модель явища, яка відображає його основні риси. Часто на спеціальних картах координатна сітка може бути відсутня, проте карта від цього не стає картосхемою, оскільки все залежить від точності зображення природних об'єктів і тієї планової основи, яка використовувалася при складанні карти. Наприклад: при складанні ґрунтової карти використовують високоточні топографічні карти. Тому навіть за відсутності на

КАТЕГОРІЇ

грунтових картах координатної сітки вони все ж належать до карт, а не до картосхем.

КАТЕГОРІЇ ЗЕМЕЛЬ (за цільовим призначенням у господарстві) (**к. з.**) – землі, які використовуються в різних напрямках: 1) землі сільськогосподарського призначення; 2) землі житлової та громадської забудови; 3) землі природно-заповідного й іншого природоохоронного призначення; 4) землі оздоровчого призначення; 5) землі рекреаційного призначення; 6) землі історико-культурного призначення; 7) землі лісового фонду; 8) землі водного фонду; 9) землі промислового, транспорту, зв'язку, енергетики, оборони та іншого призначення.

КАТЕГОРІЇ СКЛАДНОСТІ МІСЦЕВОСТІ (**к. с. м.**) – території, що визначаються складністю їхнього рельєфу й, відповідно, ґрунтового покриву. Певний вплив на складність ґрунтового покриву справляють ґрунтотвірні породи. Залежно від поєднання форм рельєфу встановлюється певна категорія складності місцевості, відповідно до якої визначається масштаб проведення ґрунтового знімання.

КАРТОГРАФІЯ ҐРУНТІВ (**к. г.**) – розділ ґрунтознавства, який розглядає питання методики картографічного відображення ґрунтового покриву в різних масштабах.

КАТЕНА (від лат. *catena* – ланцюг, безперервний ряд) у ґрунтознавстві – поняття для відображення закономірностей послідовної ярусно-ланцюгової зміни смуг ґрунтового покриву на схилах. Просторові ознаки К., специфіка структурно-функціональної організованості й цілісність динамічного спряження її ґрунтових смуг визначаються багатьма природними чинниками (геологічна будова схилів, глибина й густота місцевого розчленування поверхні, довжина, будова профілю, крутизна та експозиція схилу, специфіка, частота й інтенсивність метеопроцесів та ін.). Якісні ознаки К. значною мірою змінюються під впливом господарської діяльності залежно від її виду, тривалості й інтенсивності (в умовах України найбільший вплив має розорювання схилів).

КАТІОНИ НЕОБМІННІ (**к. н.**) – катіони, які міцно закріплюються в ґрунті й не можуть обмінюватися на інші катіони ґрунтового розчину. К. н. недоступні для живлення рослин.

КАТІОНИ ОБМІННІ [син. увібрані] (к. о.) – катіони, що утримуються в колоїдному комплексі ґрунту й здатні обмінюватися на інші катіони, які трапляються в ґрунтовому розчині.

КАШТАНОВІ ҐРУНТИ (к. г.) – зональні ґрунти, які характерні для сухих злакових та полинозлакових степів помірного посушливого поясу. Порівняно з чорноземами, вони бідніші на гумус (2–5 %), мають меншу потужність. Поширені в зоні каштанових ґрунтів солонці й солончаки. У Євразії к. г. поширені на Чорноморському узбережжі, у Казахстані, Монголії, Північному Китаї, в Америці – на рівнинах півночі США й Канади.

КИСЛОТНІСТЬ ҐРУНТІВ (к. г.) – здатність ґрунту підкислювати ґрунтовий розчин або розчини солей унаслідок наявності в складі ґрунту кислот, а також обмінних іонів водню та катіонів, які утворюються при їх витискуванні гідролітично кислою сіллю (здебільшого Al^{3+}).

КІРКА ҐРУНТОВА (к. г.) – поверхневий твердий шар, який утворюється внаслідок запливання ґрунту під дією дощів або зрошування та дальшого висихання чи специфічних процесів ґрунтоутворення.

КЛАС ҐРУНТІВ (к. г.) – таксономічна одиниця класифікації ґрунту вища за тип.

КЛАСИФІКАЦІЯ ҐРУНТІВ (к. г.) – об'єднання ґрунтів у групи за їхніми основними властивостями, генезою та родючістю.

КОАГУЛЯЦІЯ КОЛОЇДІВ ҐРУНТУ ЕЛЕКТРОЛІТИЧНА (к. к. г. е.) – перехід ґрунтових колоїдів зі стану золю в стан гелю під впливом розчинів електролітів.

КОАГУЛЯЦІЯ КОЛОЇДІВ У ҐРУНТІ (к. к. у г.) – процес переходу ґрунтових колоїдів зі стану золя в гель. Розрізняють к. к. електролітичну та взаємну.

КОГЕЗІЯ – злипання однорідних часточок завдяки їх безпосередній взаємодії та за допомогою проміжних речовин (клеїв, цементів й т. ін.).

КОЕФІЦІЄНТ ВИСОЦЬКОГО (к. В.) – показник, який являє собою відношення кількості води опадів до кількості води, яка може випаруватись із відкритої водної поверхні. Використовується для

КОЕФІЦІЄНТ

визначення типу водного режиму регіону (промивного, непромивного, випітного тощо).

КОЕФІЦІЄНТ ВІДНОСНОЇ АКУМУЛЯЦІЇ ГУМУСУ (КВАГ) – критерій інтенсивності гумусонакопичення в зональних ґрунтах. Визначають як співвідношення між умістом гумусу й фізичної глини в шарі 0–30 см, віднесене до 10 % останньої. Використовують для діагностування підтипів ґрунтів та ступеня гідроморфності. Є одним із показників екологогенетичного статусу ґрунту.

КОЕФІЦІЄНТ ГУМІФІКАЦІЇ (к. г.) – величина, яка визначає частку гумусових речовин ґрунту, що утворилася з органічних добрив. Гумусовий стан є інтегральним показником ґрунтової родючості. Для планування відтворення гумусу в ґрунті дослідним шляхом встановлено к. г. Вони залежать від систем землеробства й ґрунтово-кліматичних зон. Як показник, що визначає органічні властивості ґрунтів і ґрунтові режими, а також рівень відтворення родючості ґрунтів, к. г. ураховують при обґрунтуванні заходів у ґрунтозахисному землеробстві.

КОЕФІЦІЄНТ ПЕРЕХОДУ ПОЖИВНИХ РЕЧОВИН ІЗ ҐРУНТУ (к. п. п. р. із г.) – показник засвоюваних біогенних елементів, здатних у процесі мінерального живлення речовин перейти з ґрунтового розчину в кореневу систему й надземну їх масу. Обчислюють у відсотках. Інтенсивність переходу залежить від гранулометричного складу ґрунтів, реакції ґрунтового розчину, його буферності й біологічних особливостей рослин, а також системи удобрення та рівня родючості ґрунту.

КОЕФІЦІЄНТ ПРОФІЛЬНОГО НАКОПИЧЕННЯ ГУМУСУ (КПНГ) – критерій визначення типу ґрунотворення в зональному аспекті. Визначають як співвідношення між умістом гумусу й фізичної глини в профілі ґрунту (0–100 см). За параметрами цього коефіцієнта діагностують типи ґрунтів.

КОЛІР ҐРУНТУ (к. г.) – один із найважливіших морфологічних діагностичних показників ґрунту. За кольором названо багато ґрунтів: чорноземи, буроземи, червоноземи, каштанові, коричневі, сіроземи. Основними речовинами, які зумовлюють колір ґрунту, темно-кольорові органічні й органо-мінеральні речовини, їх кількість, буро-кольорові органічні речовини, окисні сполуки заліза й марганцю (бурий, оран-

жевий, жовтий, червоний, темно-бурий, чорний колір), закисні сполуки заліза (зелений, сизий, голубий, оливковий колір), кремнезем, карбонати (білий, білуватий, сірий колір). Деякою мірою колір залежить від літології материнських порід. На колір ґрунту значно впливає його вологість.

КОЛОЇДИ (від грец. *kolla* – клей і *eidos* – вид) – дисперсні системи, які характеризуються міцелярною структурою.

КОЛОЇДИ ҐРУНТОВІ (к. г.) – особливий стан речовини, коли вона, утворюючись завдяки фізичній диспергації твердих тіл або асоціювання молекул рідини в агрегати колоїдальних розмірів (0,0001 мм), набуває найбільш стійкої форми в умовах зовнішнього середовища. У ґрунтах розрізняють мінеральні (глина), органічні (гумус) та органо-мінеральні колоїди. Уміст колоїдів у різних ґрунтах неоднаковий: від 1–2 % – у легких ґрунтах до 30–50 % – у важких. У ґрунті колоїди можуть перебувати в стані колоїдного розчину (золю) й осаду (гелю).

КОЛОЇДНИЙ РОЗЧИН [син. Золь] (к. р.) – гетерогенна система міцелярної структури.

КОЛОЇДНА ЧАСТОЧКА (к. ч.) – ядро колоїдної міцели разом із потенціал-визначальним шаром іонів.

КОЛЬМАТАЖ (від італ. *colmata* – наповнення, насип) – спосіб штучного замулювання ґрунтів заздалегідь виготовленими ґрунтовими або глинистими суспензіями для зниження фільтрації води зі зрошувальних каналів, водоймищ. В основу кольматажу покладено механічну поглинальну здатність ґрунту.

КОМБІНАЦІЯ ҐРУНТОВА (ГК) – 1) різною мірою генетично пов'язані ареали різних систематичних (класифікаційних) ґрунтових груп, які утворюють певний просторовий малюнок ґрунтового покриття та є ланками, що, регулярно або мозаїчно повторюючись, становлять структуру ґрунтового покриття (СГП) території; 2) ґрунтові комбінації, утворені тією чи іншою мірою генетично зв'язаними АГЕ, які чергуються в просторі і є складнішими, ніж АГЕ, одиницями ґрунтового покриття (Фрідланд В. М., 1965; 1972).

КОМПЛЕКС

КОМПЛЕКС ҐРУНТОВИЙ (к. г.) – ґрунтові комбінації з регулярним (через кожні декілька метрів або десятки метрів) чергуванням дрібних плям контрастно відмінних ґрунтів, у своєму формуванні пов’язаних із мікрорельєфом. Господарське використання визначається властивостями всього комплексу; рекомендації щодо раціонального використання землі мають бути розроблені не для окремих компонентів, а для ґрунтової комбінації в цілому.

КОМПОНЕНТИ ҐРУНТОВОГО ПОКРИВУ (к. г. п.) – 1) перелік ґрунтів, які утворюють ґрунтовий покрив тієї чи іншої території, класифікаційний склад ґрунтового покриву; 2) компонентний склад ґрунтових комбінацій, структур ґрунтового покриву різного рівня організації.

КОМПОСТ (від нім. *Kompost*; від лат. *compositus* – складовий) – ґрунтопокрашувальний засіб, який отримують унаслідок перепрівання різних господарських і побутових відходів рослинного та тваринного походження.

КОНКРЕЦІЇ – новоутворення в ґрунті, які являють собою щільні стягнення, що мають різні розміри, форму й склад: карбонатні, залізисті, органо-мінеральні та ін.

КОНСИСТЕНЦІЯ ҐРУНТУ (к. г.) – ступінь рухливості часточок, що складають ґрунт під впливом зовнішніх механічних дій при різній вологості ґрунту.

КОНТУР ҐРУНТОВИЙ (к. г.) – лінія, яка обмежує виділену на карті площу, зайняту ґрунтом певного рівня класифікації, ґрунтовою комбінацією або структурою ґрунтового покриву певного рівня організації, одиницею ґрунтового районування.

КОПРОЛІТИ (від грец. *kopros* – екскременти, послід, кал і *lithos* – камінь) – щільні водостійкі грудочки ґрунтової маси, які пройшли через кишковий тракт дощових черв’яків і просякнуті органічним слизом.

КОРА ВИВІТРЮВАННЯ (к. в.) – верхні шари літосфери, змінені під впливом фізичного, хімічного та біологічного вивітрювання.

КРЕМНЕЗЕМ АМОΡФНИЙ У ҐРУНТІ (к. а. у ґ.) – незакристалізований водний оксид кремнію. Трапляється також у формі фітолітарій та панцирів діатомових водоростей. Кремнезем аморфний витягується з ґрунту лужними розчинами.

КРЕП ҐРУНТОВИЙ (к. ґ.) – процес сповзання ґрунтів, який полягає в повільному русі вниз по схилу ґрунту та зв'язаних із ним уламків під дією різних процесів, насамперед сили тяжіння. Сприяє утворенню терас.

КОРИЧНЕВІ ҐРУНТИ (к. ґ.) – тип ґрунтів, що сформувався під ксерофітною лісовою й чагарниковою рослинністю в умовах вологого субтропічного клімату. Характеризуються помірним умістом гумусу (5–9 %) коричневого кольору, світлішого донизу. Розповсюджений у середземноморських країнах Південної Європи, на Південному березі Криму, у Східному Закавказзі, у горах Середньої Азії, Передньої Азії, Північної Африки, у Китаї, на Заході США.

КРОТОВИНИ – ходи та камери риючих тварин (кротів, ховрахів й ін.), заповнені ґрунтовим матеріалом, як правило, принесеним з інших горизонтів; на стінках ґрунтового розрізу виділяються у вигляді плям невизначеної форми (найчастіше округлої або овальної) значного розміру (5–10 см і більше).

КСЕРОМОРФНІСТЬ ҐРУНТІВ (к. ґ.) – погіршеність вологозабезпечення ґрунтів унаслідок утрати вологи з поверхневим стоком на схилах, а також підвищеної евапотранспірації на теплих (південних, східних, південно-східних і південно-західних) їх експозиціях. Ксероморфність розповсюджена серед зональних ґрунтів і відзначається зменшенням відповідно до них параметрів нагромадження гумусу (на 8–50 %) та потужності профілю (10–70 %). Через це за ступенем ксероморфності ґрунти поділяються на слабоксероморфні – зменшення вмісту гумусу на 8–22 %, а потужності профілю – на 10–25, середньоксероморфні – відповідно, на 22–35 і 25–50 та сильноксероморфні – 35–50 та 50–70 %. Агропотенціали сільськогосподарських культур за природної й ефективної родючості відповідно до ступеня ксероморфності становлять $0,85 \pm 0,05$; $0,75 \pm 0,07$ і $0,55 \pm 0,08$ щодо зональних фонових ґрунтів.

«КУЩ» (ключова ділянка) – «гнізда» або «кущі» із 3–5 прикопок у межах одного елемента мезорельєфу для виявлення компонентного складу ЕГС (елементарної ґрунтової структури) за відсутності вираженого мікрорельєфу. Закладання «кущів» більш ефективно за наявності аерофотознімків.

Л

ЛАНДШАФТ АГРОКУЛЬТУРНИЙ [син. **Ландшафт сільськогосподарський**] (л. а.) – ландшафт, природна рослинність у якому значною мірою змінена посівами та посадками сільськогосподарських і садових культур.

ЛАНДШАФТ АНТРОПОГЕННИЙ (л. а.) – ландшафт, перетворений господарською діяльністю людини настільки, що змінений зв'язок природних (екологічних) компонентів спричинює утворення нового, порівняно з раніше існуючим на цьому місці, природного комплексу. Особливої зміни зазнають рослинність, тваринний світ та ґрунти.

ЛАНДШАФТ ГЕОХІМІЧНИЙ (л. г.) – ландшафти та ґрунти, розміщені поряд, проте на різній висоті, які об'єднуються латеральною міграцією хімічних елементів.

ЛАНДШАФТ ҐРУНТОВИЙ (л. г.) – невидима оку, закономірно повторювана мозаїка ґрунтового покриву, елементарні комірочки якої пов'язані потоками речовин та енергії. В американській літературі термін використовується в значенні, близькому до терміна «структура ґрунтового покриву».

ЛАНДШАФТ МІСЦЕВИЙ (л. м.) – геосистема, яка охоплює басейн стоку найнижчого порядку із замкненим створом, що забезпечує прояв усіх геоморфологічно (у т. ч. експозиційно) диференційованих «категоричних» типів мезокомбінацій ГП.

ЛАНЦЮГИ ҐРУНТОВІ (л. г.) – ґрунтові комбінації, у виникненні яких провідне значення мають процеси взаємовпливу компонентів. Виділяються ГК із двоспрямованим зв'язком між компонентами (комп-

лекси й плямистості) та ГК з односпрямованим зв'язком між компонентами (сполучення й варіації).

ЛАТЕРИТИЗАЦІЯ – 1) процес глибокого та довготривалого вивітрювання алюмосилікатних порід в умовах вологого тропічного й субтропічного клімату; 2) руйнування ґрунтового покриву, викликане чергуванням періодів посухи з періодами зливових дощів (одна з форм ерозії ґрунтів).

ЛЕГЕНДА КАРТИ (л. к.) – умовні знаки та пояснення до карти, які розкривають її зміст. Легенда ґрунтової карти включає перелік ґрунтів і ґрунтових комбінацій у межах прийнятої класифікації, а також відомості про гранулометричний склад ґрунтів, ґрунтоутворні породи, рельєф, іноді рослинність, площі, які займають ґрунтові виділи.

ЛІТОПИС ҐРУНТОВО-ГЕОГРАФІЧНИЙ (л. г.-г.) – інформація про ґрунтово-ландшафтні процеси в морфоструктурах ґрунтового покриву, яка виражена не лише різноманітністю та кількістю показників, але і їх часовою (а також просторовою) прив'язкою. Л. г.-г. більш повний, ніж геологічний.

ЛОКАЛІЗАЦІЯ ГЕОГРАФІЧНА (л. г.) – операція прив'язки ґрунтових виділів до топооснови. Здійснюється двома способами: 1) механічним фотозменшенням, коли зв'язок рельєфу з ґрунтами втрачається на перших же етапах; 2) методом використання карт пластики рельєфу, коли між картами крупного та середнього масштабів установлюють подібність геосистем аж до окремих вододілів, схилів й улоговин. На основі подібності малюнків рельєфу різномасштабних карт можна переносити ґрунти з вихідної карти на кінцеву без проміжних етапів генералізації.

ЛОКАЛІЗАЦІЯ ІНДИКАЦІЙНА (л. і.) – прив'язка та уточнення меж ґрунтових виділів за допомогою узгодження з тематичними картами, що ґрунтується на кореляції властивостей ґрунтів із чинниками ґрунтоутворення. Спершу на карті пластики рельєфу виділяють геоморфологічні елементи, потім контури коректуються за картою четвертинних відкладів, яка дає змогу зрозуміти історію розвитку ґрунтів території, після чого використовується геоботанічна карта, що дає змогу враховувати відмінності у властивостях ґрунтів, виходячи зі складу рослин-

ності, і наприкінці використовується ландшафтна карта. Допоміжними матеріалами можуть слугувати аерокосмічні знімки, відкоректований контурний план землекористування та інші матеріали, які дають змогу повніше оцінити вплив чинників ґрунтотворення.

ЛЕС – пухка, пилювата суглиниста карбонатна порода палевого або сіро-жовтого кольору. У гранулометричному складі переважає фракція крупного пилю (0,05–0,01 мм). Лес характеризується високими пористістю, водопроникністю, стійкістю мікроструктури, значною просадкою.

ЛЕСОПОДІБНІ СУГЛИНКИ (л. с.) – породи, близькі до лесів; відрізняються від них меншим умістом крупнопилюватої фракції, меншою пористістю й просадочністю; забарвлення – від жовтуватобурого до червонувато-бурого. Зазвичай містять карбонати. Безкарбонатні л. с. часто називають покривними суглинками.

ЛЕСИВАЖ [син. Ілімеризація, вимивання колоїдів] – процес переміщення в профілі ґрунту мулуватої фракції без її хімічного руйнування.

ЛИПКІСТЬ ҐРУНТУ (л. г.) – властивість вологого ґрунту прилипати до металевої поверхні. Залежить від гранулометричного складу ґрунту, складу обмінно-поглинених катіонів і вологості ґрунту.

ЛІСОМЕЛІОРАЦІЯ ҐРУНТІВ (л. г.) – система лісогосподарських заходів, які здійснюють за допомогою створення лісомеліоративних насаджень як невід’ємної складової частини комплексних меліорацій. Спрямована на забезпечення сприятливих умов для раціонального господарського використання ґрунтового покриву. Проводять для охорони ґрунтів від негативних природних й антропогенних чинників (посух, суховіїв, водної ерозії та дефляції, різних видів забруднення), а також для поліпшення родючості низькопродуктивних і деградованих ґрунтів і невід’ємних. Лісомеліорація ґрунтів – ефективний, відносно малозатратний та довготривалий засіб забезпечення оптимальних екологічних умов для ґрунтового покриву.

ЛУЖНА РЕАКЦІЯ ҐРУНТОВОГО РОЗЧИНУ (л. р. г. р.) – реакція ґрунтового розчину, зумовлена присутністю в колоїдному комплексі

грунту обмінноувібраного натрію, що призводить до утворення в ґрунті соди.

ЛУЖНІСТЬ БІКАРБОНАТНА (л. б.) – уміст у водній витяжці бікарбонатного іона (HCO_3^-).

ЛУЖНІСТЬ КАРБОНАТНА (л. к.) – уміст у водній витяжці карбонатного іона (CO_3^{2-}).

ЛУЧНИЙ ПРОЦЕС (л. п.) – процес накопичення гумусу в ґрунті лісостепової, степової та напівпустельної зон під впливом додаткового зволоження завдяки поверхневим або ґрунтовим водам.

ЛУЧНІ ҐРУНТИ (л. г.) – представники ґрунтів гідроморфного ряду. Л. г. формуються при підвищеному поверхневому зволоженні прісними водами та постійному зв'язку із жорсткими ґрунтово-підґрунтовими водами, які залягають на глибині 1–3 м. Поширені в пониженнях рельєфу на недренованих рівнинах під лучною рослинністю в степовій і сухостеповій зонах.

ЛУЧНО-БОЛОТНІ ҐРУНТИ (л.-б. г.) – представники ґрунтів гідроморфного ряду. Поширені переважно в лісостеповій та степовій зонах. Формуються в замкнутих пониженнях під впливом тривалого поверхневого або ґрунтового зволоження під вологолюбною трав'янистою рослинністю.

ЛУЧНО-БУРІ НАПІВПУСТЕЛЬНІ ҐРУНТИ (л.-б. н. г.) – представники ґрунтів напівгідроморфного ряду напівпустельної зони, відрізняються від бурих напівпустельних г. підвищеною гумусованістю (до 2–3 %), відносною вилугуваністю від солей, наявністю ознак оглеєння в нижній частині профілю.

ЛУЧНО-КАШТАНОВІ ҐРУНТИ (л.-к. г.) – представники ґрунтів напівгідроморфного ряду сухостепової зони. Від каштанових відрізняються більшою глибиною гумусового горизонту, підвищеним умістом гумусу. При важкому гранскладі ґрунтотворних порід у нижній частині профілю інколи трапляються ознаки оглеєння. Формуються при додатковому поверхневому зволоженні, яке інколи супроводжується й ґрунтовим, під степовою або лучно-степовою рослинністю.

ЛУЧНО-КОРИЧНЕВІ

ЛУЧНО-КОРИЧНЕВІ ҐРУНТИ (л.-к. ґ.) – представники ґрунтів напівгідроморфного ряду. Профіль л.-к. ґ. відрізняється від профілю коричневих ґрунтів більш високим умістом гумусу, меншою щільністю в оглиненому горизонті, нечіткістю карбонатних виділів, неясною відмежованістю ілювіально-карбонатного горизонту. Розвиваються в умовах напівсухого субтропічного (середземноморського та мусонного) клімату під впливом підвищеного зволоження (ґрунтового, поверхневого або змішаного) під лісовою рослинністю.

ЛУЧНО-СІРОЗЕМНІ ҐРУНТИ (л.-с. ґ.) – представники ґрунтів напівгідроморфного ряду, які розвиваються серед сіроземів. Відрізняються від останніх меншою диференційованістю профілю, більш потужним гумусовим горизонтом, наявністю ознак оглеєння в нижніх горизонтах.

ЛУЧНО-ЧОРНОЗЕМНІ ҐРУНТИ (л.-ч. ґ.) – представники ґрунтів напівгідроморфного ряду в чорноземній зоні. Відрізняються від чорноземів потужнішим гумусовим горизонтом, більшим умістом гумусу та слабкими ознаками оглеєння в нижній частині профілю. Розвиваються при додатковому зволоженні ґрунтовими або поверхневими водами під степовою або лучно-степовою рослинністю, інколи – під розрідженими листяно-трав'янистими лісами.

М

МАКРОАГРЕГАТИ – ґрунтові агрегати діаметром понад 0,25 мм.

МАКРОЕЛЕМЕНТИ – хімічні елементи, які засвоюються рослинами у великих кількостях. Головні з них – N, P, K, Ca, Mg, S, Fe.

МАКРОПРОЦЕС ЗАГАЛЬНИЙ ҐРУНТОТВОРНИЙ (за О. А. Роде) (м. з. ґ.) – прогресивний розвиток ґрунотворного процесу певного типу внаслідок накопичення за десятки та сотні років залишкових змін у складі й властивостях ґрунтів. Ґрунотворним макропроцесам властива циклічність, зумовлена наявністю мікропроцесів, протилежних за своїм спрямуванням, які спрямовані на взаємну компенсацію, створюючи тенденцію до зворотності ґрунотворного процесу в цілому. Проте пов-

ної зворотності не може бути досягнуто й наприкінці річного циклу в ґрунті виникає залишкова зміна в складі та властивостях, здебільшого у твердій фазі. Ця зміна настільки мала, що зазвичай не може бути виявлена прямими спостереженнями. Однак накопичення таких змін за десятки та сотні років істотно відбивається на складі й властивостях твердої фази, що й становить загальний ґрунотворний макропроцес (Роде О. А., 1971).

МАКРОФАУНА ҐРУНТУ (від грец. *macros* – великий, довгий і від лат. *Fauna* – богиня лісів і полів, покровителька тварин у римській міфології) (м. г.) – хребетні тварини, що проживають або тимчасово перебувають у ґрунті (жаби, ящірки, гадюки, гризуни, кроти й т. ін.).

МАКСИМАЛЬНА МОЛЕКУЛЯРНА ВОЛОГОЄМНІСТЬ ҐРУНТУ (м. м. в. г.) – вологість ґрунту, яка відповідає максимальній кількості (%) плівкової води в ґрунтах.

МАКСИМАЛЬНА ГІГРОСКОПІЧНІСТЬ ҐРУНТУ (м. г. г.) – найбільша кількість пароподібної води, яку може поглинати ґрунт із повітря.

МЕЖІ ҐРУНТОВІ (м. г.) – межі, що розділяють суміжні частини ґрунтового простору або відокремлюють деяку його частину від іншої. Під ґрунтовим простором розуміють той, який зайнятий ґрунтом як природним тілом. Значна просторова неоднорідність, складна організація визначають можливість, а з практичного погляду – і необхідність поділу ґрунтового простору на деякі елементи організації. Об'єднану ділянку в межах цього елементу організації або його частину, обведену з усіх боків деякою межею, вважають ґрунтовим тілом відповідного рівня організації ґрунтового простору або штучно виокремленою його частиною. Межі ґрунтові, які відокремлюють ґрунтові тіла різного рівня організації, бувають трьох типів: 1) межі, які відділяють елементи просторової організації ґрунтового покриття (ареал структурний елементарний, ареал ґрунтовий елементарний, ґрунтові комбінації), тобто ґрунтово-географічні межі; 2) межі, які не є ґрунтово-географічними, однак розмежовують ґрунтові тіла в межах ЕґА й відображають його будову (межі педонел, педонів, ґрунтових індивідів); такі межі можна назвати варіаційно-статистичними та морфологічними; 3) межі, які відокремлюють елементи структурної організації.

МЕЗОРЕЛЬЄФ

зації ґрунту (межі морфонів, ґрунтових горизонтів і т. ін.) і які можна назвати морфоструктурними.

МЕЗОРЕЛЬЄФ – рельєф середніх форм із коливанням відносних позначок від ± 1 до 10 м (вододіли, схили, пагорби, горби, яри, балки, поди, карстові лійки, дюни, конуси виносу, бархани, гриви, сухі стариці тощо). Походження мезорельєфу здебільшого тектонічне, ускладнене подальшими ерозійно-аккумулятивними процесами; з окремих форм мезорельєфу складається певний тип макрорельєфу. У топографії ґрунтового покриву мезорельєфу належить провідна роль. Мезорельєф спричиняє формування складних ґрунтових комбінацій: сполучень та варіацій.

МЕЗОФАУНА ҐРУНТУ (від грец. *mesos* – середній, проміжний і *фауна*) (м. г.) – великі (від декількох мм до декількох см) ґрунтові безхребетні, наприклад дощові черв'яки, мокриці, багатоніжки, великі павукоподібні, численні комахи та їхні личинки, слизняки, равлики. Деякі дослідники називають цю групу тварин макрофауною.

МЕЛІОРАЦІЯ ҐРУНТІВ (від лат. *melioratio* – покращення) (м. г.) – заходи, спрямовані на поліпшення властивостей ґрунту та умов ґрунтоутворення задля підвищення родючості.

МЕРЗЛОТА ҐРУНТУ (м. г.) – стан ґрунту при температурі, що нижча за 0° ; у вологих ґрунтах частина ґрунтової вологи утримується у вигляді льоду. М. г. може бути сезонною, такою, що утримується лише в холодну пору року, і багаторічною, яка зберігається в ґрунті багато років.

МЕРЗЛОТНІ ҐРУНТИ (м. г.) – термін не має класифікаційного значення. Ґрунти, у нижній частині профілю яких (або безпосередньо в породі) протягом усього вегетаційного періоду зберігається багаторічна мерзлота.

МЕТАБОЛІЗМ ҐРУНТУ (від грец. *metabole* – переміна) (м. г.) – весь комплекс кругообігу речовин у ґрунті.

МЕТОД ВИБОРУ МІСЦЬ ЗАКЛАДАННЯ ҐРУНТОВИХ РОЗРІЗІВ (м. в. м. з. г. р.) – спосіб, який передбачає при виборі місць закладання ґрунтових розрізів урахування розмаїття чинників ґрунтоутворення, що

дає змогу складати об'єктивні ґрунтові карти високої точності. При цьому використовуються методи парних розрізів, «кущів», катен, ґрунтово-екологічних профілів, суцільної мережі тощо.

МЕТОД ДОСЛІДЖЕНЬ (м. д.) – спосіб вироблення нових знань, які характеризуються об'єктивністю, відтворенням, доведенням, точністю.

МЕТОД ІНТЕРПОЛЯЦІЇ (м. і.) – метод пошуку меж між ґрунтовими ареалами з поступовими переходами з допомогою серії прикопок між двома основними розрізами, які характеризують два суміжних ареали.

МЕТОД ІСТОРИЧНИЙ (м. і.) – метод, який ґрунтується на вивченні зв'язків речей та явищ у ході їх розвитку в часі. Цей зв'язок лежить в основі генетичного підходу, який дає змогу розкривати походження (генезу) педосистем.

МЕТОД КАРТОГРАФІЧНИЙ (м. к.) – метод використання карт для пізнання явищ, що включає отримання з карт якісних відомостей та кількісних характеристик явищ і процесів, вивчення взаємозв'язків та взаємозалежностей у геосистемах, їх динаміки й еволюції в часі та просторі, установлення тенденцій розвитку й прогнозування майбутніх станів геосистем. Метод картографічний використовується під час вивчення закономірностей поширення ґрунтів, структури ґрунтового покриву.

МЕТОД КАТЕН (м. к.) – метод, який ґрунтується на положенні, що однотипність ґрунотворних порід у межах схилу веде до формування топографічних рядів ґрунтів, де становище того чи іншого ґрунту визначається висотою над базисом ерозії та крутизною схилу, тобто формування топографічних рядів ґрунтів є функцією різниці рівнів, а отже, він може бути передбачуваним. В умовах однорідності ґрунотворних порід і закономірно повторюваних форм рельєфу при картографуванні ґрунтового покриву можна легко переходити від його тривимірних моделей (катен) до площинних моделей (карт). Катени в цьому випадку набувають ґрунтово-картографічного змісту й на ґрунтових картах відображають ґрунтові комбінації. Метод катен дає змогу вивчати особливості ґрунтової мікрозональності, склад компонентів СГП (структури ґрунтового покриву), характер педогенези. Використання системного підходу до вивчення просторових педосистем умож-

МЕХАНІЧНЕ

ливлює репрезентування СГП території як функціонально-цілісної системи, що дає змогу виробити стратегію й тактику управління ними в умовах інтенсивного розвитку сільського господарства.

МЕХАНІЧНЕ ПОГЛИНАННЯ (м. п.) – здатність ґрунту як пористого тіла затримувати тверді часточки, які можуть потрапляти в ґрунт разом із водою, що фільтрується крізь нього. На базі цього виду поглинання розроблено штучний спосіб боротьби з фільтрацією ґрунту (кольматаж).

МЕХАНІЧНІ ЕЛЕМЕНТИ (м. е.) – окремі часточки твердої фази ґрунту.

МІГРАЦІЯ РЕЧОВИН У ҐРУНТІ (лат. *migratio* – переселення, переміщення) (м. р. у г.) – переміщення речовин ґрунтовим профілем потоками висхідних чи низхідних ґрунтових вод, а також за нахилом ґрунтових горизонтів. Речовини, що переміщуються, можуть бути у формі колоїдних розчинів або у вигляді грубодисперсних суспензій, які вмиваються тріщинами, ходами чи нірками в ґрунті.

МІКРОАГРЕГАТИ – ґрунтові агрегати, що мають діаметр менше 0,25 мм.

МІКРОЕЛЕМЕНТ – хімічний елемент, необхідний організмам у незначних кількостях для нормального розвитку (В, Мп, Р, Сu, Мо та ін.).

МІКРОКАТЕНА – елементарна одиниця ґрунту, яка характеризується спрямованою в одному або у двох вимірах горизонтальної площини анізотропністю властивостей, що виходять за межі однієї й більше таксономічних одиниць найнижчого рангу, та межує зі всіх боків з ЕґА, іншими мікрокатенами або неґрунтовними утвореннями (Годельман Я. М., 1981).

МІКРОМОРФОЛОГІЯ ҐРУНТІВ (м. г.) – розділ ґрунтознавства, який вивчає морфологічну будову та склад ґрунту, досліджуючи їх у непорушеному стані під мікроскопом.

МІКРОПРОЦЕСИ ҐРУНТОТВОРНІ (м. г.) – прості фізичні, хімічні й біологічні процеси та явища, що відбуваються в ґрунті: а) розклад органічних сполук, які входять до складу рослинного опаду й мертвих тварин; б) мікробний синтез нових органічних сполук, що також

підлягають розкладу; в) розклад первинних і вторинних мінералів твердої фази ґрунту й розщеплення деяких продуктів цього розкладу; г) синтез вторинних мінералів; ґ) переміщення в товщі ґрунту, здебільшого з рідкою фазою різних речовин у формі іонних, молекулярних, колоїдних розчинів та суспензій (у переміщенні беруть участь сили тяжіння, а також капілярні, сорбційні й осмотичні сили) (Роде О. А., 1971).

МІКРОСТРУКТУРА ҐРУНТУ (м. ґ.) – сукупність агрегатів ґрунту, середній діаметр яких менший 0,25 мм.

МІКРОФАУНА – ґрунтові безхребетні, які не розрізняються або ледве розрізняються неозброєним оком (коловратки, тихходки, нематоди, кліщі, ногохвостки).

МІКРОФЛОРА – сукупність мікроорганізмів, які населяють ґрунт.

МІНЕРАЛІЗАЦІЯ ҐРУНТОВИХ ВОД [син. Мінералізованість, засоленість, солоність] (м. ґ. в.) – концентрація солей у ґрунтових водах.

МІНЕРАЛІЗАЦІЯ ОРГАНІЧНИХ РЕЧОВИН У ҐРУНТІ (м. о. р. у ґ.) – процес розкладу органічних сполук до вуглекислоти, води та простих солей.

МІНЕРАЛИ ВТОРИННІ (м. в.) – мінерали, які утворюються в процесі ґрунотворення та вивітрювання внаслідок зміни мінералів ґрунотворних порід і синтезу з продуктів розпаду речовин, що надійшли до ґрунту ззовні.

МІНЕРАЛИ ГЛИНИСТІ (м. ґ.) – мінерали, які мають шарувату або шарувато-ланцюгову структуру, класу водних силікатів й алюмосилікатів. До мінералів глинистих відносять мінерали груп слюд-гідрослюд, хлоритів, вермикулітів, смектитів, каолінітів і змішаношаруватих утворень.

МІНЕРАЛОГІЯ ҐРУНТІВ (м. ґ.) – розділ ґрунтознавства, предмет якого – мінералогічний склад ґрунту, утворення, руйнування та зміни мінералів при ґрунтоутворенні, властивості мінералів і їх географічне поширення.

МОБІЛІЗАЦІЯ

МОБІЛІЗАЦІЯ ПОЖИВНИХ РЕЧОВИН ҐРУНТУ (м. п. р. ґ.) – перехід елементів живлення з недоступного рослинам стану в доступний під впливом життєдіяльності мікроорганізмів і виділень коріння, агрохімічних заходів, хімічної меліорації.

МОДЕЛЬ ҐРУНТУ (м. ґ.) – натурний елементарний ґрунт (ґрунтовий профіль, моноліт); середньостатистичний профіль ґрунту у вигляді варіаційно-статистичних показників основних його властивостей; вербальна модель у вигляді повної класифікаційної назви ґрунту.

МОНІТОРИНГ АГРОЕКОЛОГІЧНИЙ (АЕМ) – інформаційна управлінська система діагностики стану природно-господарського середовища, нормування, прогнозування та розробки управлінських рішень для АПК. Основою моніторингових агроекологічних досліджень є система сучасних комплексних спостережень за станом агроландшафтів (насамперед ґрунтів, їх родючістю, ступенем деградації), агроцеозів (уключаючи продуктивність), чинниками, що визначають забруднення сільськогосподарської продукції й ґрунтів радіонуклідами, важкими металами, залишками пестицидів та іншими ксенобіотиками, процесами міграції токсикантів в агроландшафтах і харчових ланцюгах, станом природного середовища, що зазнає впливу сільськогосподарського виробництва. Для сільськогосподарських угідь АЕМ уключає моніторинги ґрунтовий та ґрунтового покриву (*див. Моніторинг ґрунтовий; Моніторинг ґрунтового покриву*).

МОНІТОРИНГ ҐРУНТОВИЙ (м. ґ.) – система спостережень, оцінки та прогнозу стану ґрунтового покриву задля встановлення найраціональніших управлінських рішень; складова частина екологічного й агроекологічного моніторингу. М. ґ. уключає такі завдання: контроль та оцінка інтенсивності щорічної втрати ґрунту внаслідок водної ерозії й дефляції; контроль та оцінка швидкості втрати гумусу й найважливіших елементів живлення; виявлення ґрунтових регіонів із дефіцитним балансом органічних речовин та елементів живлення; контроль за зміною кислотності й лужності ґрунтів, особливо в районах інтенсивного випадання кислотних дощів та внесення високих доз агрохімікатів; контроль за вмістом у ґрунтах пестицидів; контроль за забрудненням ґрунтів важкими металами, особливо в зонах впливу промислових підприємств і транспортних магістралей, а також за їх фоновим умістом на регіональному та глобальному рівнях; контроль за водно-фізичними

властивостями, особливо в зонах зрошувального землеробства; контроль біологічної продуктивності природних рослинних угруповань й агроценозів на об'єктах ґрунтового моніторингу; інспекторський контроль за відчуженням сільськогосподарських земель на потреби промисловості, міського, транспортного та інших видів землекористування.

МОНІТОРИНГ ҐРУНТОВОГО ПОКРИВУ (м. г. п.) – спостереження за геометрією, компонентним складом та відсотковим співвідношенням між компонентами структур ґрунтового покриву різного рівня організації, які перебувають під впливом інтенсивного ведення сільського господарства. Зміни параметрів ґрунтового покриву можна виявити повторними дослідженнями через певні проміжки часу. Моніторинг ґрунтовий – складова частина моніторингу ґрунтового покриву (*див. Моніторинг ґрунтовий*).

МОНОЛІТ ҐРУНТОВИЙ (м. г.) – вертикальний зразок ґрунту, узятий зі стінки ґрунтового розрізу без порушення природного складення. Стандартний моноліт поміщається в дерев'яний ящик розміром (у см) $100 \times 20 \times 6 - 8$.

МОНОЛІТ ҐРУНТОВИЙ ПЛІВЧАСТИЙ (м. г. п.) – шліф, дуже тонкий моноліт ґрунту, узятий без порушення його природного складення й зафіксований клеєм.

МОНТМОРИЛОНІТ – вторинний глинистий мінерал, діоктаедричний смектит, характерні високі ізоморфні заміщення Al на Mg в октаедричних поверхах, якими обумовлений надлишковий від'ємний заряд мінералу. Ємність поглинання катіонів – 100–120 мг-екв/100 г.

МОР, ГРУБИЙ ГУМУС – тип підстилково-перегнійних горизонтів (частина опаду), властивий для хвойних лісів на кислих ґрунтах. Підстилка добре виражена й загалом розділена на три горизонти: нерозкладений опад; шар напіврозкладеного опаду (горизонт ферментації) і шар розкладеного опаду у вигляді безструктурної аморфної органічної речовини. Термін запропонував датський учений Мюллер.

МОРФОЛОГІЧНІ ОЗНАКИ ҐРУНТІВ (м. о. г.) – зовнішні ознаки ґрунтів: будова профілю (послідовність горизонтів та їхня потужність), забарвлення, складення, щільність, зв'язність, структура, вологість,

МОЧАРИСТІ

гранулометричний склад, наявність укралень, новоутворень, розподіл коріння тощо.

МОЧАРИСТІ ҐРУНТИ (м. ґ.) – група ґрунтів (переважно чорноземів), вторинно перетворених спорадичним перезволоженням завдяки ґрунтовим водам в умовах вододільних просторів унаслідок сільськогосподарського використання території. Формуються у вигляді плям серед інших ґрунтів здебільшого на схилах, у місцях літологічної неоднорідності ґрунтоутворювальних порід (близько від поверхні (до 3 м) залягають глини). В Україні серед сільськогосподарських угідь мочаристі ґрунти займають 83,3 тис. га. Поширені в лісостеповій та степовій зонах (особливо в межах Подільської, Приазовської й Донецької височин, на рівнинній частині Кримського півострова та в Придністров'ї).

МУЛ – сукупність елементарних ґрунтових часточок, що мають діаметр менший за 0,001 мм.

МУЛЬ, М'ЯКИЙ ГУМУС – тип підстилково-перегнійних горизонтів (частина опадів), характерний для широколистих лісів із добре вираженим трав'яним покривом. У його утворенні важливу роль відіграють дощові черв'яки. Термін запропонував датський учений Мюллер.

МУЛЬЧУВАННЯ – покриття поверхні ґрунту різними матеріалами (мульчею) задля зниження випаровування вологи з ґрунту, регулювання його температури, застереження ґрунтової структури від руйнування, боротьби з проростками бур'янів тощо.

МУСКОВІТ – мінерал із групи шаруватих силікатів підгрупи мусковіту. Діоктаедричний калієвий мінерал із високим умістом Al (формула: $\text{KAl}_2[\text{AlSi}_3\text{O}_{10}](\text{OH})_2$).

Н

НАБУХАННЯ ҐРУНТУ (н. ґ.) – збільшення об'єму ґрунту при зволоженні. Викликається поглинанням вологи мінеральними й органічними

колоїдами. Кількісно залежить від гранулометричного складу, умісту та складу обмінних катіонів.

НАЙМЕНША ПОЛЬОВА ВОЛОГОЄМНІСТЬ [*син. Польова вологоємність, найменша вологоємність, field water capacity (амер.)*] (*див. Гідрофізичні властивості ґрунту*) (**н. п. в.**) – визначається кількістю води, яка утримується ґрунтом після стікання її надлишку.

НАЛЬОТИ СОЛЕЙ [*син. Вицвіти солей*] (**н. с.**) – дуже тонкі плівки солей, які викристалізувалися з ґрунтових розчинів на поверхні ґрунту або його структурних окремоностей.

НАМИТІ ҐРУНТИ (**н. г.**) – ґрунти, які сформувалися в умовах прояву делювіальних процесів, найчастіше приурочені до підніжжя схилів, днищ балок та яруг. За потужністю намитого шару вони розділяються (за С. С. Соболевим) на слабонамиті (до 20 см), середньонамиті (20–40 см) і сильноюнамиті (понад 40 см).

НАНОРЕЛЬЄФ [*син. карликовий рельєф*] – найдрібніші елементи рельєфу, діаметр яких коливається в межах від декількох см до 0,5–1,0 м, відносна висота – до 10 см (рідше – 30). Приклади нанорельєфу – мілкі западини, пагорбки, кротовини, ховраховини, мерзлотні полігони, купини, грудки, утворені обробітком і т. ін.

НАНОСИ – продукти руйнування ґрунту й гірських порід, переміщені з місця свого утворення й перевідкладені водою, вітром і льодовиками.

НАНОСИ ДЕЛЮВІАЛЬНІ [*син. Делювій*] (**н. д.**) – відклади, що накопичуються в нижніх частинах схилів та прилеглих ділянках річкових долин або озерних улоговин.

НАНОСИ ПРИГАЦІЙНІ (**н. і.**) – відклади, утворені зрошувальними водами; накопичуються в каналах і на полях.

НАНОСИ РІЧКОВІ [*син. алювій*] (**н. р.**) – відклади річкових вод, що формують сучасні відклади в руслах і заплавах річок.

НАПІВГІДРОМОРФНІ ҐРУНТИ (**н. г.**) – група ґрунтів, які формуються в умовах періодичного перезволоження поверхневими або підґрунтовими водами. Характеризуються присутністю в профілі ознак оглеєння.

НЕПОВНОРОЗВИНЕНІ

НЕПОВНОРОЗВИНЕНІ ҐРУНТИ (н. г.) – ґрунти, у яких профіль не має повного набору генетичних горизонтів, характерних для ґрунтів цієї зони.

НЕПРОМИВНИЙ РЕЖИМ ҐРУНТІВ (н. р. г.) – режим, що формується за умови, коли середньобогаторічна сума опадів приблизно дорівнює величині випаровуваності за той самий період або менша за неї. Характерний для степової зони з чорноземами звичайними й південними, каштановими та темно-каштановими ґрунтами. Глибина промерзання в них невелика (рідко перевищує 1 м), тому між капілярною каймою від підґрунтових вод (на глибині 7–10 м) і глибиною промочування формується шар ґрунту з постійною вологістю) – т. зв. мертвий горизонт (за Г. М. Висоцьким).

НІТРИФІКАТОРИ – група автотрофних мікроорганізмів, спроможних отримувати енергію для життєдіяльності завдяки окисненню неорганічних сполук азоту.

НІТРИФІКАЦІЯ (лат. *nitrogenium* – азот і лат. *facio* – роблю) – процес мікробіологічного перетворення азоту в ґрунті з аміачних форм у нітратні з утворенням селітр. Відбувається при участі аеробних мікроорганізмів. Селітри – важливе джерело азоту для живлення рослин.

НОВОУТВОРЕННЯ В ҐРУНТІ (н. в г.) – місцеві накопичення різних речовин, які морфологічно й хімічно відрізняються від основної маси ґрунтових горизонтів. Виникли внаслідок ґрунотворних процесів (ортштейни, конкреції, журавчики та ін.).

НОМЕНКЛАТУРА ҐРУНТІВ (н. г.) – перелік ґрунтів певної території або адміністративної одиниці, господарського виділу, складений згідно з прийнятою їх класифікацією.

НОРМА ОСУШЕННЯ ҐРУНТІВ (н. о. г.) – розрахункова величина оптимального положення рівня ґрунтових вод для росту, розвитку, формування врожаю сільськогосподарських культур і виконання польових робіт.

НУЛЬ-МОМЕНТ – початок ґрунотворення, за яким відбувається саморозвиток ґрунту та його існування у квазірівноважному стані.

О

ОБ'ЄКТ ВИВЧЕННЯ ҐРУНТОЗНАВСТВА (о. в. ґ.) – ґрунти як природно-історичні тіла та ґрунтовий покрив, який утворює педосферу – частину ландшафтної сфери, або компонент екосистеми. Наявність власного об'єкта вивчення ставить ґрунтознавство як науку в ранг фундаментальних природничих наук.

ОБ'ЄКТ ҐРУНТОВОЇ КЛАСИФІКАЦІЇ (ОҐК) – відповідний стандартному профілю одиничний ґрунт. Таким стандартним фізичним профілем можна вважати вертикальну призму з горизонтальним перетином квадратної форми й площею 1 дм². Первинність ОҐК можна забезпечити, відмовившись від концепції ґрунтового індивіда як найменшого об'єму, що володіє всіма властивостями ґрунту, та приймаючи, що будь-якій точці ґрунтового покриття властивий свій одиничний ґрунт із різними характеристиками вздовж вертикальної осі.

ОБ'ЄКТ РЕКУЛЬТИВАЦІЇ (о. р.) – порушена земельна ділянка, яку потрібно відновити. Наприклад рекультивації підлягають відвали, відпрацьовані ділянки кар'єрів, провали, прогини земної поверхні.

ОБМІН ІОННИЙ (о. і.) – обмін іонами між твердою фазою ґрунту й ґрунтовим розчином.

ОБОЛОНКА ГІДРАТНА (о. г.) – оболонка вологи зв'язаної, що утворюється навколо колоїдних часток або іонів під впливом сил притягання між ними й дипольними молекулами води.

ОБРОБІТОК ҐРУНТУ БЕЗПОЛИЦЕВИЙ (о. ґ. б.) – засіб рихлення ґрунту знаряддями, які не перевертають скиби.

ОБРОБІТОК ҐРУНТУ КОНТУРНИЙ (о. ґ. к.) – протиерозійний обробіток ґрунту вздовж горизонталей на складних схилах.

ОГЛЕСННЯ – складний біохімічний процес утворення глею.

ОГЛИНЕННЯ – процес утворення глини в тій чи іншій частині ґрунтового профілю як наслідок ґрунотворення.

ОКИСНЕННЯ

ОКИСНЕННЯ – у широкому розумінні це процес, при якому речовина, що окислюється (атом, іон), позбавляється одного або декількох електронів; при цьому відбувається підвищення позитивної валентності елемента.

ОКРУГ ҐРУНТОВИЙ (о. г.) – частина ґрунтової провінції або вертикальної ґрунтової зони, яка характеризується якісно однотипною структурою ґрунтового покриву, обумовленою особливостями рельєфу та ґрунтотворних порід.

ОКУЛЬТУРЕННЯ ҐРУНТУ (о. г.) – спрямований вплив на ґрунт задля підвищення ефективної родючості, покращення його властивостей та режимів, які відповідають вимогам культурних рослин і забезпечують високі й сталі врожаї з високою якістю продукції.

ОЛІГОТРОФИ – організми, що маловибагливі до наявності поживних речовин у середовищі існування; рослини, які ростуть на неродючих ґрунтах (біловус, сосна звичайна тощо).

ОПІДЗОЛЕНІ ҐРУНТИ (о. г.) – ґрунти, у яких процес опідзолювання є супутнім основному. У такому разі термін додається до типової назви ґрунту (чорнозем опідзолений, бурий лісовий опідзолений та ін.).

ОПРІСНЕННЯ [син. Розсолення, обезсолювання] – процес звільнення засолених ґрунтів і ґрунтових вод від легкорозчинних солей. Опріснення досягається за допомогою комплексу меліоративних, агротехнічних, водогосподарських і гідротехнічних заходів.

ОПУСТЕЛЮВАННЯ ҐРУНТІВ (о. г.) – поява в ґрунті ознак, характерних для тих, які формуються в пустельних умовах.

ОРГАНІЧНА ЧАСТИНА ҐРУНТУ (о. ч. г.) – за М. І. Лактіоновим, не є хімічно індивідуальною речовиною. Вона поєднує принаймні чотири складних за хімічним складом компоненти: 1) не розкладені (свіжі) органічні рештки; 2) низькомолекулярні та високомолекулярні органічні речовини – продукти розкладу органічних решток; 3) напіврозкладені, без форми й аналітичної будови органічні рештки – детрит; 4) специфічно ґрунтові продукти синтезу нових органічних сполук – гумусові речовини (гумус).

ОРГАНІЧНІ РЕШТКИ (о. р.) – відмерлі в ґрунті або заорані в нього залишки рослинних і тваринних організмів.

ОРНА «ПІДОШВА» ҐРУНТУ (о. п. г.) – це негативне явище, найчастіше властиве безструктурним та слабоструктурним ґрунтам унаслідок ущільнення нижньої частини орного їх шару ґрунтообробними знаряддями.

ОРТЗАНДИ – новоутворення в піщаних ґрунтах у вигляді ущільнених прошарків різної товщини (2–10 см), складених зцементованими сполуками заліза піском, здебільшого червоно-бурого, іржаво-бурого або кавового кольору.

ОРТШТЕЙНИ – тверді (зруднені) червонувато-коричневі новоутворення у вигляді бобовин, стяжінь і плит різної потужності, збагачені полуторними оксидами, глиною та гелями кремнію. Утворюються в профілі гідроморфних ґрунтів у горизонтах із контрастним окисно-відновним режимом або в місцях розвантаження залізистих ґрунтових вод.

ОСНОВИ ОБМІННІ [син. Основи поглинені, основи увібрані] (о. о.) – катіони, що поглинені ґрунтовими колоїдами й здатні до обміну на катіони ґрунтового розчину або розчину електролітів при взаємодії ґрунту з ними.

ОСОЛОДІЛІ ҐРУНТИ (о. г.) – ґрунти, у яких основний процес ґрунтоутворення супроводжується процесом осолодіння.

ОСОЛОДІННЯ – процес утворення солодей та осолоділих ґрунтів. Згідно з теорією К. К. Гедройца, осолодіння – це процес деградації солонців, при якому обмінний Na^+ в ґрунті поступово заміщується на H^+ , а реакція ґрунтового розчину з лужної переходить у кислу.

ОСТЕПНІННЯ ҐРУНТУ (о. г.) – поява в профілі ґрунту ознак, які властиві ґрунтам степу, унаслідок зміни водного режиму.

ОСУШЕННЯ – комплекс гідротехнічних та інших заходів із вилучення надлишкової кількості води з ґрунту та з його поверхні задля покращення аерації ґрунту.

ОХОРОНА ҐРУНТІВ (о. г.) – система правових, організаційних, технологічних й інших заходів, спрямованих на збереження та відтворення родючості й цілісності ґрунтів, їх захист від деградації, ведення сільськогосподарського виробництва з дотриманням ґрунтозахисних технологій і забезпеченням екологічної безпеки довкілля.

П

ПАЛЕОҐРУНТИ – ґрунти, що утворилися в давньому ландшафті. Вони можуть бути похованими або оголеними. Поховані палеоґрунти трапляються там, де земна поверхня була покрита більш молодими відкладами, реліктові – на поверхнях, які ніколи не були похованими. Палеоґрунти, які тепер знову оголилися, називаються ексгумованими, або відкопаними.

ПАПІЛЯРИ СТОКУ (п. с.) – система природних мікрорельєфних утворень на схилах, яка є їх невід’ємною складовою частиною. Її функціональне призначення – формування й скидання поверхневого стоку. Папіляри стоку – плоскі, як правило, лінійно витягнуті зниження, які характеризуються добре вираженим профілем з увігнутим днищем, а схили пологим заокругленням поступово переходять у схили інших. У них відсутні будь-які ознаки розмиву й немає постійного водотоку. Ширина папілярів стоку коливається в межах 10–30 м, у т. ч. днища – 0,3–2 за глибини 0,3–0,7 м із незначним відхиленням від цих параметрів. Мають флювіальне походження й формувалися разом із розвитком поверхні в цілому. Це стародавні утворення, відтак розповсюджені й на природних фонах, як під трав’янистою, так і під лісовою рослинністю. Їх кількість, розміри, форма залягання віддзеркалюють рівноважний стан між особливостями будови схилових територій та поверхневим стоком. Щільність становить 25–40 шт./км². Стік на схилах формується папілярами стоку в будь-які пори року й скидається через них у гідрографічну мережу. Іншого маршруту не може бути, оскільки поверхня схилу в поперечному розрізі має гофрований вигляд і кожен папіляр стоку – дискретний (незалежний) водозбір. У зв’язку з цим рух поверхневих вод не хаотичний, а закономірно спрямований до днищ папілярів стоку, а по ньому – у балку.

Папіляр стоку – це не тільки апарат формування й скидання стоку, а й механізм стійкості схилових ландшафтів щодо руйнування ерозійними процесами внаслідок розосередження стоку на їхній поверхні. Наявність тимчасових або постійних рубежів на маршрутах природного скидання поверхневого стоку зумовлює його концентрацію та, як наслідок, – значну інтенсифікацію процесів ерозії, навіть до катастрофічного рівня (утворення ярів). Гарантом відносного благополуччя в агроландшафті на схилах щодо руйнування ґрунтового покриву є функціонування системи папілярів стоку за природним принципом без будь-яких антропогенних перешкод.

ПАР ТЕРМІЧНИЙ (п. т.) – один із засобів обробітку солонцевих або важких злитих ґрунтів, який полягає у висушуванні на сонці й руйнуванні великих брил для покращення фізичного стану орного шару ґрунту.

ПАСПОРТ ҐРУНТУ (п. г.) – документ, що містить фіксований набір даних про ґрунт, необхідний для його раціонального використання та охорони.

ПЕД – див. Агрегат ґрунтовий.

ПЕДО... (від грец. *pedon* – ґрунт) – частина складних слів, що вказують на відношення до ґрунту.

ПЕДОЕКОТОП – середовище проживання ґрунтових живих організмів (тварин, мікроорганізмів, нижчих рослин), а також кореневих систем вищих рослин, середовище їх прикріплення, разом із якими педоекотоп входить до педосистеми, формуючи ґрунт як природно-історичне тіло.

ПЕДОН – найменша природна одиниця (елемент) ґрунтового покриву. Уведена в 1960 р. ґрунтознавцями США у класифікаційній системі «7-ме наближення» як «тіло природи з трьома вимірами, горизонтальні розміри якого достатньо великі, щоб допустити вивчення форм та співвідношень горизонтів». Із теоретичним обґрунтуванням концепції педона як ґрунтового індивіда на VII Міжнародному конгресі ґрунтознавців виступили представники США Саймонсон та Гарднер (Зітопзон, Сапіпег, 1960). Згідно з їхніми уявленнями, педон – найменший об'єм, який може бути названий як «ґрунт» і який у багатьох відношеннях

ПЕДОНЕЛА

збігається з елементарною коміркою кристалу. Отже, педон – реально існуюче тіло ґрунту з трьома вимірами, площа якого коливається від 1 до 10 м² залежно від природи варіабельності горизонтів. У випадку переривчастих або хвилястих (синусоїдальних) горизонтів із довжиною хвилі від 2 до 7 м педон уключає лише половину циклу. Якщо цикл менше 2 м або всі горизонти – однакової потужності, то педон має площу 1 м². Зазвичай термін «педон» у літературі сприймається як синонім терміна «ґрунтовий індивід».

ПЕДОНЕЛА – однорідні елементи, на які ділиться ґрунтовий індивід у горизонтальному напрямі, названі за аналогією з органами живої клітини (Козловський Ф. І., 1992). У вертикальному напрямі ґрунтові індивіди діляться на генетичні ґрунтові горизонти. Елементарні блоки педона, утворені при перетині його на горизонти та педонели, складаються зі структурних окремоностей.

ПЕДОСФЕРА (від *педо...* і грец. *sphaira* – шар, сфера) – ґрунтовий шар Землі.

ПЕДОФАУНА, ҐРУНТОВА ФАУНА, ЕДАФОН – сукупність усіх живих істот, що населяють ґрунт (численні найпростіші, круглі черви, багатоніжки, личинки комах).

ПЕДОФЛОРА, ҐРУНТОВА ФЛОРА – сукупність усіх видів рослин (безпосередньо зелені й синьо-зелені водорості), що населяють ґрунт. Відіграють важливу роль у ґрунтоутворенні.

ПЕПТИЗАЦІЯ ҐРУНТУ (п. г.) – розпад ґрунтових агрегатів на елементарні частки внаслідок переходу ґрунтових колоїдів зі стану гелю в стан золя. Пептизація може викликатися як природними чинниками (наприклад у солонцевих горизонтах), так і штучно – насиченням ґрунту одновалентними катіонами.

ПЕРЕГНІЙ – див. Гумус.

ПЕРЕЛІГ – ґрунт, залишений після декількох урожаїв на 8–15 років для «відпочинку» (відновлення родючості) при так званій переложній системі землеробства.

ПЕРІОД ВЕГЕТАЦІЙНИЙ (п. в.) – період активної життєдіяльності рослин.

ПЕРІОД КАМЕРАЛЬНИЙ (п. к.) – етап роботи, під час якого здійснюються обробка, оцінка та систематизація матеріалів польових і лабораторних досліджень ґрунтів, на основі котрих складаються ґрунтовий нарис, остаточна ґрунтова карта (авторський оригінал ґрунтової карти) та супровідні картограми.

ПЕРІОД ПІДГОТОВЧИЙ (п. п.) – етап роботи, основним завданням якого є найповніше вивчення літератури, фондових джерел, ґрунтово-картографічного матеріалу на об'єкт досліджень, прийняття рішень із програмно-методичних та інших питань, організація експедиції, складання кошторису й плану досліджень.

ПЕРІОД ПОЛЬОВИЙ (п. п.) – етап роботи, найважливішим завданням якого є всебічне, глибоке вивчення умов ґрунтоутворення, ґрунту як природно-історичного тіла і як предмета та засобу праці, його сільсько-господарського використання, виявлення закономірностей поширення ґрунтів і СГП різного рівня організації, складання польової ґрунтової карти та пояснювальної записки до неї, відбір зразків для проведення фізико-хімічних аналізів.

ПІВ'ЯМИ (ПІВРОЗРІЗИ) ҐРУНТОВІ (п. г.) – ґрунтові виробітки, які закладаються на елементах рельєфу, де можна очікувати деяких змін у характері ґрунтового покриву, або які є контрольними щодо основного ґрунтового розрізу. Глибина пів'ями залежно від типу ґрунту становить 75–150 см. Вона має бути такою, щоб виявити всі генетичні горизонти та материнську породу.

ПІДВИДИ – групи ґрунтів усередині виду, які різняться за кількісними градаціями родових показників (наприклад слабо-, середньо-, сильно-солонцюваті, слабо-, середньо- та сильносолончакові тощо).

ПІДҐРУНТЯ – шар гірської породи, який залягає безпосередньо під товщею ґрунту. Підґрунтя може бути того самого геологічного походження, що й материнська порода, або іншого (породи підстилаючі).

ПІДЗОЛИ – підзолисті ґрунти з укрαι різко вираженою диференціацією профілю за морфологічними ознаками, складом і властивостями.

ПІДЗОЛИСТІ ҐРУНТИ (п. г.) – зональний тип бореальних тайгово-лісових зон, сіалітні профільно-диференційовані ґрунти з такими най-

ПІДЗОНА

більш характерними властивостями, як значне збіднення мулом, фізичною глиною, півтораоксидами та основами верхніх горизонтів і їх збагачення кремнеземом, кисла реакція, висока ненасиченість основами, низький уміст гумусу (від 1 до 4 %).

ПІДЗОНА ГРУНТОВО-ЕКОЛОГІЧНА (п. г.-е.) – ареал поширення певних підтипів зональних ґрунтів унаслідок відмінностей у перерозподілі сонячної енергії та вологи в межах зон. Виділяють на основі інтенсивності гумусонагромадження через компактні параметри КВАГ кожного спектра структури ґрунтотворення й відповідних критеріїв ГТК_{V-IX}.

ПІДСТИЛКА, СТРАТОПОДІУМ – багатолітні відклади відмерлих частин рослин на поверхні ґрунту з неповністю розкладеного лісового опаду (листя, плодів, квітів, кори й деревини), частково перемішаного в нижній частині з мінеральними компонентами.

ПІДТИП ГРУНТІВ (п. г.) – групи ґрунтів у межах типу, що якісно вирізняються проявом основного й додаткового процесів ґрунтотворення, часто підтипи ґрунтів виділяються як перехідні утворення між близькими (географічно або генетично) типами ґрунтів (опідзолені чорноземи, дерново-підзолистий ґрунт) або типовий і звичайний чорноземи, каштанові, темно-каштанові ґрунти й ін.).

ПІСКИ ЗАНДРОВІ (п. з.) – піски, відкладені потужними водно-льодовиковими потоками, які складають поверхню зандрових і флювіогляціальних рівнин.

ПІСКУВАННЯ – спосіб покращення водно-фізичних властивостей ґрунту через полегшення його гранулометричного складу; піскування полягає в збагаченні верхнього шару ґрунтом піском. Піскування застосовується в овочівництві, садівництві та квітництві.

ПІСОК ФІЗИЧНИЙ (п. ф.) – часточки твердої фази ґрунту, розмір яких більший за 0,01 мм.

ПІЩАНІ ПУСТЕЛЬНІ ГРУНТИ (п. п. г.) – ґрунти, що сформувалися на перевіяних древньоалювіальних відкладах чи перевіяних корінних пісках, неоднорідні, багаті на мінеральний склад. Рослинний покрив піщаних пустель різноманітний, що це пов'язано з наявністю додат-

кової вологи, яка утворюється за допомогою конденсації. Більш гумусний і сильнодернинний горизонт утворюється на глибині (5–6 см) під шаром навіяного піску.

ПЛАЗМА ҐРУНТУ (п. г.) – частина ґрунту, яка може бути переміщена, переформована та сконцентрована в ґрунті. Плазма є активною частиною ґрунту, що включає весь мінералогічний та органічний матеріал колоїдних розмірів і порівняно розчинний матеріал, що не зв’язується в скелеті (*див. Скелет ґрунту*).

ПЛАНТАЖ [син. Плантажна оранка] – глибока оранка з обертанням пласта на глибину 50–70 см і більше.

ПЛАСТИЧНІСТЬ ҐРУНТУ (п. г.) – здатність вологого ґрунту змінювати форму під впливом зовнішньої сили зі збереженням суцільності та наданої форми після усунення зовнішньої сили.

ПЛИВУН – дрібний пісок або крупний пил із невеликою домішкою глинистих або мулистих часток, якому властива деяка плинність у стані насиченості водою.

ПЛОЩА ВОДОЗБІРНА [син. Басейн] (п. в.) – територія, із якої стікають поверхневі або підземні води до водних артерій – річок, озер, а також до безстічних западин.

ПОВЕРХНІ ПОЛІГОНАЛЬНІ (п. п.) – ті, що розбиті пониженнями або тріщинами на багатокутники. Утворюються внаслідок висихання, усадки та кріогенних процесів або сумісного впливу цих чинників.

ПОВЕРХНЯ ПИТОМА ҐРУНТУ (п. п. г.) – сумарна поверхня всіх часток ґрунту, віднесена до 1 г або 1 см³; найчастіше визначається в м²/г або м²/см³.

ПОВЕРХНЕВО-ГЛЕЙОВІ ҐРУНТИ (п.-г. г.) – група ґрунтів, які тимчасово перезволожуються та оглеюються під впливом поверхневих вод.

ПОВІТРОПРОНИКНІСТЬ ҐРУНТУ (п. г.) – здатність ґрунту пропускати через себе повітря.

ПОВІТРООБМІН

ПОВІТРООБМІН – обмін повітрям між ґрунтом та атмосферою внаслідок змін температури та вологості ґрунту, змін атмосферного тиску, пересування води, а також під впливом вітру й дифузії.

ПОВІТРОЄМНІСТЬ ҐРУНТУ (п. г.) – об'єм ґрунтових пор, які утримують повітря, при вологості ґрунту, яка відповідає найменшій вологості. Визначається у % від об'єму ґрунту.

ПОВІТРЯ ҐРУНТОВЕ (п. г.) – гази, які містяться в ґрунті. Розрізняють: а) п. г. адсорбоване, поглинене ґрунтовими часточками й утримуване на їхній поверхні в ущільненому стані сорбційними силами; б) п. г. защемлене, яке міститься в порах ґрунту, з усіх сторін ізольованих вологою; в) п. г. розчинене в ґрунтовій волозі; г) п. г. вільне, яке міститься в порах ґрунту, вільно переміщується в них і контактує з атмосферним повітрям.

ПОВІТРЯНІ ВЛАСТИВОСТІ ҐРУНТУ (п. в. г.) – властивості, які визначають поведінку ґрунтового повітря: повітропроникність ґрунту, повітроємність ґрунту, здатність ґрунту поглинати гази та обмінюватися ними із зовнішньою атмосферою. Залежать від пористості та структури ґрунту, кількості вологи в ньому.

ПОВСТЬ ЛІСОВА (п. л.) – різновид лісової підстилки. Формується з рослинного опаду в трав'янистих лісах.

ПОВСТЬ СТЕПОВА (п. с.) – густопереплетені відмерлі сухі стебла та листя, що розміщені на поверхні степових цілинних ґрунтів.

ПОГЛИНАЛЬНА ЗДАТНІСТЬ ҐРУНТУ (п. з. г.) – здатність ґрунту вбирати й утримувати різні речовини з навколишнього середовища. Розрізняють механічну, фізичну, фізико-хімічну, хімічну та біологічну п. з. г.

ПОГЛИНАННЯ НЕОБМІННЕ (п. н.) – поглинання ґрунтом катіонів або аніонів, яке не супроводжується виділенням у розчин еквівалентних кількостей іонів іншого роду.

ПОГЛИНАННЯ ФІЗИЧНЕ [син. Необмінне, аполярне] (п. ф.) – здатність ґрунту поглинати речовини у вигляді цілих молекул. Таким чином ґрунтом поглинаються (сорбуються) гази, пари, масла, фарби.

ПОЖИВНІ РЕЧОВИНИ В ҐРУНТІ (п. р. в ґ.) – макро- й мікро- елементи, які необхідні для життєдіяльності рослин. До макроелементів прийнято відносити азот, фосфор, калій, сірку, кальцій, магній, до мікроелементів – марганець, мідь, бор, цинк, кобальт, молібден та ін.

ПОЛЬДЕРНА МЕЛІОРАТИВНА СИСТЕМА (голланд. *polder*) (п. м. с.) – механізм на осушених чи зрошуваних землях, що захищає від затоплення річковими паводками або морськими водами. П. м. с. будують на морських узбережжях у дельтах і заплавах річок, в умовах, коли рівень води у водозаборі перебуває вище або на рівні гіпсометричної позначки меліоративної території.

ПОЛЬОВА ДІАГНОСТИКА ҐРУНТУ (п. д. ґ.) – ідентифікація (ви- значення) типової – підтипової – родової – видової – варіантної та літо- логічної серії ґрунту на основі комплексного вивчення чинників ґрунто- творення: місця його залягання, будови профілю й морфологічних ознак генетичних горизонтів.

ПОРИ [син. Пустоти] – різноманітні за розмірами й формою проміжки між первинними часточками та агрегатами ґрунту, які зайняті повітрям або водою.

ПОРИСТІСТЬ ҐРУНТУ [син. Порожність, шпаруватість] (п. ґ.) – сумарний об'єм пор між твердими часточками ґрунту та всередині їх, виражений у відсотках від загального об'єму ґрунту в непорушеному стані.

ПОРИСТІСТЬ ҐРУНТУ КАПЛЯРНА (п. ґ. к.) – сумарний об'єм пор, які заповнюються водою при капілярному зволоженні ґрунту.

ПОРИСТІСТЬ ҐРУНТУ МІЖАГРЕГАТНА (п. ґ. м.) – сумарний об'єм пор між агрегатами, виражений у % від об'єму всього ґрунту.

ПОРИСТІСТЬ ҐРУНТУ НЕКАПЛЯРНА (п. ґ. н.) – сума крупних пор та проміжків між структурними окремостями й часточками ґрунту.

ПОРІГ КОАГУЛЯЦІЇ (п. к.) – найменша концентрація електроліту, яка викликає початок коагуляції золів ґрунтових колоїдів.

ПОРОДИ ҐРУНТОТВОРНІ [син. Породи материнські] (п. ґ.) – верхній шар гірських порід, із матеріалу яких унаслідок фізичних, біо-

ПОРОДИ

логічних і біохімічних процесів та діяльності людини формується ґрунт. Вони є одним із пріоритетних чинників, що визначають склад, властивості й агрономічні якості ґрунту, а в цілому – і його родючість. Ґрунти успадковують від порід їхню мінералогічну частину, яка становить від 80 до 99,9 % маси ґрунтів. Це визначає їхній мінеральний, хімічний та гранулометричний склад, деякі фізико-хімічні, хімічні й фізичні властивості, наявність поживних речовин: фосфору, калію, кальцію, заліза та мікроелементів. За походженням гірські породи поділяють на магматичні, осадові й метаморфічні. Залежно від способів перетворення, тобто від генезису, розрізняють породи елювіальні, делювіальні, пролювіальні, алювіальні, озерні, льодовикові, еолові, морські. В Україні виділяється кілька генетичних груп ґрунтоутворювальних порід: лесові (74,8 % у складі ґрунтоутворювальних порід), які розподіляються на дві групи: лес і лесоподібні, льодовикові (морена) – <0,1 %, водно-льодовикові – 10,5, алювіальні – 9, елювіальні щільних карбонатних порід – 2,3 та безкарбонатних – 2,2, червоно-бурі глини – 0,1, делювіальні відклади й різні глини (балтські, туронські, майкопські, сарматські, каолінові) – до 0,1 %.

ПОРОДИ ОРГАНОГЕННІ (п. о.) – породи, які складаються здебільшого із залишків рослинних і тваринних організмів (торф, трепел, сапропель та ін.).

ПОРОДИ ОСАДОВІ (п. о.) – породи, які вкривають порівняно тонкою оболонкою (у середньому до 4,8 км) майже всю поверхню земної кори. Основним матеріалом, із якого утворились осадові породи, є вивітрені магматичні породи.

ПОРОДИ ПІДСТИЛАЮЧІ (п. п.) – шар породи, який залягає під ґрунтоутворюючою породою й відрізняється від неї за складом і властивостями та не охоплений процесом ґрунтоутворення.

ПОРУШЕННЯ ҐРУНТОВОГО ПОКРИВУ (п. г. п.) – процес природного чи антропогенного походження, що викликає знесення ґрунтової маси чи деформацію ґрунтового горизонту внаслідок набухання при зволоженні, просідання з висиханням, зсуву, утворенні суфозійних чи карстових лійок, кріогенних процесів, занесенні ґрунтів матеріалами мулистих потоків, дефляції й утворенні дефляційних лійок.

ПОТЕНЦІАЛ ОКИСНО-ВІДНОВНОГО ҐРУНТУ (п. о.-в. г.) – міра напруженості та напряду окисно-відновних процесів. Визначається в мВ як оборотний потенціал гладкого платинового (рідше – платинованого) або іншого індиферентного електрода, зануреного у вологий ґрунт. За нульове значення приймають потенціал нормального водневого електрода. В автоморфних аерованих ґрунтах ОВП лежить у межах 300–600 мВ; заболочування та оглеєння знижують ОВП до 200 мВ і нижче.

ПОТЕНЦІАЛЬНА КИСЛОТНІСТЬ ҐРУНТУ [син. Пасивна] (п. к. г.) – кислотність ґрунту, яка зумовлена вмістом обмінно-увібраних іонів водню та алюмінію в колоїдному комплексі ґрунту.

ПОТУЖНІСТЬ ҐРУНТУ (п. г.) – загальна глибина профілю ґрунту (см) від денної поверхні до малозміненої породи. Потужність ґрунту може коливатися в значних межах залежно від умов ґрунтоутворення й типу ґрунту – від декількох см до 2–3 м і більше.

ПОЯС ҐРУНТОВО-БІОКЛІМАТИЧНИЙ (п. г.-б.) – сукупність зон та вертикальних ґрунтових структур (гірських ґрунтових провінцій), об'єднаних подібністю радіаційних і термічних умов та подібним характером впливу цих умов на процеси, зокрема ґрунтоутворення й розвиток рослинності.

ПРЕДМЕТ ҐРУНТОЗНАВСТВА (п. г.) – сучасний ґрунтовий покрив суші та закономірності його поширення, процеси, які відбуваються в ґрунтах, і їх генеза, еволюція ґрунтів та ґрунтового покриву в цілому, його просторово-часова організація.

«ПРИВ'ЯЗКА» ҐРУНТОВОГО РОЗРІЗУ (п. г. р.) – точне місцезнаходження закладки розрізу на карті й подальша його «прив'язка» на місцевості геодезичними методами або методом перпендикулярів із використанням метровок чи мірної стрічки, а також точно вимірними кроками. Одержані дані дають змогу уточнити місцезнаходження розрізу й нанести його на карту. У щоденнику креслять «кроки» місця закладення розрізу.

ПРИКОПКА – ґрунтова виробітка завглибшки 50–75 см, яка дає змогу відкрити верхні, найбільш важливі для діагностики ґрунтового горизонти. Прикопки уможлиблюють визначення потужності гумусового горизон-

ПРИРОДНИЙ

ту, ступеня опідзоленості, еродованості, поверхневої оглеєності, окультуреності ґрунтів тощо. Прикопки є «щупальцями» ґрунтознавця й призначені виконувати дуже важливу роль під час визначення меж ґрунтових контурів, особливо ЕґА. При поступових переходах між ґрунтами та слабкій розчленованості рельєфу це практично єдиний метод виявлення ґрунтових меж.

ПРИРОДНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ҐРУНТУ (п. п. г.) – комплексний показник забезпечення ресурсами тепла, вологи й трофності в межах відповідного типу ґрунтоутворення, а через них і продуктивної здатності природних і культурних ценозів. Одним із репрезентативних його критеріїв є загальні запаси гумусу, дієспроможні для всього спектра ґрунтів акумулятивного ряду, для інших – у межах конкретного типу ґрунтоутворення.

ПРИСИПКА КРЕМНЕЗЕМИСТА (п. к.) – тонкий сірий або білуватий наліт на поверхнях структурних окремоств в опідзолених чорноземах, підзолистих, сірих лісових, осолоділих ґрунтах, солодах та ін.

ПРОВІНЦІЯ ҐРУНТОВА (п. г.) – частина ґрунтової зони, яка характеризується специфічними особливостями ґрунтів та умов ґрунтоутворення, пов'язаними з різницею у зволоженні (у широтних відрізках ґрунтових зон) або з температурними відмінностями (у меридіональних відрізках ґрунтових зон). Виявлення провінційних відмінностей у межах ґрунтових зон має велике агрономічне значення.

ПРОВІНЦІЯ ҐРУНТОВА ГІРСЬКА (вертикальна ґрунтова структура) (п. г. г.) – ареал поширення чітко визначеного ряду вертикальних ґрунтових зон, зумовлених розміщенням гірської країни або її частини в системі ґрунтово-біокліматичних областей та особливостями її загальної орографії. Ґрунтова структура вертикальної зональності визначається здебільшого положенням гірської країни в системі кліматичних поясів й областей. Тому за своїм таксономічним положенням у системі районування гірська ґрунтова провінція (вертикальна ґрунтова структура) аналогічна до ґрунтової зони на рівнині. Значення інших таксономічних одиниць однакові для рівнинних і гірських територій.

ПРОВІНЦІЯ ҐРУНТОВО-ЕКОЛОГІЧНА (п. г.-е.) – ареал підзон з однаковими параметрами гідротермічних умов за першу (V–VIII) і

другу (VIII–IX) частини вегетаційного періоду та кількістю опадів за XI–III місяці в умовах їх певного засвоєння й відповідних властивостей ґрунтів. У межах провінцій ґрунтовий покрив однорідний за морфологічними показниками ґрунтів залежно від їхньої генетичної природи, літогранулометриї та ступеня зволоження згідно з рельєфом.

ПРОДОВОЛЬЧА ТА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ ООН, ФАО (англ. *the Food and Agriculture Organization of the United Nations, FAO*) – міжнародна міжурядова організація (спеціалізована установа ООН у Римі). Утворена в 1945 р. для збору й аналізу даних щодо продовольчих товарів і сільського господарства, сприяння виробництву та збуту продуктів харчування.

ПРОЛЮВІЙ – відклади тимчасових бурхливих гірських потоків. Накопичуються поблизу підніжжя гір. Характерна ознака пролювію – гетерогенність складу.

ПРОМЕРЗАННЯ ҐРУНТІВ (п. г.) – охолодження ґрунтів до нижче 0°, яке супроводжується замерзанням ґрунтової вологи.

ПРОМОЧУВАННЯ НАСКРІЗНЕ (п. н.) – зволоження всієї товщі ґрунту внаслідок просочування вологи від денної поверхні до дзеркала підґрунтових вод.

ПРОСАДКА – явище опускання ділянок денної поверхні внаслідок зменшення об'єму ґрунтово-підґрунтової маси, що викликається вилуговуванням розчинних солей, таненням льодових лінз або перепакуванням мінеральних часточок під впливом змочування. Просадка простежується на поверхні у вигляді западин, тріщин тощо.

ПРОСТІР ҐРУНТОВО-ГЕОГРАФІЧНИЙ (ґрунтовий простір) (п. г.-г.) – форма існування великої кількості ґрунтових об'єктів (систем) із визначеною структурою, пов'язаних потоками речовин та енергії. Як і кожен конкретний прояв простору на макрорівні, ґрунтовий простір характеризується геометрією самих об'єктів і структурою їхніх зв'язків, відносин і взаємодій.

ПРОФІЛЬ ҐРУНТУ (п. г.) – сукупність генетично зв'язаних горизонтів, що закономірно змінюють один одного в ґрунті, на які розділяється материнська гірська порода в процесі ґрунтоутворення.

ПРОФІЛЬ

ПРОФІЛЬ ҐРУНТОВИЙ ЗРІЛИЙ (п. г. з.) – профіль, що найповніше відображає дію середовища та чинників-ґрунтоутворювачів. У профілі під їх дією сформувалася найбільша кількість стійких властивостей, що відображають певне середовище й процеси. Це означає, що більшість зворотних процесів повністю або майже балансуються, незворотні ж закінчуються повністю або дуже знижують інтенсивність.

ПРОЦЕС ҐРУНТОВИЙ ЕЛЕМЕНТАРНИЙ (ЕГП) – явище ґрунтоутворення, властиве лише ґрунтам, яке при відповідних природних поєднаннях цих процесів визначає властивості ґрунтів на рівні генетичних типів, передусім будову профілю або склад і співвідношення генетичних ґрунтових горизонтів. ЕГП – комбінація елементарних або часткових ґрунтоутворних процесів, що становлять деяку цілісність, тобто систему взаємопов'язаних елементарних явищ та реакцій («мікропроцесів», за О. А. Роде).

ПРОЦЕС ҐРУНТОТВОРНИЙ [син. ґрунтоутворення] (п. г.) – процес утворення ґрунту з материнської породи під впливом чинників ґрунтоутворення (рослинність і тваринний світ, клімат, рельєф, вік місцевості).

ПРОЦЕС ҐРУНТОУТВОРЮВАЛЬНИЙ ЗАГАЛЬНИЙ, (див. Макропроцес загальний ґрунтоутворювальний, за О. А. Роде) (п. г. з.)

ПРОЦЕСИ АЕРОБНІ (п. а.) – протікають у ґрунті за достатнього надходження кисню.

ПРОЦЕСИ АЛЮВІАЛЬНІ ТА ПРОЛЮВІАЛЬНІ (п. а. та п.) – процеси, що зумовлюють виникнення ґрунтових комбінацій на заплавах, а часто й на надзаплавних терасах, де зберігається лощинно-гривистий заплашний рельєф, що визначає структуру ґрунтового покриву (СГП), а також на пролювіальних конусах виносу. Відмінності алювіальних та пролювіальних процесів зумовлюють різний малюнок ґрунтового покриву (смугасто-лінзоподібний у перших і віялоподібний – в інших) та відмінні просторові закономірності. Алювіальні й пролювіальні процеси приводять здебільшого до виникнення сполучень і варіацій. Комплекси та плямистості лише зрідка пов'язані з цими процесами.

ПРОЦЕСИ АНАЕРОБНІ (п. а.) – процеси перетворення органічних і мінеральних речовин у ґрунті, які відбуваються при недостатньому

надходженні в ґрунт кисню або за повної його відсутності, що веде до появи відновлених або недоокиснених сполук.

ПРОЦЕСИ ВОДНОЇ ЕРОЗІЇ (п. в. е.) – процеси, які виступають чинником диференціації ґрунтового покриву; вони здебільшого є наслідком нераціональної діяльності людини й розглядаються як антропогенний чинник. Ці процеси переважають на розораних і безлісих територіях, зумовлюючи виникнення різноманітних ГК. Найчастіше формуються сполучення та варіації, рідше – комплекси й плямистості. Сполучення й варіації мають складний ерозійно-деревоподібний малюнок.

ПРОЦЕСИ ҐРУНТОВІ (п. ґ.) – сукупність усіх фізичних, хімічних, біологічних та інших процесів, які відбуваються в ґрунті за час його розвитку, а також сьогодні.

ПРОЦЕСИ ЛАНДШАФТНІ МОРФОГЕНЕТИЧНО ЗНАЧИМІ (п. л. м. з.) – процеси, які диференціюють і гомогенізують ґрунтовий покрив, виступаючи чинниками ґрунотворення або індикаторами цих процесів. Вивчаються під час морфогенетичного та функціонального дослідження ґрунтового покриву.

ПРОЦЕСИ ЛАНДШАФТНО-ГЕОХІМІЧНІ (п. л.-г.) – сукупність взаємопов'язаних біохімічних, фізико-хімічних, фізичних явищ, унаслідок сукупної дії яких у ландшафтній сфері як цілісній геохімічній системі та її підсистемах (елементарних і каскадних) під впливом сонячної й внутрішньої енергії Землі, відбувається постійне відновлення живих речовин, трансформація органічних, органомінеральних і мінеральних сполук, що супроводиться просторовою диференціацією геохімічних елементів.

ПРОЦЕСИ МЕРЗЛОТНІ (п. м.) – мерзлотні явища, що виступають як чинник диференціації ґрунтового покриву на просторах Сибіру, Далекого Сходу, Північної Америки, а також півночі Східної Європи. Вони простежуються в різноманітних формах, для багатьох із яких характерна єдність процесів ґрунотворення з процесами утворення мерзлотних форм рельєфу (здебільшого мікрорельєфу). Мерзлотні процеси утворюють різні регулярно-циклічні комплекси (плямисті, кільцеподібні, пагорбкові й ін.), розповсюджені в районах гірських

ПРОЦЕСИ

тундр та лісотундр, у північно-тайгових рідколіссях і лісах. Регулярно-циклічні та плямисті комплекси, крім того, трапляються в межах лісостепів Середнього Сибіру, де вони є реліктом холодного періоду голоцену.

ПРОЦЕСИ СИНГЕНЕТИЧНІ (п. с.) – процеси, що відбуваються одночасно з континентальним нагромадженням осадових відкладів та ґрунтотворенням. У ландшафтах поєднуються в просторі й часі сингенетичні та епігенетичні процеси. Вивчення їх співвідношень у часі має важливе значення для розкриття геохімічної історії ландшафтів й історії формування СГП.

ПРОЦЕСИ СУФОЗІЙНІ (п. с.) – процеси, що зумовлюють виникнення комплексів, плямистостей, сполучень і відбуваються одночасно з перерозподілом поверхневої вологи. Ґрунтові комплекси, пов'язані із суфозійними процесами, формуються здебільшого на породах середньосуглинкового та легкоглинистого гранулометричного складу.

ПСЕВДОМІЦЕЛІЙ (від грец. *pseudos* – неправда, сумнів і від лат. *mica* – малесенький) – міцелій дріжджів, гіфи якого складені клітинами, що утворилися за допомогою брунькування, а не ділення, як у справжньому міцелії грибів. Так само іменують виділення дрібнокристалічного кальциту у вигляді тонких ниточок, що помітні на стінках ґрунтового розрізу.

ПСЕВДОФІБРИ – новоутворення в піщаних ґрунтах у вигляді тонких щільних прошарків (1–3 см) витягнуто-хвилястої форми, у яких піщинки зцементовані колоїдно-дисперсними сполуками оксидів заліза, марганцю й органічних речовин. Мають іржавий, червоно-бурий або кавовий колір.

Р

РАДІОАКТИВНІСТЬ ҐРУНТІВ (р. г.) – здатність ґрунтів до випромінювання альфа-, бета-, гамма-променів, зумовлена наявністю в ґрунті та материнських породах природних і штучних радіонуклідів.

РАДІОНУКЛІДИ – група радіоактивних ізотопів хімічних елементів природного й штучного походження. Природні радіонукліди ґрунту та підґрунтя створюють природний радіоактивний фон території й екологічно безпечні умови, штучні – забруднюють ґрунт і можуть бути небезпечними для здоров'я людини внаслідок їх можливого включення в біологічний кругообіг. Основне джерело штучних радіонуклідів – глобальні випадання з атмосфери після випробувань ядерних пристроїв, аварій на АЕС. Найбільшу небезпеку в біологічному відношенні становлять ізотопи стронцію (^{90}Sr) і цезію (^{137}Cs) як аналоги кальцію й калію при засвоєнні рослинами.

РАЙОН ҐРУНТОВИЙ (р. ґ.) – частина ґрунтового округу, яка характеризується однотипною структурою ґрунтового покриву, тобто закономірним чергуванням у межах району одних і тих самих сполучень та комплексів ґрунтів, елементарних структурних ареалів.

РАЙОНУВАННЯ АГРОҐРУНТОВЕ (р. а.) – система поділу земної поверхні за ознаками подібності та різниці в ґрунтовому покриві з урахуванням усього комплексу природних чинників, що впливають на врожай: клімат, рельєф, рослинність і тваринний світ, ґрунтотворні й підстилаючі породи, природні води.

РАЙОНУВАННЯ ҐРУНТОВЕ РЕГІОНАЛЬНЕ (р. ґ. р.) – послідовне групування таксономічних одиниць від нижчих до більш високих (т. зв. регіонально-ієрархічне районування). За такого підходу декілька контурів, представлених тими чи іншими типологічними одиницями СГП, об'єднуються в один масив, декілька масивів – в один район, декілька районів – в один округ, що дає змогу найбільше зберегти в характеристиці особливостей ґрунтового покриву індивідуальні риси всіх виокремлених територіальних одиниць.

РАЙОНУВАННЯ ҐРУНТОВЕ ТИПОЛОГІЧНЕ (р. ґ. т.) – районування з використанням типологічного підходу, коли об'єднання подібних контурів проводять не по вертикалі, а по горизонталі. Складається легенда, у якій за заздалегідь вибраними критеріями послідовно проводять групування територіальних виділів. Типологічне районування може поєднуватися з регіональним і доповнювати його.

РАЙОНУВАННЯ

РАЙОНУВАННЯ ҐРУНТОВО-ГЕОГРАФІЧНЕ (р. г.-г.) – поділ цілісної території на цілісні територіальні утворення. Районування протиставляється диференціації – поділу цілого на частини або диференціації частин цілого. За такого розуміння регіони внутрішньо неоднорідні, хоча ступінь їх неоднорідності на різних таксономічних рівнях районування різний. До завдання ґрунтового-географічного районування входить виокремлення ареалів ґрунтового покриття, тобто ґрунтових сполучень різного порядку. Робота щодо ґрунтового-географічного районування зводиться до класифікації сполучень і виявлення меж цих класифікаційних категорій. Таксономічно система ґрунтового-географічного районування будується, виходячи з аналізу структури, природи та генези ґрунтових сполучень з одночасним урахуванням географічних чинників, що визначають структуру ґрунтових сполучень (Іванова О. М., 1956).

РЕАКЦІЯ ҐРУНТОВОГО РОЗЧИНУ [син. реакція ґрунту] (від *re...* і лат. *actio* – дія) (р. г. р.) – співвідношення концентрацій іонів водню H^+ та гідроксилу OH^- у водній або сольовій (KCl) витяжці з ґрунту. Визначається водневим показником рН.

РЕГРАДАЦІЯ ҐРУНТІВ (від лат. *regradatio* – зворотний рух) (р. г.) – термін, який у ґрунтознавстві зазвичай застосовують для визначення процесів повернення до попередньої стадії ґрунотворення.

РЕЖИМ ВОДНИЙ ҐРУНТУ (р. в. г.) – сукупність усіх процесів надходження води в ґрунт, її пересування в ґрунті, зміни її фізичного стану в ґрунті та витрати з ґрунту (*див. Типи водного режиму ґрунтів*).

РЕЖИМ ВОЛОГОСТІ ҐРУНТУ (р. в. г.) – сукупність усіх кількісних і якісних змін вологості ґрунту в часі.

РЕЖИМ ГІДРОТЕРМІЧНИЙ ҐРУНТУ (р. г. г.) – сукупність усіх явищ надходження, витрат і переносу тепла та вологи в ґрунт.

РЕЖИМ ОКИСНО-ВІДНОВНИЙ ҐРУНТУ (р. о.-в. г.) – сукупність окисно-відновних процесів, які викликають зміни в часі окисно-відновного потенціалу в профілі ґрунту.

РЕЖИМ ПОВІТРЯНИЙ ҐРУНТУ (р. п. г.) – сукупність усіх явищ надходження повітря в ґрунт, його пересування в ґрунті, витрат із

грунту, обміну газами між ґрунтами, атмосферним повітрям, твердою та рідкою фазами ґрунту, споживання й виділення окремих газів живим населенням ґрунту.

РЕЖИМ ПОЖИВНИЙ ҐРУНТУ (р. п. ґ.) – зміна вмісту в ґрунті доступних для рослин поживних речовин протягом вегетаційного періоду; залежить від валових запасів поживних речовин, умов їх мобілізації та ґрунті й внесених добрив.

РЕЖИМ ТЕПЛОВИЙ ҐРУНТУ (р. т. ґ.) – сукупність явищ теплообміну в системі приземний шар повітря–рослина–ґрунт–гірська порода, а також процесів теплопереносу та теплоаккумуляції в самому ґрунті.

РЕКОГНОСЦИРУВАННЯ (від нім. *Rekognoszierung*, лат. *Recognosco* – оглядаю, обстежую) – попередній огляд й обстеження місцевості задля вибору маршрутів і ключових ділянок подальших більш детальних експедиційних досліджень.

РЕКУЛЬТИВАЦІЯ ҐРУНТІВ (від *re...* і лат. *Cultivo* – обробляю) (р. ґ.) – комплекс заходів, спрямованих на відновлення продуктивності порушених ґрунтів, а також на покращення навколишнього середовища.

РЕЛІКТОВІ ҐРУНТИ (від лат. *relictum* – залишок) (р. ґ.) – ґрунти, які за багатьма властивостями не відповідають сучасним фізико-географічним умовам. Можна розпізнавати власне реліктові ґрунти, у яких реліктові властивості переважають, та ґрунти з реліктовими ознаками, у котрих переважають властивості, пов'язані із сучасними умовами ґрунтотворення.

РЕЛЬЄФ ЯК ЧИННИК ҐРУНТОТВОРЕННЯ (р. як ч. ґ.) – чинник ґрунтотворення, який справляє значний вплив на генезу ґрунтів, структуру ґрунтового покриву, її контрастність і просторову неоднорідність. Рельєф виступає як чинник-трансформатор (розподільник) екзогенного потенціалу середовища (ЕПС), що визначає топографію поверхні субстрату й геометрію СГП (*див. Екзогенний потенціал середовища*).

РЕНДЗИНИ [від пол. – *redsina*, син. Дерново-карбонатні ґрунти] – ґрунти, які формуються під хвойними, змішаними й широколистяними лісами на малопотужній товщі продуктів вивітрювання вапняків,

РЕСУРСИ

доломітів, мергелів та інших щільних карбонатних порід, у різних термальних умовах, в умовах промивного чи періодично промивного типу водного режиму. Рендзини зазвичай щибенисті, збагачені гумусом (6–15 %), дуже насичені основами й високою ємністю обміну, великим запасом поживних речовин. Характеризуються слабокислою чи нейтральною реакцією верхніх і слаболужною нижніх горизонтів, закипають із поверхні. Ґрунтовий профіль потужністю 50–120 см. Поширені в Європі, Азії й Північній Америці.

РЕСУРСИ ЗЕМЕЛЬНІ (р. з.) – землі, які систематично використовуються або придатні до використання для конкретних господарських потреб і різняться за природно-історичними ознаками. Виокремлюють ресурси орних земель та всіх сільськогосподарських угідь (ниви, пасовища, сіножаті тощо).

РЕТРОГРАДАЦІЯ ДОБРИВ (р. д.) – перехід легкозасвоюваних рослинами форм поживних речовин добрив у ґрунті в незасвоювані або важкозасвоювані форми.

РЕФЛЕКТОРНІСТЬ ҐРУНТІВ (від лат. *reflexio* – відбиваю) (р. г.) – властивість відображати чинники, кодувати (записувати) у властивостях інформацію про чинники ґрунтотворення (загальна рефлексорність ґрунтів і рефлексорність до окремого чинника або їх групи – клімато-, біо-, тополого-, літолого- та хронорефлексорність). Ступінь рефлексорності може визначатися за обсягом інформації про чинники, закодованої в ґрунтових властивостях. Саме з рефлексорністю ґрунтів пов'язана реалізація в кожному конкретному випадку формули «чинники→процеси→властивості мікропроцесів» (основна проблема генетичного ґрунтознавства) або коли за ґрунтовими властивостями відновлюють чинники ґрунтотворення (основна проблема палеоґрунтознавства). Термін І. А. Соколова (1976 р.).

РЕЧОВИНИ ГУМУСОВІ СПЕЦИФІЧНІ (р. г. с.) – власне гумусові речовини, що входять до складу органічної частини ґрунту.

РЕЧОВИНИ ЗОЛЬНІ (р. з.) – мінеральні речовини, які лишаються в попелі після спалювання органічної маси рослин.

РЕЧОВИНИ МЕЛПОРУЮЧІ [син. Хімічні меліоранти] (р. м.) – речовини, що застосовуються для меліорації лужних або кислих ґрунтів

і впливають на реакцію, склад та співвідношення компонентів у ґрунтових розчинах і поглинальному комплексі. До речовин меліюючих відносять гіпс, вапно, хлористий кальцій, сірчанокиисле залізо, сірку, сірчану кислоту та ін.

РЕЧОВИНИ ПОЖИВНІ (р. п.) – речовини, що необхідні для живлення рослин.

РЕЧОВИНИ ПОЖИВНІ РУХОМІ – легкорозчинні в різних витяжках форми сполук поживних речовин у ґрунті, які вважаються легкодоступними для рослин.

РИЗОСФЕРА, БІОХІМІЧНИЙ РЕЖИМ ҐРУНТІВ (від грец. *rhiza* – корінь і *sphaira* – куля, сфера) – об'єм ґрунту, який безпосередньо прилягає до коріння рослин і відрізняється високою біологічною активністю.

РІВНІ МОРФОЛОГІЧНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ҐРУНТОВОЇ МАСИ (за Е. А. Корнблюмом) (р. м. о. г. м.) – морфологічні елементи різного рівня, із яких складається ґрунт як багаторівнева ієрархічна система. Під морфологічним елементом при цьому розуміємо будь-яке природне внутрішньоґрунтове тіло, яке можна відрізнити від сусідніх незброєним оком й іншими органами чуття, або зв'язана (єдина, ціла) частина ґрунтового тіла (простору), обмежена різкою, диз'юнктивною, умовною або комбінованою внутрішньоґрунтовою межею. Морфологічні елементи можуть бути простими чи складними (складеними): морфеми, поліморфеми, гетероморфеми, морфони, поліморфони, генетичні горизонти. Часто вживані такі терміни, як педструктурна окремість і кутана (плівка на поверхні структурних окремістей).

РІД ҐРУНТУ (р. г.) – таксономічна одиниця класифікації ґрунтів для їх диференціації в межах підтипу за гранулометричним складом як основи параметричної характеристики ґрунотворення. Родовий рівень класифікації за вмістом фізичної глини наперед зумовлює параметри абсолютних характеристик ґрунту – умісту гумусу та кількості увібраних катіонів, валового складу хімічних елементів тощо.

РІЗНОВИД ҐРУНТУ (р. г.) – таксономічна одиниця класифікації ґрунту. Група ґрунтів у межах виду, які відрізняються за гранулометричним складом.

РІЗНОВИДИ

РІЗНОВИДИ – групи ґрунтів за особливостями гранулометричного складу, які доповнюють родові підрозділи.

РОДИ – група ґрунтів у межах підтипу, якісні генетичні особливості яких обумовлені впливом комплексу місцевих умов: основними літологічними й хімічними особливостями ґрунтотворних порід, хімізмом ґрунтових вод тощо, уключаючи й властивості ґрунтотворного субстрату, набуті в процесі попередніх фаз вивітрювання (алітизовані субстрати та реліктові горизонти – гумусові, опідзолені).

РОДЮЧІСТЬ ҐРУНТУ (р. г.) – властивість ґрунту задовольняти потреби рослин у поживних речовинах, повітрі, біотичному та фізико-хімічному середовищі, уключаючи тепловий режим, давати на цій основі врожай сільськогосподарських культур, а також біологічну продуктивність диких форм рослинності. Розрізняють природну та штучну компоненти родючості ґрунту, які в сукупності становлять ефективну родючість ґрунту. Вона змінюється під дією агротехніки, унесення добрив, комплексу заходів меліорації тощо.

РОДЮЧІСТЬ ҐРУНТУ ЕКОНОМІЧНА (р. г. е.) – сукупність природної та штучної родючості ґрунту, яка реалізується у вигляді врожаю в ході використання ґрунту. Р. г. е. залежить не стільки від природної ґрунтової родючості, скільки умов землеробства, рівня розвитку науки та техніки. У складі р. г. е. розрізняють ефективну частину як можливість природної й штучної родючості, яка реалізується в конкретному врожаї певного року, і потенційну частину як суму згаданих складників родючості, що залишилися для одержання майбутніх врожаїв.

РОДЮЧІСТЬ ҐРУНТУ ЕФЕКТИВНА (див. Родючість ґрунту економічна) (р. г. е.).

РОДЮЧІСТЬ ҐРУНТУ ПРИРОДНА (р. г. п.) – родючість ґрунту, яка визначається природними запасами мінеральних та органічних поживних речовин, а також природним гідротермічним і повітряним режимами.

РОДЮЧІСТЬ ҐРУНТУ ШТУЧНА (р. г. ш.) – родючість ґрунту, яка визначається внесенням добрив та проведенням комплексу меліоративних заходів, що включають агротехніку, сівозміни тощо.

РОЗРІЗ ҐРУНТОВИЙ ОСНОВНИЙ (р. г. о.) – ґрунтовий розріз, що закладається на найтипівіших елементах рельєфу, де *a priori* можна сподіватися зміни ґрунтового покриву в межах поєднань або варіацій. В умовах розчленованого рельєфу («еталонний» розріз потрібно закласти на вирівняній ділянці вододілу, де можна очікувати нормальний автоморфний ґрунт. Залежно від типу ґрунту глибина основного розрізу коливається від 1,5 до 2,5 м. Розріз повинен відкривати материнську породу на 40–50 см. З основних ґрунтових розрізів відповідно до встановленої інструкцією норми беруть зразки за генетичними горизонтами для подальшого проведення фізико-хімічних аналізів.

РОЗРЯДИ – групи ґрунтів за деякими важливими в ґрунтово-генетичному та агрономічному аспектах літологічними й генетичними особливостями ґрунтотворних порід, які доповнюють родові підрозділи (наприклад за особливостями соленакопичення тощо).

РОЗСОЛИ – природні води з мінералізацією понад 80 г/дм³.

РОЗСОЛОНЦЮВАННЯ – процес зміни складу поглинених катіонів і властивостей солонцевих ґрунтів, який протікає природним способом або викликається меліоративними заходами. При цьому відбувається зменшення вмісту обмінного натрію та покращення водно-фізичних й інших властивостей солонцевих горизонтів. Основним меліоративним прийомом розсолонцювання є заміна обмінного натрію іоном кальцію з гіпсу та вилучення легкорозчинних солей промиванням ґрунту.

РОЗЧИН ҐРУНТОВИЙ – волога ґрунтова з розчиненими в ній газами, мінеральними та органічними речовинами; рідка фаза ґрунту. Розчин ґрунтовий перебуває в плівковій капілярній або гравітаційній формах (найчастіше всі три форми). Бере участь у ґрунтотворному процесі, фізико-хімічних і біологічних реакціях, живленні рослин.

РОСЛИНИ КУЛЬТУРНІ – рослини, властивості яких настільки змінені селекцією, що вони не спроможні жити в природних угрупованнях, тобто це рослини, які живуть лише в умовах, створених людиною.

РОСЛИННІСТЬ ЯК ЧИННИК ҐРУНТОТВОРЕННЯ (р. як ч. г.) – один зі складників енергетичного потенціалу середовища, важливий постачальник енергії та речовин у педосистеми, акумулятор сонячної енергії, частина якої залишається в ґрунті у вигляді гумусових сполу-

РЯДИ

чень, підстилки та торфу. Рослинність як чинник диференціації ґрунтового покриву через часті сукцесії на рівні ідентифікації складних СГП і ґрунтовий комплекс діє слабше за інші ґрунтоутворні чинники й лише при різко контрастних екологічних умовах за декількома параметрами (рельєф, умови зволоження, ґрунтоутворні породи) може бути основою для виокремлення тих чи інших типологічних одиниць СГП. Що більша контрастність умов формування між сусідніми СГП, то вірогідніше їх індикує рослинність.

РЯДИ ҐРУНТОВІ (р. ґ.) – ґрунтові комбінації, компоненти яких пов'язані слабо або не пов'язані зовсім. Стійкий просторовий малюнок ґрунтових рядів зумовлений відповідним малюнком у розподілі будь-якого чинника ґрунтоутворення. До таких ҐК відносять ташети та мозаїки.

С

САМОМЕЛІОРАЦІЯ СОЛОНЦІВ (с. с.) – спосіб меліорації солонців без унесення хімічних речовин, заснований на залученні до орного шару гіпсу або вапна, що містяться в ґрунті, за допомогою плантажної оранки.

САМОРОЗВИТОК ҐРУНТУ (див. Автометаморфоз).

САМОРОЗВИТОК КАТЕНИ – розвиток катени як системи, що саморозвивається. При цьому чинник часу є основним. У цих системах із певного моменту проявляється активний вплив нижніх горизонтів катени на вищі: горизонти починають рости вгору, а латерально – у напрямі верхньої частини катени.

САПРОПЕЛЬ (від грец. *sapros* – гнилий і *pelos* – мул) – відклади, які утворюються на дні озер. Сапропель складається із залишків рослинних і тваринних організмів, змішаних із мінеральними речовинами, які приносяться водою та вітром і перетворюються в анаеробних умовах. Сапропель являє собою драглеподібну масу оливкового або ясно-сірого кольору.

САПРОФІТИ (від *sapro...* й грец. *trophe* – живлення) – рослини, які живляться готовими органічними речовинами відмерлих організмів. До них належать деякі види водоростей, грибів, актиноміцетів, бактерій та паразитичних квіткових рослин. До сапрофітів також відносять вільно існуючі гетеротрофні мікроорганізми, що беруть участь у мінералізації органічних речовин у ґрунті.

СЕКТОР КАТЕНИ (с. к.) – частина катени (схилу), яка збігається, як правило, з елементарним геохімічним ландшафтом (елювіальним, транселювіальним, трансаккумулятивним, субаквальним) з особливим типом геохімічної міграції елементів, ґрунтотворними процесами й процесами рельєфоутворення.

СЕНСОРНІСТЬ ҐРУНТІВ (від лат. *sensus* – відчувати) (с. г.) – чутливість до просторової зміни чинників, спроможність змінюватися в просторі відповідно до просторової зміни чинників. Із сенсорністю ґрунтів ми стикаємося при пізнанні законів географічного розподілу ґрунтів. Розрізняють клімато-, біо-, літолого-, тополого- та хроно-сенсорність. Ступінь сенсорності може визначатися за ступенем змін ґрунтових властивостей при зміні чинників. Поняття про кліматичну сенсорність (кліматосенсорність) ґрунтів у «прихованій» формі входить до поняття «зональні ґрунти» (Соколов І. А., 1976).

СИДЕРАЦІЯ – заорювання в ґрунт спеціально вирощених зелених рослин (сидератів), які збагачують його азотом й органічними речовинами.

СИДЕРИТ – група безводних карбонатів (формула – FeCO_3). У ґрунті трапляється рідко. Можлива наявність у ґрунтотворних породах і ґрунті за відновлювальних умов (болотних, лучних, заплавних).

СИЛКАТИ ШАРУВАТІ (с. ш.) – мінерали, основу структури яких становлять шари, складені з тетраедричних кремнекисневих та октаедричних алюмомагнійгидроксильних поверхів. До силікатів шаруватих відносять глинисті мінерали.

СИНЕРЕЗИС – явище, що властиве колоїдам. Його суть полягає в тому, що під дією сил поверхневого натягу, зменшуючись в об'ємі, гель витискує із себе воду, яка зв'язана з міцелами.

СИСТЕМА АГРОЛАНДШАФТНА (АЛС) просторово-часова – ієрархічно впорядкована організація ландшафту з перевагою сільсько-господарського виробництва як часова фаза існування структури, порівняно однорідна за сукупністю природних і змінених людиною компонентів природного середовища, а також за набором територіальних структур підлеглого таксономічного рангу, пов'язана спільністю генези та історією природно-агрогенного розвитку. Характеризується структурою ґрунтового покриву, сильно зміненою антропогенним впливом (Лисецький Ф. М., 1994).

СИСТЕМА ПОЗНАЧЕНЬ ГОРИЗОНТІВ ҐРУНТУ (с. п. г. г.) – прийняті в ґрунтознавстві скорочені позначення горизонтів і шарів ґрунту у вигляді індексів (наприклад: А, В, С або Н, Е, І, Р).

СИСТЕМАТИКА ҐРУНТІВ (с. г.) – узагальнена за властивостями номенклатура ґрунтів. Вона, як правило, уключає терміни типового або типового й підтипового рівня класифікації, часто з уживанням узагальнених, більш притаманних їхніх ознак за генезисом (оглеєння, потужність профілю, карбонатність, уміст гумусу, у деяких – гранулометрія та ін.). При цьому за систематики ґрунтів обов'язкове їх групування за певними системами ознак (материнськими породами, солонцюватості, гідроморфності й ін.) для кращого розуміння закономірностей формування структури ґрунтового покриву, його якості на досліджуваній території. Для підвищення інформативності виокремлених систем ґрунтів інші їхні властивості подають на ґрунтових картах у вигляді окремих умовних позначень (оглеєння та його види, типи засолення, гранулометрія, материнські породи тощо). Систематику ґрунтів застосовують на середньодрібномасштабних ґрунтових картах.

СІРІ ЛІСОВІ ҐРУНТИ (с. л. г.) – ґрунти, які утворюються під суббореальними широколистяними лісами в умовах помірно континентального, а також під модриновими та березовими лісами в умовах континентального клімату на лесоподібних покривних суглинках, карбонатних моренах із періодично промивним водним режимом. Характеризуються високим умістом обмінних катіонів, значною акумуляцією органічних речовин й елементів зольного живлення у верхніх горизонтах, горіхуватою структурою, кислою та слабокислою реакцією, сприятливим тепловим і водним режимами, високою біологічною активністю. Родючий ґрунтовий профіль (потужність його під лісом) –

150 см, на полях (паші) – до 200 см) порівняно добре виділений. У межах типу сірих лісових ґрунтів виокремлюють три підтипи: ясно-сірі (2,5–7 % гумусу), сірі (3,5–10 % гумусу) й темно-сірі (5–16 % гумусу). Поширені в лісостеповій природній зоні.

СІРО-БУРІ ПУСТЕЛЬНІ ҐРУНТИ (с.-б. п. г.) – тип ґрунтів, що сформувалися під пустельною рослинністю на породах різного складу й походження в умовах спекотного літа та морозної зими при непромивному типі водного режиму. Характеризуються низькою ємністю поглинання, насиченістю ґрунтового поглинаючого комплексу кальцієм і магнієм, лужною реакцією (карбонати з поверхні), низьким вмістом гумусу (менше 1 %), солонцюватістю. Профіль чітко виражений (потужність до 100 см), часто насичений гіпсом. Поділяються на фаціальні (розрізняються за термічними умовами) підтипи: дуже теплі промерзаючі, субтропічні короткочасно промерзаючі й субтропічні спекотні непромерзаючі. Поширені в пустельній зоні Середньої Азії, Казахстані, Китаї та Монголії.

СІРОЗЕМІ – ґрунти зі слабодиференційованим профілем. Формуються в пустельно-степовій зоні субтропічного поясу, здебільшого на лесах і лесоподібних суглинках. Характеризуються річною циклічністю ґрунтоутворювального процесу, гарними водно-фізичними властивостями, високою біологічною активністю, лужною реакцією. Усі генетичні горизонти ґрунтового профілю (потужністю до 150 см) містять карбонати, у верхньому гумусовому – 1–4 % гумусу. Розділяються на три підтипи: ясні, типові, темні. Поширені в Передній та Середній Азії, Північній Америці, Північній Африці, Австралії.

СКЕЛЕТ ҐРУНТУ (с. г.) – відносно стійкі мінеральні зерна й міцні органічні тіла, які перевищують за розмірами >1 мм колоїди та важко переміщуються.

СКЕЛЕТНІ ҐРУНТИ (с. г.) – ґрунти, які здебільшого складаються з вивітрених уламків щільних порід, змішаних із дрібноземом.

СКЛАД ҐРУНТУ АГРЕГАТНИЙ (с. г. а.) – уміст фракцій агрегатів різних розмірів. Визначається у % від маси сухого ґрунту.

СКЛАД ҐРУНТУ ВАЛОВИЙ ХІМІЧНИЙ (с. г. в. х.) – уміст у ґрунті Si, Al, Fe, Mn, Ca, Mg, K, Na, P, S та мікроелементів (або їх оксидів),

СКЛАД

виражений у % від маси сухого ґрунту. Визначаючи с. г. в. х., ураховують утрати при прожарюванні, уміст вуглекислоти карбонатів, гумусу, гіпсу, водорозчинних солей.

СКЛАД ҐРУНТУ ГРАНУЛОМЕТРИЧНИЙ (с. г. г.) – уміст у ґрунті часточок ґрунтових елементарних різного розміру, які об'єднуються у фракції гранулометричних елементів. Визначається у % від маси сухого ґрунту.

СКЛАД ҐРУНТОВОГО ПОКРИВУ (с. г. п.) – співвідношення площ компонентів ґрунтового покриву певної території (сільськогосподарські підприємства, ґрунтовий район, геоморфологічний район, басейн річки тощо).

СКЛАД ЕҐА – склад, що визначається класифікаційним положенням ґрунту, що утворює ЕҐА (або ґрунтів, які його утворюють, для спорадично-плямистих і регулярно-циклічних ЕҐА). Це визначення, яке впливає із самого уявлення про ЕҐА, має бути доведене до найнижчого таксономічного рівня ґрунтової класифікації, (наприклад: чорнозем типовий тучний середньопотужний розораний важкосуглинковий на покривних суглинках або дерново-середньопідзолистий слабодерновий глибокопідзолистий середньосуглинковий ґрунт на важкосуглинковій морені).

СКЛАДЕННЯ ҐРУНТУ (за С. І. Долговим) (с. г.) – характер взаємного розміщення в просторі елементарних ґрунтових часточок і ґрунтових агрегатів, що властиві цьому положенню, об'єм і конфігурація порового простору ґрунту. Основні показники складення ґрунту – щільність, пористість.

СМУГА ЛІСОВА ПОЛЕЗАХИСНА (с. л. п.) – штучні лісові насадження у формі смуг, призначені для захисту ґрунту від вітрової ерозії, покращення водного режиму, захисту сільгоспрослин від суховіїв тощо.

СОЛІФЛЮКЦІЯ (від лат. *solum* – ґрунт, *fluctio* – текти) – потік ґрунту вниз по схилу під впливом зміни його вологонасиченості, чергування замерзання й відлиги. Рух відбувається як у вигляді окремих потоків і потічків, так і площиноподібна, охоплює значні

ділянки схилів. Соліфлюкація може виникати і на крутих, і на пологих схилах. Розрізняють соліфлюкацію полярну, тропічну та аридну.

СОЛОДИ – тип ґрунтів, що сформувалися під деревною, кущовою, степовою рослинністю в степах та лісостепах в умовах промивного чи періодично промивного типу водного режиму, галогенні різко диференційовані зазвичай гідроморфні ґрунти, що мають морфологічні й фізико-хімічні властивості, зумовлені наявністю обмінних H^+ та Al^{3+} у колоїдному комплексі верхніх генетичних горизонтів; наділені кислотою реакцією ґрунтового розчину, уміст гумусу – 2–8 %. Профіль (потужність – 120 см і більше) – чітко виражений, поширення – плямисте: Західний Сибір, Північний та Центральний Казахстан, Східна Європа, США, Австралія.

СОЛОНЕЦЬ – ґрунт, що сформувався в лісостеповій, степовій, напівпустельній природних зонах в умовах непромивного водного режиму, трапляється в комплексі з іншими ґрунтами. Утворюються від накопичення в ґрунтовому поглинаючому комплексі натрію (від 10–15 до 70 % ємності поглинання), що надходить із ґрунтового розчину чи ґрунтових вод (процес засолення). Характеризуються лужною реакцією; високим умістом соди; володіють малою водопроникністю, містять 0,5–8 % гумусу у верхньому гумусовому горизонті. Поділяються на три типи: автоморфні (чорноземні, каштанові й напівпустельні), напівгідроморфні (лучно-чорноземні, лучно-каштанові, лучно-напівпустельні, мерзлотні) та гідроморфні (чорноземно-лучні, каштаново-лучні, лучно-болотні й лучно-мерзлотні). Поширення – плямисте (в Африці, Азії, Північній і Південній Америці, Австралії, Нижньому Поволжі, Північному Кавказі, Казахстані).

СОЛОНЦЮВАТІ ҐРУНТИ (с. ґ.) – група ґрунтів різних типів, які мають морфологічні та фізико-хімічні властивості, зумовлені наявністю обмінного Na в колоїдному комплексі. За ступенем вираження солонцюватості поділяються на слабо-, середньо- та сильносолонцюваті.

СОЛОНЧАКИ – тип ґрунтів, що формуються при засоленні ґрунтів лісостепу, степу, напівпустелі й пустелі в умовах сухого клімату та випітного водного режиму. Поділяються на два типи – автоморфні й гідроморфні. Характеризуються вицвітами солей на поверхні, слабодиференційованим профілем, який містить високі концентрації легко-

СПИСОК

розчинних солей, особливо в поверхневих шарах (0,5–2,0 % у 0–30 см шарі) і слабовиділеним гумусовим горизонтом (містить 0,5–10 % гумусу) із прожилками чи плямами солей, лужної реакції. Поширені в Центральній Африці, Азії, Австралії, Північній Америці, Прикаспійській низовині, Північному Криму.

СПИСОК ҐРУНТІВ (номенклатурний) (див. Номенклатура ґрунтів) (с. г.).

СПІВВІДНОШЕННЯ МІЖ ҐРУНТОВИМИ РОЗРІЗАМИ (с. між г. р.) – співвідношення між кількістю основних розрізів, піврозрізів та прикопок під час проведення ґрунтового знімання. Із використанням топографічних карт для проведення ґрунтового знімання рекомендується співвідношення між ґрунтовими розрізами 1:4:5 (1 – основний розріз, 4 – піврозрізи, 5 – прикопок). Коли додатково застосовуються ще й аерофотознімки, то це співвідношення становить 1:4:2. Ґрунтознавець може змінювати це співвідношення залежно від складності ґрунтового покриття, використовуваної планової основи, масштабу знімання.

СТАТУС ҐРУНТІВ ЕКОЛОГО-ГЕНЕТИЧНИЙ (с. г. е.-г.) – системна характеристика ґрунтового тіла за визначеними параметрами його властивостей та екологічних умов формування. Це провідний показник розробки будь-якої типології ґрунтів.

СТИГЛІСТЬ ҐРУНТУ (с. г.) – стан ґрунту за вологістю, при якому ґрунт найкраще піддається обробітку, добре кришиться з найменшим тяговим зусиллям.

СТІЙКІСТЬ ҐРУНТУ ЕКОЛОГІЧНА (с. г. е.) – здатність ґрунту зберігати свої параметри в умовах дії зовнішнього чинника в тому діапазоні значень, який забезпечує стабільність функціонування екосистеми в цілому.

СТІК – стікання, переміщення вільної води по земній поверхні або в ґрунтовій товщі. Виокремлюють такі основні типи стоку, як поверхневий, внутрішньоґрунтовий, дренажний, підземний.

СТРУКТУРА ҐРУНТОВА ВЕРТИКАЛЬНА (див. Провінція ґрунтова гірська) (с. г. в.).

СТРУКТУРА ҐРУНТОВА ЕЛЕМЕНТАРНА (ЕГС) – мікроструктури, найменші гетерогенні (неоднорідні) просторові ґрунтові одиниці, утворені закономірним чергуванням ЕґА, серед яких розрізняють комплекси, плямистості, мозаїки.

СТРУКТУРА ҐРУНТОВОГО ПОКРИВУ (СГП) – сукупність усіх неоднорідностей ґрунтового покриву суші. Конкретна СГП характеризується багаторазово ритмічно повторюваними в просторі ареалами певних ґрунтів, які утворюють стійкий склад та малюнок ґрунтового покриву й стійкі механізми геохімічних та геофізичних зв'язків між ґрунтами, що входять до цієї структури. Кожна конкретна структура має єдину історію розвитку процесів, що складають її.

СТРУКТУРА ҐРУНТУ (с. г.) – окремоті (агрегати, грудки) різної величини, форми, якісного складу, на які розпадається ґрунт у стані фізичної спілості. Кожен агрегат (грудка) – комплекс механічних елементів, зв'язаних у макро- (діаметр) – понад 0,25 мм) та мікроагрегати (менше 0,25 мм) органо-мінеральними колоїдами, коренями рослин, детритом.

СТРУКТУРА ҐРУНТУ АГРОНОМІЧНО ЦІННА (с. г. а. ц.) – водостійкі агрегати з пористістю не нижче 40 %, розміром від 0,25 до 10 мм, уміст яких зумовлює фізичний стан і біологічну активність ґрунту.

СТРУКТУРА ҐРУНТУ КУБОПОДІБНА (с. г. к.) – тип структури ґрунту (за С. В. Захаровим), ознакою якого є кубоподібна форма макроагрегатів – однаковість усіх трьох осей.

СТРУКТУРА ҐРУНТУ ПЛИТОПОДІБНА (с. г. п.) – тип структури ґрунту (за С. В. Захаровим), ознакою якого є розвиток макроагрегатів за двома горизонтальними осями.

СТРУКТУРА ҐРУНТУ ПРИЗМОПОДІБНА (с. г. п.) – тип структури ґрунту (за С. В. Захаровим), ознакою якого є видовжена форма макроагрегатів із переважним розвитком по вертикальній осі.

СТРУКТУРНІСТЬ ҐРУНТУ (с. г.) – здатність ґрунту розпадатися на окремі грудочки або агрегати при його розпушуванні в умовах оптимальної вологості.

СТУПІНЬ ЕРОДОВАНOSTІ ҐРУНТІВ (с. е. г.) – ступінь руйнування (зменшення потужності або зникнення) верхніх найбільш родючих

СТУПІНЬ

горизонтів ґрунту внаслідок водної та вітрової ерозії. Визначається порівнянням із нееродованим аналогом того ж ґрунту.

СТУПІНЬ КОНТРАСТНОСТІ ҐРУНТОВОГО ПОКРИВУ (с. к. г. п.) – характеристика ґрунтового покриву, що показує контрастність між ґрунтами, які становлять більшу, ніж усі інші ґрунти, частину ґрунтового покриву, і рештою компонентів ґрунтового покриву. С. к. г. п. визначається за шестибальною шкалою.

Шкала контрастності (за В. М. Фрідландом, 1972)

Характеристика агровиборних особливостей досліджуваних ґрунтів	Бал контрастності
Ґрунти належать до однієї агровиборної групи.	0 (не контрастні)
Ґрунти належать до різних агровиборних груп (але до однієї меліоративної групи), причому відмінності ґрунтів не вимагають різного ведення землеробства.	1 (слабкоконтрастні)
Ґрунти належать до різних агровиборних груп (але до однієї меліоративної групи), причому відмінності ґрунтів вимагають різного ведення землеробства.	2 (середньоконтрастні)
Один із ґрунтів не вимагає меліорації, а інший потребує її проведення.	3 (сильноконтрастні)
Обидва ґрунти вимагають меліорації і належать до різних меліоративних груп. Один із ґрунтів може бути використаний при впровадженні меліоративних заходів, а інший не може застосовуватись у сільському господарстві без меліорації і не може бути покращений меліоративними заходами.	4 (дуже сильноконтрастні)
Один із ґрунтів може використовуватись у сільському господарстві без меліорації, а інший не може бути покращений меліоративними заходами.	5 (надзвичайно контрастні)

СТУПІНЬ НАСИЧЕНОСТІ ҐРУНТУ ОСНОВАМИ (с. н. г. о.) – відношення суми обмінних катіонів до суми тих самих катіонів і величин гідролітичної кислотності ґрунту.

СУМА ОБМІННИХ КАТІОНІВ (с. о. к.) – загальна кількість катіонів, які можуть бути витіснені з незасоленого та безкарбонатного ґрунту нейтральним сольовим розчином. Визначається в мг-екв на 100 г ґрунту.

СУПСОК – ґрунт, у якому міститься від 10 до 15–20 % фізичної глини.

СУСПЕНЗІЯ [син. Завись] – дисперсна система, у якій дисперсною фазою є тонко подрібнене тверде тіло, а дисперсійним середовищем – рідина.

Т

ТАКИРИ (тюрк. *такир* – рівний, голий) – типи ґрунтів, що утворилися на плоских глинистих пониженнях у пустелях. Характеризуються твердим (корковим, у сухому стані) – світло-сірим верхнім горизонтом, поділений тріщинами на окремість, карбонатний (із поверхні), невеликим умістом гумусу (до 0,5 %), солончакуватий (засолення хлоридно-сульфатне й сульфатно-хлоридне, рідко-содове). Трапляються невеликими ділянками до 10 чи 100 м². Поширені в Середній Азії, Казахстані, Монголії, Передній Азії, Північній Америці.

ТАКСОН (від грец. *taxis* – розміщення і *on* – властиве) – це послідовно супідрядні систематичні категорії, що відображають об’єктивно наявні в природі групи ґрунтів.

ТАКСОНОМІЯ ҐРУНТІВ (т. г.) – система одиниць групових підрозділів ґрунтів різного рангу (тип, підтип, рід, вид, різновид) у їх взаємній супідрядності для систематики та класифікації.

ТАШЕТИ – слабоконтрастні комбінації, утворені ґрунтами, які мало відрізняються одні від одних (наприклад: ташет темно-сірих лісових ґрунтів, вилугуваних та опідзолених чорноземів). Формування ташетів пов’язане з чергуванням дібров, під котрими розвиваються темно-сірі

ТВЕРДІСТЬ

лісові ґрунти, та лучно-степових ділянок, під якими утворюються чорноземи вилугувані й опідзолені.

ТВЕРДІСТЬ ҐРУНТУ (т. г.) – властивість ґрунту чинити опір стисканню та розклинюванню. Вимірюється за допомогою твердоміра й визначається в кг/см^2 . Залежить від гранулометричного складу, ступеня гумусованості, структурності, складу обмінно-увібраних катіонів, вологості та інших чинників.

ТЕКСТУРНА ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ ПРОФІЛЮ (т. д. п.) – морфологічно виражена за структурою, щільністю складання та іншими ознаками диференціації ґрунтової маси в профілі, яка не підтверджується даними гранулометричного, валового хімічного складу. Властива чорноземам опідзоленим, темно-сірим опідзоленим, поверхнево осолонцюваним ґрунтам тощо.

ТЕПЛОВИЙ БАЛАНС ҐРУНТУ (т. б. г.) – сукупність усіх видів надходження та витрат тепла в ґрунті за певний проміжок часу. Є кількісною характеристикою теплового режиму ґрунту.

ТЕПЛОВИЙ РЕЖИМ ҐРУНТУ (т. р. г.) – сукупність явищ та процесів, пов'язаних із надходженням, переносом, акумуляцією та віддачею тепла ґрунтом.

ТЕПЛОВІ ВЛАСТИВОСТІ ҐРУНТУ (т. в. г.) – сукупність властивостей, які визначають процеси поглинання, передачі та віддачі тепла. Основними тепловими властивостями ґрунту є теплоємність, теплопровідність, тепловіддача.

ТЕПЛОВІ МЕЛІОРАЦІЇ ҐРУНТІВ (т. м. г.) – заходи з регулювання теплового режиму ґрунту (мульчування, снігозатримання, зрошення та ін.).

ТЕПЛОЄМНІСТЬ ҐРУНТУ (т. г.) – кількість тепла в калоріях, яка потрібна для нагрівання 1 г або 1 см^3 ґрунту на 1°C .

ТЕПЛОПРОВІДНІСТЬ ҐРУНТУ (т. г.) – здатність ґрунту проводити тепло. Вимірюється кількістю тепла (у дж/см^2), що проходить за 1 с через поперечний розтин ґрунту в 1 дж/см^2 при градієнті температури в 1° на відстань 1 см (дж/см^2 за с).

ТЕРРА РОСА (*terra rossa*) (т. р.) – слаборозвинені ґрунти, які формуються в умовах субтропічного вологого із сухим сезоном середземноморського клімату на окристалізованих вапняках. Характеризуються червоним забарвленням.

ТИКСОТРОПНІСТЬ ҐРУНТУ (т. г.) – здатність деяких ґрунтів у перезволоженому стані розріджуватися (набувати плинності) під дією механічних сил (струшування, перемішування) і знову переходити у твердий стан при перебуванні в спокої. Тиксотропність типова для мерзлотних ґрунтів.

ТИП ҐРУНТУ (від грец. *typos* – відбиток, форма, зразок) (т. г.) – таксономічна одиниця класифікації ґрунтів. Під типом ґрунту розуміють ґрунти, які утворені в однакових умовах і мають подібну будову та властивості. До одного типу належать ґрунти: 1) близькі за характером водно-теплогового режиму; 2) зі схожими процесами перетворення та міграції речовин; 3) з одноманітною будовою ґрунтового профілю за генетичними горизонтами; 4) близькі за рівнем природної родючості, 5) з екологічно однаковим типом рослинності.

ТИП ЗЕМЕЛЬ (т. з.) – територія, єдина за природними умовами сільськогосподарського виробництва та співмірна з його одиницями (ланами сівозмін або виробничими ділянками, ділянками пасовищ тощо). Типи земель об'єднують групи подібних ЕІСГА (елементарний ґрунтово-сільськогосподарський ареал), а з іншого боку, ЕІСГА – найнижчий рівень у системі класифікації типів земель. Аналіз співвідношення типів земель зі структурою ґрунтового покриву дає змогу поділити типи земель на три групи: 1) прості однорідні; 2) складні неконтрастні; 3) складні контрастні.

ТИПИ ВОДНОГО РЕЖИМУ ҐРУНТІВ (т. в. р. г.) – відповідно до класифікації, розробленої Г. М. Висоцьким та доповненої О. А. Роде, розрізняють такі основні типи водного режиму ґрунтів (усього 14): 1) мерзлотний; спостерігається в місцях багаторічної мерзлоти; 2) промивний – здебільшого там, де середня річна сума опадів перевищує середнє річне випаровування; 3) періодично промивний – де середня річна сума опадів близька до середнього річного випаровування; 4) непромивний – здебільшого там, де середня річна сума опадів відчутно менша за середнє річне випаровування; 5) випітний – де річне

ТИПИ

випаровування значно перевищує річну суму опадів, але близько до денної поверхні підходять ґрунтові води; 6) десуктивно-випітний – близький до попереднього, але ґрунтові води та їх капілярна зона залягають глибше, а витрати води з них відбуваються через відсмоктування вологи з капілярної зони корінням рослин.

ТИПИ ТЕМПЕРАТУРНОГО РЕЖИМУ ҐРУНТІВ (т. т. р. ґ.) – за класифікацією В. М. Дімо, виділяються такі типи температурного режиму ґрунту: 1) мерзлотний – середньорічна температура профілю ґрунту має від’ємний знак; 2) тривало-сезонно-промерзаючий – середньорічна температура профілю ґрунту зазвичай вища за нуль; ґрунт промерзає глибше 1 м; 3) сезонно-промерзаючий – середньорічна температура профілю ґрунту вища за нуль; сезонне промерзання може бути короткочасним (декілька днів) і тривалим (не більше п’яти місяців).

ТИПОЛОГІЯ ҐРУНТОВИХ КОМБІНАЦІЙ (т. ґ. к.) – групування ґрунтових комбінацій на прості та складні. До простих належать ті з них, просторовими компонентами яких є лише елементарні ґрунтові ареали (ЕґА). До них належать усі комплекси та плямистості, а також сполучення, варіації, мозаїки й ташети, які задовольняють ці вимоги. Складні ґрунтові комбінації різняться від простих тим, що вони утворені не лише ЕґА, а й комбінаціями нижчого порядку, особливо часто – плямистостями, розповсюдженими на суходолі (Фрідланд В. М., 1972).

ТИПОЛОГІЯ ҐРУНТОВИХ МЕЖ (т. ґ. м.) – групування меж ґрунтів за певними показниками. Усі ґрунтові межі можна поділити на такі групи: диз’юнктивні, екстремальні, градієнтні, ізоплетні, класифікаційні, субстантивні, конфігураційні, штучні. Додатково можна виокремити структурні, морфологічні, асоціативні, функціональні (процесні), варіаційно-статистичні, біоморфологічні чинники. У цілому всі ці межі поділяють на три класи: структурно-морфологічні (морфоструктурні), ґрунтово-географічні та перехідні. Перші відокремлюють морфологічні елементи ґрунтового профілю на різних рівнях його організації. Другі відокремлюють ґрунтові ареали на різних рівнях організації ґрунтового покриву. Треті є межами всередині ЕґА (між Еґ, педонелами, педонами, ґрунтовими індивідами, ГСЕ (гранично-структурними елементами)).

ТИСК ОСМОТИЧНИЙ ҐРУНТОВОГО РОЗЧИНУ (т. о. г. р.) – тиск, зумовлений сукупністю всіх розчинених речовин, які містяться в ґрунтовому розчині.

ТІЛО БІОКОСНЕ (речовина біокосна) (т. б.) – тіло (речовина), яке виникає внаслідок спільної діяльності організмів та абіогенних процесів (вода, ґрунт, кора вивітрювання, атмосфера) (Вернадський В. І., 1926). Біокосні тіла (системи) поділяють на ряд рівнів: до низького рівня біокосних систем належать ґрунти, мули, кора вивітрювання, водомісні горизонти, до вищого – ландшафти, до ще вищого – артезіанські басейни, моря та океани й, нарешті, до найвищого – біосфера в цілому (Перельман А. І., 1979).

ТІЛО ҐРУНТОВО-ГЕОЛОГІЧНЕ (педоліт) (т. г.-г.) – ґрунтова товща зони активних геохімічних процесів, яка включає ґрунт (педон), лесову товщу або іншу четвертинну породу із серією похованих ґрунтів та горизонт ґрунтових вод. Має велике значення у формуванні просторово-часових структур ґрунтового покриву.

ТІЛО ҐРУНТОВО-ГЕОМОРФОЛОГІЧНЕ (т. г.-г.) – просторово-часова ґрунтова система конкретної форми рельєфу, яка складається з ґрунтово-геологічного тіла або їх серії певної прив'язки, що картографується як елементарний ґрунтовий ареал (ЕґА).

ТІЛО ПРИРОДНЕ (т. п.) – цілісне закономірно організоване природне тіло, яке має таксономічну визначеність, специфічний склад та структуру, просторові й часові властивості, займає своє місце на тих чи інших рівнях організації речей матеріального світу.

ТОКСИКОЗ ҐРУНТУ (т. г.) – властивість ґрунту пригнічувати ріст і розвиток рослин унаслідок утворення та накопичення в ньому токсичних продуктів метаболізму мікроорганізмів і виділень рослин.

ТОКСИЧНІСТЬ СОЛЕЙ (т. с.) – властивість різних легкорозчинних солей викликати пригнічення розвитку та отруєння рослинних організмів унаслідок підвищення осмотичного тиску в ґрунтових розчинах і порушення надходження води й поживних елементів, а також фізіологічних функцій рослини.

ТОПОГРАФІЯ

ТОПОГРАФІЯ ҐРУНТІВ (т. ґ.) – зміна ґрунтів на невеликих просторах у зв'язку з умовами рельєфу, нерідко з характером ґрунтотворних порід і деякими іншими чинниками ґрунтотворення. Топографія ґрунтів пов'язується із впливом «геологічних та рельєфних (ситуаційних) умов» (Докучаєв В. В., 1949).

ТОПОЛОГІЯ ҐРУНТОВИХ ЛАНДШАФТІВ (т. ґ. л.) – учення про просторову організацію ґрунтового покриву, елементарні структури якого пов'язані потоками речовини та енергії на топологічному рівні організації педосфери. Топологія ґрунтових ландшафтів як напрям у географії ґрунтів уключає три аспекти досліджень: 1) картографування типологічних одиниць СґП (структури ґрунтового покриву) різного рівня організації та аналіз картографічних моделей; 2) вивчення функціональних залежностей між компонентами типологічних одиниць СґП і самих одиниць із чинниками ґрунтотворення й диференціації ґрунтового покриву в межах екосистем; 3) вивчення ґрунтових і геохімічних режимів, динаміки типологічних одиниць СґП різного рівня організації.

ТОПОРЯД (ТОПОКАТЕНА) ҐРУНТІВ (т. ґ.) – сукупність взаємопов'язаних ґрунтів, які залягають на різних геоморфологічних рівнях. Як правило, це ґрунти схилів у межах катени. Слугує для вивчення впливу положення ґрунтів над базисом ерозії на їхні морфологічні та фізико-хімічні властивості.

ТОРФ (від нім. *Torf*) – органічна порода, яка складається з рослинних залишків, змінених у процесі болотного ґрунтотворення та їх поховання під їх наростаючою товщею в умовах анаеробіозису.

ТОРФОУТВОРЕННЯ – процес накопичення на поверхні ґрунту або в заростаючих водоймищах напіврозкладених рослинних решток унаслідок загальмованої гуміфікації та мінералізації відмираючих організмів рослин.

ТОРФОВИЩЕ – болото із шаром торфу понад 0,5 м.

ТОРФ'ЯНІ БОЛОТНІ ВЕРХОВІ ҐРУНТИ (т. б. в. ґ.) – ґрунти цього типу добре розвинуті в тайговій зоні на вододілах і верхніх терасах річкових долин, у лісостеповій зоні трапляються значно рідше. Формуються в умовах застійного зволоження атмосферними опадами. Для цих

ґрунтів характерна вологолюбна оліготрофна рослинність, що розвивається в безкисневому середовищі у воді, а також із невеликою кількістю поживних речовин і сильно кислою реакцією.

ТОРФ'ЯНІ БОЛОТНІ НИЗИННІ ҐРУНТИ (т. б. н. г.) – ґрунти цього типу добре розвинені, формуються в глибоких депресіях рельєфу на водороздільних рівнинах, у пониженнях річкових терасах, а також на схилах у тайгово-лісовій і лісостеповій зонах, де забезпечене надходження мінералізованих ґрунтових вод. Для низинних болотних ґрунтів властивий розвиток евтрофної й мезотрофної рослинності (осока, лепеха, гіпнові мохи; кущі – вільха, верба, береза; пригнічені дерева – ялини, берези, сосни). Реакція ґрунту коливається в межах від кислої до нейтральної.

ТОЧКА ІЗОЕЛЕКТРИЧНА АМФОЛІТОЇДІВ (т. і. а.) – параметр реакції середовища (рН), при якому амфотерна сполука має нульовий знак заряду. Наприклад: $\text{Al}(\text{OH})_3$ при $\text{pH}=8,1$; $\text{Fe}(\text{OH})_3$ – при $\text{pH}=7,1$ і т. д.

ТРАНСПІРАЦІЯ (від лат. *trans* – через і *spiro* – дихаю) – випаровування рослинами в атмосферу пароподібної вологи в процесі їхньої життєдіяльності.

ТРЕНД ЧАСОВИЙ (т. ч.) – напрям розвитку ґрунту або СГП від нуль-моменту через сьогодення до майбутнього у вигляді певного прогнозу.

У

УДОБРЕННЯ ЗЕЛЕНЕ (див. сидерація) (у. з.) – речовина, призначена для рослин або яка вноситься в ґрунт для їх живлення. Найчастіше це сполуки азоту, фосфору й калію. Розрізняють органічні та мінеральні удобрення.

УДОБРЕННЯ ОСНОВНЕ (у. о.) – унесення добрив до посіву або посадки сільськогосподарських культур, основне джерело поживних речовин для рослин протягом вегетації.

УДОБРЕННЯ

УДОБРЕННЯ РЯДКОВЕ (у. р.) – місцеве припосівне внесення добрив в один рядок із насінням із невеликим прошарком ґрунту.

УСАДКА ҐРУНТУ (у. ґ.) – зменшення об'єму ґрунту внаслідок підсихання. Залежить від гранулометричного складу, умісту колоїдів та складу обмінних катіонів. Типова для торф'яних ґрунтів.

Ф

ФАЗА ҐРУНТУ (від грец. *phasis* – поява) (ф. ґ.) – однорідна за хімічним складом та фізичними властивостями частина термодинамічної системи ґрунтів, що відокремлюється від інших частин, які мають відмінні властивості, межами розділу, де відбувається зміна властивостей. Виділяються такі фази ґрунту: мінеральна тверда, повітряна, рідинна та жива. Тверда мінеральна іноді поділяється на власне мінеральну й органічну фази. Існують різні погляди стосовно живої фази (наприклад: корені вищих рослин належать до наземних біоценозів, а тому вважати їх живою фазою ґрунту не зовсім коректно).

ФАЗИ ҐРУНТІВ (ф. ґ.) – групи ґрунтів за вираженістю дії водної та вітрової ерозії (дефляції) і делювіального наміву.

ФАУНА ҐРУНТОВА (ф. ґ.) – сукупність тварин, що населяють ґрунт, перебувають у ньому все своє життя або тимчасово, у будь-якій стадії індивідуального розвитку.

ФАЦІЯ ҐРУНТОВО-ЕКОЛОГІЧНА (ф. ґ.-е.) – ареал ґрунтово-екологічних зон і підзон за параметрами засвоєння опадів холодного періоду року (ХІ–ІІІ), спричинений відмінностями в термічному режимі цього періоду. Фаціальними показниками морфологогенетичних параметрів ґрунтів є потужність профілю, яка залежить, крім засвоєння, і від кількості опадів за рівнозначності інших умов ґрунтоутворення.

ФЕРАЛІТИЗАЦІЯ – процес вивітрювання в тропічних й екваторіальних умовах, який полягає в руйнуванні алюмосилікатів і силікатів та виносі кремнезему й основ із горизонтів ґрунту.

ФІЗИКА ҐРУНТУ (ф. ґ.) – розділ ґрунтознавства, який вивчає фізичні процеси (механічні, теплові, гідрологічні та ін.), що протікають у ґрунті, властивості ґрунту, зумовлені цими процесами.

ФІЗИКО-МЕХАНІЧНІ ВЛАСТИВОСТІ ҐРУНТУ (ф.-м. в. ґ.) – сукупність властивостей ґрунту, які визначають його відношення до зовнішніх і внутрішніх механічних впливів: твердість, пластичність, в'язкість, липкість, плинність, усадка, опір розриву, стискуванню, тертю з металом й іншими матеріалами, питомий опір та ін.

ФІЗИКО-ХІМІЧНЕ ПОГЛИНАННЯ В ҐРУНТІ [син. Обмінне] (ф.-х. п. в ґ.) – здатність ґрунту поглинати з розчину окремі іони.

ФІЗИЧНІ ВЛАСТИВОСТІ ҐРУНТІВ (ф. в. ґ.) – сукупність властивостей, що характеризують стан ґрунту внаслідок різних фізичних впливів. Ф. в. ґ. визначають гранулометричним, мінералогічним й органічним складом частинок, їхньою агрегатністю, будовою, пористістю та щільністю ґрунту, а також співвідношенням і складом різних фаз ґрунту (твердої, рідкої та газоподібної).

ФІЛЬТРАЦІЯ [син. Просочування] – низхідне пересування вологи в ґрунті.

ФІТОМЕЛІОРАЦІЯ ҐРУНТІВ (від грец. *phyton* – рослина) (ф. ґ.) – комплекс заходів, що із допомогою рослин сприяють покращенню властивостей ґрунтів, їхнього водного режиму чи закріплення ґрунтового покриву.

ФРАКЦІЯ ГРАНУЛОМЕТРИЧНИХ ЕЛЕМЕНТІВ [син. Фракція гранулометрична] (ф. ґ. е.) – сукупність елементарних часточок ґрунту певного розміру.

ФУЛЬВОКИСЛОТИ (від. лат. *fulvus* – жовтий) – препарати жовто-забарвлених органічних речовин, витягнених зі складу гумусу й штучно переведених у кислотну форму. З іншого погляду, це складова частина гумусу.

Х

ХАЛЦЕДОН – волокнистий кварц, що трапляється в ґрунті у вигляді уламків неправильної форми.

ХЕЛАТИ [син. Комплексони] – сполуки органічних речовин із металами, у яких атом металу пов'язаний із двома (або більше) атомами органічної сполуки (комплексоутворювача).

ХЕМОСОРБЦІЯ – поглинання газів, парів, розчинених речовин рідкими або твердими сорбентами з утворенням на поверхні розділу нового компонента. У ґрунті можуть хемосорбуватись аніони PO_4^{3-} , SO_4^{2-} , CO_3^{2-} .

ХІМІЗАЦІЯ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА (х. с. г.) – комплекс заходів, який полягає в широкому й планомірному використанні хімічних засобів і методів для підвищення врожаю сільськогосподарських культур, поліпшення властивостей ґрунтів та якості сільськогосподарської продукції, підвищення продуктивності тваринництва, захисту корисних рослин і тварин від шкідників, хвороб та несприятливих умов існування.

ХІМІЧНЕ ПОГЛИНАННЯ В ҐРУНТІ (х. п. в г.) – поглинання ґрунтом аніонів завдяки хімічним реакціям з утворенням важкорозчинних солей.

ХІМІЧНІ ВЛАСТИВОСТІ ҐРУНТУ (х. в. г.) – сукупність властивостей ґрунтів, що характеризують загальний (валовий) елементний склад мінеральних і органічних речовин. Визначається літологією, складом та гранулометриєю материнських порід відповідно до їх гранулометрії й типу ґрунтоутворення. Ґрунти, порівняно з породою, унаслідок біогенної акумуляції збагачуються вуглецем, азотом, фосфором, сіркою та іншими елементами, водночас можливий перерозподіл у профілі оксидів заліза, алюмінію, марганцю, кремнезему тощо відповідно до типу ґрунтоутворення. Кожен ґрунт згідно з його еколого-генетичним статутом параметрично характеризується певними хімічними властивостями.

ХІМІЯ ҐРУНТІВ (х. ґ.) – розділ ґрунтознавства, предметом вивчення якого є склад, структура сполук, фізико-хімічні та колоїдно-хімічні властивості мінеральної й органічної частин ґрунту, їх взаємодія, зміни при сільськогосподарському використанні ґрунту, а також хімічні методи його дослідження та аналізу.

ХЛОРИТИ – група шаруватих, залізистих, магнезійових, алюмінієвих силікатів.

ХРЯЩ – вуглуваті (необкатані) уламки або зерна гірських порід розміром від 2 до 10 мм.

Ц

«ЦВІТІННЯ» ҐРУНТУ (ц. ґ.) – інтенсивне розмноження мікроскопічних водоростей на поверхні та у верхньому шарі ґрунту зі зміною його забарвлення.

ЦЕОЛИТИ – мінерали групи водних алюмосилікатів лугів та лужних земель із безкінечним тримірним аніонним кремнекисневим каркасом.

ЦІЛИННІ ҐРУНТИ (ц. ґ.) – ґрунти, які ніколи не використовувались у землеробстві й покриті під природною рослинністю.

Ч

ЧАС ЯК ЧИННИК ҐРУНТОТВОРЕННЯ (ч. як ч. ґ.) – чинник ґрунотворення, який має особливе значення. За В. В. Докучаєвим, ґрунт є функцією чинників ґрунотворення, помноженою на час. Вплив часу на ґрунти досліджується під час вивчення еволюції (генези) ґрунтів і СГП. Виокремлюють відносний та абсолютний вік ґрунтів.

ЧЕРВОНОЗЕМ – тип ґрунту, що сформувався під широколистими лісами на червоноколірних продуктах вивітрювання порід в умовах

ЧЕРВОТОЧИНИ

вологого субтропічного клімату та промивного типу водного режиму. Ці ґрунти характеризуються яскраво-червоним або помаранчевим забарвленням, високим умістом оксидів заліза й алюмінію та низьким – кремнезему й основ, значним умістом гумусу (6–9 %), гарними фізичними властивостями, порівняно важким гранулометричним складом, кислою чи слабокислою реакцією. Поширені в Грузії, Азербайджані, країнах Південної Європи, Африці, Китаї, Японії, В'єтнамі, США, Бразилії, Австралії.

ЧЕРВОТОЧИНИ – ходи черв'яків, комах та інших дрібних риючих тварин діаметром 1–2 см, які заповнені, зазвичай, їхніми екскрементами (сучасні копроліти) із ґрунтової маси горизонту, де вони трапляються.

ЧИННИКИ ҐРУНТОТВОРЕННЯ (ч. г.) – зовнішні компоненти природного середовища, під впливом і за участю яких формується ґрунтовий покрив земної поверхні. В. В. Докучаєв у визначенні ґрунту як функції чинників ґрунтоутворення виокремив такі чинники: а) клімат (вода, температура, кисень, вуглекислота повітря та ін.); б) материнські гірські породи; в) рослинні й тваринні організми, особливо нижчі; г) рельєф та висота місцевості; ґ) ґрунтовий, а частково й геологічний вік країни. До цих чинників варто додати ще антропогенний.

ЧИННИК ҐРУНТОТВОРЕННЯ АНТРОПОГЕННИЙ (ч. г. а.) – діяльність людини як чинника ґрунтоутворення та формування ґрунтових комбінацій. Це чинник, який доповнює групу чинників ґрунтоутворення, виокремлених іще В. В. Докучаєвим. Ч. г. а. змінює ті чи інші властивості ґрунту, які відрізнятимуться на певну величину від аналогічних властивостей у цілих ґрунтах. Наслідки впливу людини на СґП можуть бути поділені на дві групи. Одна зумовлює збільшення контрастності СґП, а часто й виникнення нових ҐК. Це ҐК, які виникають у зв'язку з ерозією орних земель, зрошенням, осушенням, перевипасом худоби на пасовищах, вирубками лісів. Друга група, яку можна розглядати як антропогенно спрямовану, спричиняє виникнення особливих ҐК, зменшення контрастності СґП, вирівнювання її компонентів, утворення максимально можливої однорідності ґрунтового покриву. Це можливо при правильних меліоративних заходах і науково обґрунтованій системі землеробства загалом.

ЧОРНОЗЕМИ – тип нейтральних ізогумусових суббореальних ґрунтів. Будова профілю: гумусовий горизонт (Н + Н_р) виражений дуже добре, рівномірно профарбований гумусом, від темно-сірого до майже чорного забарвлення, часто зернистої або зернисто-грудкуватої структури; перехідний горизонт сірий із бурувато-коричневим відтінком та укрупненням структури. Ґрунти характеризуються високим умістом гумусу (до 15 % у цілих варіантах) у верхніх 10 см та дуже поступовим його зменшенням із глибиною.

ЧОРНОЗЕМОПОДІБНІ ҐРУНТИ (ч. г.) – термін, який уживається для найменування ґрунтів, що за профілем нагадують чорноземи (наприклад: гірсько-лучні, чорноземоподібні ґрунти прерій і т. ін.).

ЧОРНІ ҐРУНТИ – малогумусні чорного кольору ґрунти сухих тропіків і субтропіків. Поширені в сухих саванах Індостану, Африки, Південної Америки.

ЧИННИКИ РОДЮЧОСТІ ҐРУНТУ (ч. р. г.) – до природних ч. р. г. відносять уміст поживних речовин, водний, повітряний і температурний режими, фізичні умови, відсутність шкідливих для рослин речовин. До соціально-економічних – чинники, що зумовлені господарською діяльністю людини.

Ш

ШВИДКІСТЬ ҐРУНТОТВОРЕННЯ (ш. г.) – інтенсивність процесу ґрунотворення, що визначається товщиною шару ґрунту, який утворюється за одиницю часу (зазвичай за десятиліття або віки). Залежно від умов 1 см ґрунту утворюється за 10–50 років, а іноді до 300 років і більше.

ШПАРУВАТІСТЬ ҐРУНТУ (ш. г.) – сукупність порожнин у ґрунті всіх розмірів і форм, у тому числі капілярні та некапілярні (каверни, тріщини, щілини). Умістилище ґрунтового повітря й ґрунтової вологи. У мінеральних ґрунтах шпаруватість коливається в межах 30–60 %, органогенних – до 90 %. Залежить від структурності ґрунту, грануло-

ШТУЧНІ

метрії та щільного складення. Шпаруватість визначає водопроникність, повітропроникність, газообмін між ґрунтом й атмосферою. В агрономічному відношенні важливо при доброму зволоженні ґрунту мати 15–20 % шпаруватості, заповнених повітрям.

ШТУЧНІ ҐРУНТИ (ш. г.) – ґрунти, які створюються в процесі рекультивації земель із порушеним ґрунтовим покривом, а також органіно-мінеральні суміші, які використовують у теплицях, парниках, оранжереях.

Щ

ЩЕБІНЬ – часточка ґрунтова елементарна вуглуватої форми розміром 4–20 см (за В. В. Охотіним).

ЩІЛЬНІСТЬ ПОКРИТТЯ (щ. п.) – заповнення поверхні ґрунту рослинами при розгляді рослинного покриву зверху.

ЩІЛЬНІСТЬ СКЛАДЕННЯ ҐРУНТУ (щ. с. г.) – маса абсолютно сухого ґрунту в одиниці об'єму непорушеної будови (г/см^3). Залежить від гранулометричного складу, природи мінералів, умісту органічних речовин, структурного стану ґрунту тощо.

ЩІЛЬНІСТЬ ТВЕРДОЇ ФАЗИ ҐРУНТУ (щ. т. ф. г.) – відношення маси ґрунту до маси, що дорівнює об'єму води, узятій при температурі $+4^\circ\text{C}$. Щ. т. ф. г. залежить від мінералогічного складу та вмісту гумусу.

ЩОДЕННИК ПОЛЬОВИЙ (щ. п.) – щоденник, що ведеться під час експедиційних досліджень, як загальногеографічних, так і компонентних, і є важливим документом для дослідника для подальшої камеральної обробки матеріалів досліджень, які служать для встановлення певних законів і закономірностей розповсюдження явищ та процесів у природі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Визначник еколого-генетичного статусу та родючості ґрунтів України : навч. посіб. / М. І. Полупан, В. Б. Соловей, В. І. Кисіль, В. А. Величко. – К. : Колообіг, 2005. – 304 с. : ілюстр.
2. Дедю И. И. Экологический энциклопедический словарь / И. И. Дедю. – Кишинев : Гл. ред. МСЗ, 1990. – 408 с.
3. Екологічна енциклопедія : у 3 т. – Т. 1 : А–Е / [редкол. : А. В. Толстоухов (голов. ред.) та ін.]. – К. : ТОВ «Центр екологічної освіти та інформації», 2006. – 432 с.
4. Екологічна енциклопедія : у 3 т. – Т. 2 : Є–Н / [редкол. : А. В. Толстоухов (голов. ред.) та ін.]. – К. : ТОВ «Центр екологічної освіти та інформації», 2007. – 416 с.
5. Назаренко І. І. Ґрунтознавство : підручник / І. І. Назаренко, С. М. Польчина, В. А. Нікорич. – Чернівці : Книги–ХХІ, 2004. – 400 с.
6. Позняк С. П. Ґрунтово-географічні дослідження : понятійно-термінологічний слов. / С. П. Позняк, Є. Н. Красеха. – Львів ; Одеса : [б. в.] 1999. – 96 с.
7. Сельскохозяйственный энциклопедический словарь / [редкол. : В. К. Месяц (гл. ред.) и др.]. – М. : Сов. энцикл., 1989. – 656 с. : ил.
8. Термінологічний словник з ґрунтознавства : навч.-метод. посіб. / М. Й. Шевчук, П. Й. Зінчук, С. В. Полянський [та ін.]. – Луцьк : [б. в.], 2010. – 64 с.
9. Экологический энциклопедический словарь. – М. : Ноосфера, 1999. – 993 с.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Атлас почв Украинской ССР / [под. ред. Н. К. Крупского, Н. И. Полунина]. – Киев : Урожай, 1979. – 225 с.
2. Гамаюнов В. Є. Тлумачний словник з ґрунтознавства / В. Є. Гамаюнов, А. І. Гринь. – Херсон : Колос, 2001. – 83 с.
3. Геннадиев А. Н. География почв с основами почвоведения / А. Н. Геннадиев, М. А. Глазовская. – М. : Высш. шк., 2005. – 461 с.
4. Ґрунтознавство : підруч. для підготовки бакалаврів в агр. вищ. навч. закл. II–IV рівнів акредитації з напрямку «Агрономія» / Д. Г. Тихоненко, М. О. Горін, М. І. Лактіонов [та ін.] ; ред. : Д. Г. Тихоненко. – К. : Вищ. освіта, 2005. – 703 с.
5. Ґрунтознавство: [на Україні] // Енциклопедія українознавства / [голов. ред. В. Кубійович]. – Львів : [б. в.], 1993. – Т. 2. – С. 482–483.
6. Ґрунтознавство з основами геології : підручник / І. І. Назаренко, С. М. Польчина, Ю. М. Дмитрук [та ін.]. – Чернівці : Книги–XXI, 2006. – 504 с.
7. Ґрунтознавство з основами геології : навч. посіб. / О. Ф. Ігнатенко, М. В. Капштик, Л. Р. Петренко, С. В. Вітвицький. – К. : Оранта, 2005. – 648 с.
8. Ґрунтознавство з основами геології : навч. посіб. / О. Ф. Ігнатенко, М. В. Капштик, Л. Р. Петренко, С. В. Вітвицький. – К. : Оранта, 2005. – 648 с.
9. Гудзь В. П., Землеробство з основами ґрунтознавства і агрохімії : підручник / В. П. Гудзь, А. П. Лісовал, В. О. Андрієнко, М. Ф. Рибак ; [за ред. В. П. Гудзя]. – 2-ге вид., переробл. та доповн. – К. : Центр учб. л.-ри, 2007. – 408 с.
10. Гудзь В. П. Тлумачний словник з загального землеробства / В. П. Гудзь. – К. : Аграрна наука, 2004. — 220 с.
11. Довідник з агрохімічного та агроекологічного стану ґрунтів України / [за ред. Б. С. Носка, Б. С. Прістера, М. В. Лободи]. – К. : Урожай, 1994. – 333 с.
12. Зайдельман Ф. Р. Эколого-мелиоративное почвоведение гумидных ландшафтов / Ф. Р. Зайдельман. – М. : Агропромиздат, 1991. – 132 с.
13. Землеробство та меліорація : підручник / І. І. Назаренко, І. С. Смага, С. М. Польчина, В. Р. Черлінка. – Чернівці : Книги–XXI, 2006. – 543 с.

14. Кармазиненко С. П. Мікроморфологічні дослідження викопних і сучасних ґрунтів України: проект «Наукова книга – 2010» (молоді вчені) : монографія / С. П. Кармазиненко. – К. : Наук. думка, 2010. – 117 с.
15. Канівець В. І. Життя ґрунту / В. І. Канівець. – 2. вид., доповн. – К. : Аграрна наука, 2001. – 132 с.
16. Картографія ґрунтів : підручник / [Д. Г. Тихоненко, В. В. Дегтярьов, М. О. Горін та ін.]. – Х. : Майдан, 2014. – 351 с.
17. Красеха Є. Н. Картографування ґрунтового покриву / Є. Н. Красеха, С. П. Позняк, М. Г. Кіт. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2003. – 498 с.
18. Климович П. В. Ґрунтознавство і географія ґрунтів. – Ч. 1. : Тексти, лекції / П. В. Климович. – Львів : Вид. центр Львів. ун-ту, 2000. – 180 с.
19. Лабораторний практикум з ґрунтознавства : навч. посіб. / [Д. Г. Тихоненко, В. В. Дегтярьов, Л. Л. Величко та ін.] ; за ред. проф. Д. Г. Тихоненка. – Вінниця : Нова кн., 2010. – 443 с.
20. Лактіонов М. І. Агроґрунтознавство : навч. посіб. / М. І. Лактіонов. – Х. : Вид. Шуст А. І., 2001.
21. Надточій П. П. Екологія ґрунту та його забруднення / П. П. Надточій, Ф. В. Вольвач, В. Г. Гермашенко. – К. : Аграрна наука, 1998. – 286 с.
22. Наконечний Ю. І. Практикум з ґрунтознавства і географії ґрунтів : навч. посіб. / Ю. І. Наконечний. – Львів : Вид-во Львів. ун-ту ім. І. Франка, 2013. – 373 с.
23. Охорона ґрунтів і відтворення їх родючості : підручник [В. О. Забалуєв, А. Д. Балаєв, О. Г. Тарарико та ін.]. – К. : [б. в.], 2013. – 312 с.
24. Память почв / [отв. ред. В. О. Таргульян, С. В. Горячкин]. – М. : Изд-во ЛКИ, 2008. – 692 с.
25. Панас Р. М. Ґрунтознавство : навч. посіб. / Р. М. Панас. – Львів : Новий світ-2000, 2008. – 371 с.
26. Позняк С. П. Ґрунтознавство і географія ґрунтів / С. П. Позняк. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2010. – Ч. 1. – 270 с.; Ч. 2. – 285 с.
27. Позняк С. П. Чинники ґрунтоутворення / С. П. Позняк, Є. Н. Красеха. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2007. – 400 с.

- 28.Полупан М. І. Визначник еколого-генетичного статусу та родючості ґрунтів України : навч. посіб / М. І. Полупан, В. Б. Соловей, В. І. Кисіль, В. А. Величко. – К. : Урожай, 2002. – 315 с.
- 29.Польчина С. М. Основні типи ґрунтів у системі ФАО/WRB : навч. посіб. / С. М. Польчина. – Чернівці : Чернівець. нац. ун-т ім. Юрія Федьковича, 2006. – Ч. 1. – 151 с.
- 30.Польчина С. М. Польові дослідження та картування ґрунтів : навч. посіб. для вищ. навч. закл. / С. М. Польчина. – К. : Кондор, 2009. – 220 с.
- 31.Польчина С. М. Профільно-диференційовані оглеєні ґрунти Передкарпаття: генеза, варіабельність, систематика / С. М. Польчина – Чернівці : Чернівець. нац. ун-т ім. Юрія Федьковича, 2014. – 272 с.
- 32.Польчина С. М. Світова реферативна база ґрунтових ресурсів 2006 : пер. з англ. / С. М. Польчина, В. А. Нікорич. – Рим : ФАО, 2006 ; Чернівці : Рута, 2007. – 200 с.
- 33.Практикум з ґрунтознавства : навч. посіб. / [Д. Г. Тихоненко, В. В. Дегтярьов, Л. Л. Величко та ін.]. – Х. : Майдан, 2009. – 443 с.
- 34.Родючість ґрунтів. Моніторинг та управління / [за ред. В. В. Медведєва]. – К. : Урожай, 1992.
- 35.Теоретичні основи державного земельного кадастру : навч. посіб. – 2-ге вид., стереотип. / М. Г. Ступень (ред.). – Львів : Новий Світ–2000, 2006. – 336 с.
- 36.Тихоненко Д. Г. Еволюція ґрунтів : цикл лекцій / Д. Г. Тихоненко. – Х. : ХНАУ, 2011. – 73 с.
- 37.Третяк А. М. Землевпорядне проектування: теоретичні основи і територіальний землеустрій : навч. посіб. / А. М. Третяк. – К. : ЦЗРУ, 2008. – 576 с.
- 38.Трускавецький Р. С. Торфові ґрунти і торфовища України / Р. С. Трускавецький. – Х. : Міськдрук, 2010. – 278 с.
- 39.Чорний І. Б. Географія ґрунтів з основами ґрунтознавства / І. Б. Чорний. – К. : Вища шк., 1995. – 240 с.
- 40.Фридланд В. М. Проблемы географии, генезиса и классификации почв / В. М. Фридланд. – М. : Наука, 1986. – 243 с.

АЛФАВІТНИЙ ПОКАЖЧИК

А

Абсорбент 8
Абсорбція 8
Авто..., Ауто 8
Автометаморфоз 8
Автотрофи 8
Агрегат водостійкий 8
Агрегат ґрунтовий 8
Агрегація 9
Агро 9
Агроекологія 9
Агроландшафт 9
Агролісомеліорація 9
Агрономічне ґрунтознавство 9
Агрономічні властивості ґрунту 9
Агрофіти 9
Агрофітоценоз 9
Агрохімія 9
Адгезійне закріплення гумусу 10
Адгезія 10
Адсорбент 10
Адсорбція 10
Аерація ґрунтів 10
Аерація ґрунту 10
Аеро 10
Аероби 10
Аерозолі 10
Азот рухомий 10
Азотфіксатори 11
Азотфіксація біологічна 11
Азот, що гідролізується 11
Активний гумус 11
Актиноміцети 11
Актуальна (активна) кислотність ґрунту 11

Акумуляція біологічна в ґрунті 11
Алювіальні ґрунти 11
Амінокислоти ґрунту 11
Амфотерність 12
Анаеробіоз (аноксібіоз) 12
Аналіз агрегатний ґрунту 12
Аналіз гранулометричний ґрунту 12
Андосоли 12
Антропогенний вплив 12
Антропогенний ґрунтотворний процес 12
Апатит 12
Апофіти 12
Ареал ґрунтовий 12
Ареал ґрунтовий елементарний (ЕґА) 12
Ареал ґрунтовий картографічний 13
Ареал ґрунтовий монокомбінаційний (МґА) 13
Ареал ґрунтовий полікомбінаційний (ПґА) 13
Ареал елементарний ґрунтово-сільськогосподарський (ЕґСА) 13
Ареал елементарний структурний (ЕСА) 13
Ареал кількісного виявлення 13
Ареал якісного виявлення 14
Аридизація ґрунту (опустелювання) 14
Аридні ґрунти 14
Ацидоїди ґрунту 14
Ацидофіли 14
Ацидофіти 14

Б

Базоїди ґрунту 14
Бактеріальні добрива 14
Бактеріальні токсини 14
Бактерії 15
Баланс водний 15
Баланс радіаційний 15
Баланс речовин у ґрунті 15
Баланс тепловий 15

Бар'єр геохімічний 15
Білозірка 15
Біоаккумуляція 16
Біогенні речовини 16
Біогенність ґрунту 16
Біоіндикація ґрунтотворення 16
Біологічна активність ґрунту 16
Біологічна продуктивність 16
Біологічне поглинання 16
Біологічні властивості ґрунту 16
Біохімічний режим ґрунтів 16
Богар 17
Болотні ґрунти 17
Бонітування ґрунтів 17
Брила 17
Бродіння 17
Брунізем 17
Бурі лісові ґрунти 17
Бурі напівпустельні ґрунти 17
Буферність ґрунту 17
Буферність ґрунтових розчинів 18

В

Вали протиерозійні 18
Вапнування ґрунтів 18
Варіант ґрунту 18
Вбирна здатність ґрунту 18
Вертисолі 18
Верховодка 18
Вивітрювання внутрішньогрунтове 18
Вид ґрунту 18
Виділення кореневі 19
Викопні ґрунти 19
Вилуговування ґрунтів 19
Випаровування сумарне 19
Випаровування фізичне 19

Виснаження ґрунту 19
Витяжка водна 19
Витяжка кислотна 19
Вівіаніт 20
Відбивальна здатність 20
Відновлення 20
Відношення Сгк: Сфк 20
Відтворення родючості ґрунтів 20
Вік ґрунту 21
Включення 21
Власне гумусові речовини 21
Води ґрунтові (верховодка ґрунтова) 21
Води підґрунтові 21
Води підґрунтові мінералізовані 21
Водневий показник (рН) 21
Водний баланс ґрунту 22
Водний режим ґрунту 22
Водний режим ґрунту непромивний 22
Водні властивості ґрунтів 22
Водно-фізичні властивості ґрунту 22
Водопроникність ґрунту 22
Водорості ґрунтові 22
Водостійка структура ґрунту 23
Водостійкість агрегатів ґрунту 23
Водоупор 23
Волога адсорбована 23
Волога вільна 23
Волога гігроскопічна 23
Волога гравітаційна 23
Волога ґрунтова 23
Волога доступна 23
Волога зв'язана 23
Волога капілярна 23
Волога конституційна 23
Волога кристалізаційна 24
Волога недоступна рослинам 24
Волога плівкова 24
Волога продуктивна 24

Волога хімічно зв'язана 24
Волога, що просочується 24
Вологість ґрунту 24
Вологість стійкого в'янення рослин 24
Вологоємність ґрунту 25
Вологоємність ґрунту максимальна молекулярна 25
Вологоємність ґрунту найменша 25
Вологоємність ґрунту повна 25
Вологопровідність ґрунту 25
Втома ґрунту 25
Вторинне заболочування ґрунтів 25

Г

Газообмін ґрунтовий 25
Гало 26
Галогенез 26
Галоморфні ґрунти 26
Галофіти 26
Гель 26
Гель кремнекислий 26
Генезис ґрунтів 26
Географія ґрунтів 26
Географічна інформаційна система (ГІС) 26
Гетерогенність ґрунту 26
Гігро...27
Гігроскопічність ґрунту 27
Гігроскопічність ґрунту максимальна 27
Гідратація 27
Гідроліз 27
Гідроморфні ґрунти 27
Гідроморфність ґрунтів 27
Гідрослюди 28
Гідротермічний коефіцієнт Селянинова (ГТК) 28
Гідрофізичні властивості ґрунту (див. Найменша польова вологоємність) 28
Гіпс 28

Гіпсування ґрунтів 28
Глєсутворєння, оглєєння, глєйовий процес 28
Глєй 28
Глєсєлювiальнi процєси 29
Глєйовi ґрунти 29
Глєйовi процєси 29
Глєюватi ґрунти 29
Глибина закипання 29
Глина фiзична 29
Гниття 29
Горизонт водонєпроникний 29
Горизонт водоносний 29
Горизонт гумусовий 29
Горизонт глєйовий 30
Горизонт глєюватий 30
Горизонти ґрунту генетичнi 30
Горизонт карбонатний 30
Горизонт рудяковий 30
Горизонт торф'яний 30
Гравiй 30
Гранула колоїдної мiцєли 30
Грануломєтричний склад ґрунту 30
Грудка 31
Група ґрунтова агровиробнича 31
Гуано 31
Гумiднi ґрунти 31
Гумiновi кислоти 31
Гумiфiкацiя 31
Гумус, модєр 32
Гумусовий горизонт 32
Гумусований шар 32
Гумусовий профiль ґрунту 32

Г

Ґрунт 32
Ґрунти автоморфнi 32

Ґрунти азональні 32
Ґрунт безструктурний 33
Ґрунти важкі 33
Ґрунти викопні 33
Ґрунти гірські 33
Ґрунти елювіальні 33
Ґрунти еродовані (син. Змиті ґрунти, дефльовані ґрунти) 33
Ґрунти заболочені та болотні 33
Ґрунти заплавні 33
Ґрунти зональні 34
Ґрунти легкі 34
Ґрунти модальні 34
Ґрунти напівгідроморфні 34
Ґрунти нормальні 34
Ґрунти орні 34
Ґрунт повітряно-сухий 34
Ґрунти полігенетичні 34
Ґрунти реліктові 35
Ґрунти слаборозвинені 35
Ґрунт сухий 35
Ґрунти теплі 35
Ґрунти холодні 35
Ґрунтова біота – див. едафон 35
Ґрунтова втома 35
Ґрунтовий аналіз 35
Ґрунтовий колоїдний поглинальний комплекс 36
Ґрунтовий покрив 36
Ґрунтовий профіль 36
Ґрунтові води 36
Ґрунтові карти 36
Ґрунтові мінерали 36
Ґрунтово-геохімічний бар'єр (див. Бар'єр геохімічний) 36
Ґрунтово-екологічне районування 37
Ґрунтознавство 37
Ґрунотвірна порода 37
Ґрунотворення 37

Д

Деградація 37
Деградація ґрунтів 37
Дегуміфікація ґрунтів 37
Дезагрегація 38
Декальцинація ґрунтів 38
Денітрифікація ґрунту 38
Дернина, дерн 38
Дерново-підзолисті ґрунти 38
Дерновий ґрунтотворний процес 39
Дерново-глейові ґрунти 39
Дерново-карбонатні ґрунти, рендзини 39
Десукція 39
Детоксикація ґрунту 39
Детрит ґрунтовий 39
Диспергація ґрунту 40
Дисперсні системи гомогенні 40
Дисоціація 40
Дифузія 40
Дихання ґрунту 40
Діагностика ґрунту польова 40
Добрива 40
Добрива мінеральні 40
Добрива органічні 40
Доломіт 41
Донні ґрунти й відклади 41
Дослід польовий 41
Дренаж 41
Дренованість території 41
Друзи 41

Е

Еволюція ґрунту антропогенна 41
Еволюція ґрунту накладена 42
Еволюція ґрунту розвивальна 42

Еволюція ґрунту стираюча 42
Еволюція ґрунту успадкована 42
Едатоп 42
Едафічні умови 42
Едафічні чинники 43
Едафон 43
Едафотоп 43
Екологія ґрунтів 43
Екскременти 43
Елементи зольні 43
Елювій 43
Елювіальний горизонт (горизонт вимивання) 43
Еолові відклади 43
Ерозія ґрунтів 44

Є

Ємність обміну катіонів 44
Ємність поглинання 44

Ж

Живлення некореневе 44
Жовтоземи 44
Жовто-бурі ґрунти 44
Жорсткість води 44

З

Забарвлення ґрунту 45
Заболочування 45
Забруднення ґрунту 45
Забруднення ґрунтів локальне 45
Забруднення ґрунтів промислове 45
Забруднення ґрунтів радіоактивне 45

Забруднення ґрунтів сільськогосподарське 46
 Забруднення підґрунтя 46
 Загіпсовування ґрунту 46
 Закарбоначування ґрунту 46
 Закипання ґрунту 46
 Закон аналогічних топографічних рядів ґрунтів 46
 Закон вертикальних ґрунтових зон 46
 Закон горизонтальних ґрунтових зон 47
 Закон ґрунтових мікрозон 47
 Закон ґрунтових провінцій 47
 Закон ґрунтової інтразональності 47
 Закон екологічної полісенсорності ґрунтів до зміни умов клімату 47
 Закон кліматичної конвергенції ґрунтотворення 47
 Закон літогенної полірефлекторності кліматичних умов 48
 Закон максимальної літогенної дивергенції ґрунтотворення 48
 Закон міграції річкового русла (К. Бера-Ж. Бабіне) 48
 Закон полігенетичності та гетерохронності ґрунтів 48
 Закон поліклімаксності 49
 Закон постійності співвідношень між ґрунтами та їхнім підґрунтям або материнськими гірськими породами 49
 Закон постійності співвідношень між кліматом країни та її ґрунтами 49
 Закони постійності співвідношень В. В. Докучаєва 49
 Залишки кореневі 50
 Залишок щільний 50
 Залізо-марганцеві пунктуації 50
 Запас вологи в ґрунті 50
 Запас поживних речовин 50
 Заплавні ґрунти (див. Алювіальні ґрунти) 50
 Засолені ґрунти 50
 Засолення ґрунту 50
 Засолення ґрунту еолове 50
 Заходи агроеліоративні 51
 Заходи протиерозійні агротехнічні 51
 Зволоження 51
 Зв'язність ґрунту 51
 Земельний кадастр державний 51
 Землерії 51
 Землеробство 51

Землі еродовані 51
Землі надмірного зволоження 51
Землі порушені 52
Землі рекультиваційні 52
Землювання 52
Злитизація ґрунту 52
Золь 52
Зольність 52
Зона географічна (ландшафтна, природна) 53
Зона ґрунтова 53
Зона капілярна 53
Зональність ґрунтів 53
Зрошення (син. Іригація) 53

І

Ілювіальний горизонт 54
Імобілізація поживних речовин 54
Індекссація генетичних горизонтів ґрунту 54
Інсоляція 54
Інтразональні ґрунти 54
Інфільтрація 54
Іригація (син. Зрошення) 55

К

Кадастр ґрунтовий 55
Каменястість ґрунту 55
Камінь 55
Каолінізація 55
Капіляри ґрунтові 55
Карбонатні ґрунти 55
Карбонати в ґрунті 55
Карта-гіпотеза ґрунтова 56
Карта ґрунтова 56
Карта ґрунтова польова 56

Карта ґрунтово-ерозійна 56
Картограма 57
Картограма (карта) агровиробничих груп ґрунтів 57
Картограма (карта) типів земель 57
Картографування ґрунтів 57
Картосхема 57
Категорії земель (за цільовим призначенням у господарстві) 58
Категорії складності місцевості 58
Картографія ґрунтів 58
Катена 58
Катіони необмінні 58
Катіони обмінні 59
Каштанові ґрунти 59
Кислотність ґрунтів 59
Кірка ґрунтова 59
Клас ґрунтів 59
Класифікація ґрунтів 59
Коагуляція колоїдів ґрунту електролітична 59
Коагуляція колоїдів у ґрунті 59
Когезія 59
Коефіцієнт Висоцького 59
Коефіцієнт відносної акумуляції гумусу (КВАГ) 60
Коефіцієнт гуміфікації 60
Коефіцієнт переходу поживних речовин з ґрунту 60
Коефіцієнт профільного накопичення гумусу (КПНГ) 60
Колір ґрунту 60
Колоїди 61
Колоїди ґрунтові 61
Колоїдний розчин (син. Золь) 61
Колоїдна часточка 61
Кольматаж 61
Комбінація ґрунтова 61
Комплекс ґрунтовий 62
Компоненти ґрунтового покриву 62
Компост 62
Конкреції 62
Консистенція ґрунту 62
Контур ґрунтовий 62

Копроліти 62
Кора вивітрювання 62
Кремнезем аморфний у ґрунті 63
Креп ґрунтовий 63
Коричневі ґрунти 63
Кротовини 63
Ксероморфність ґрунтів 63
«Куц» (ключова ділянка) 64

Л

Ландшафт агрокультурний 64
Ландшафт антропогенний 64
Ландшафт геохімічний 64
Ландшафт ґрунтовий 64
Ландшафт місцевий 64
Ланцюги ґрунтові 64
Латеритизація 65
Легенда карти 65
Літопис ґрунтово-географічний 65
Локалізація географічна 65
Локалізація індикаційна 65
Лес 66
Лесоподібні суглинки 66
Лесиваж (син. Ілімеризація, вимивання колоїдів) 66
Липкість ґрунту 66
Лісомеліорація ґрунтів 66
Лужна реакція ґрунтового розчину 66
Лужність бікарбонатна 67
Лужність карбонатна 67
Лучний процес 67
Лучні ґрунти 67
Лучно-болотні ґрунти 67
Лучно-бурі напівпустельні ґрунти 67
Лучно-каштанові ґрунти 67
Лучно-коричневі ґрунти 68

Лучно-сіроземні ґрунти 68
Лучно-чорноземні ґрунти 68

М

Макроагрегати 68
Макроелементи 68
Макропроцес загальний ґрунтотворний 68
Макрофауна ґрунту 69
Максимальна молекулярна вологоємність ґрунту 69
Максимальна гігроскопічність ґрунту 69
Межі ґрунтові 69
Мезорельєф 70
Мезофауна ґрунту 70
Меліорація ґрунтів 70
Мерзлота ґрунту 70
Мерзлотні ґрунти 70
Метаболізм ґрунту 70
Метод вибору місць закладання ґрунтових розрізів 70
Метод досліджень 71
Метод інтерполяції 71
Метод історичний 71
Метод картографічний 71
Метод катен 71
Механічне поглинання 72
Механічні елементи 72
Міграція речовин у ґрунті 72
Мікроагрегати 72
Мікроелемент 72
Мікрокатена 72
Мікроморфологія ґрунтів 72
Мікропроцеси ґрунтотворні 72
Мікроструктура ґрунту 73
Мікрофауна 73
Мікрофлора 73
Мінералізація ґрунтових вод (син. Мінералізованість, засоленість, солоність) 73

Мінералізація органічних речовин у ґрунті 73
Мінерали вторинні 73
Мінерали глинисті 73
Мінералогія ґрунтів 73
Мобілізація поживних речовин ґрунту 74
Модель ґрунту 74
Моніторинг агроекологічний 74
Моніторинг ґрунтовий 74
Моніторинг ґрунтового покриву 75
Моноліт ґрунтовий 75
Моноліт ґрунтовий плівчастий 75
Монтморилоніт 75
Мор, грубий гумус 75
Морфологічні ознаки ґрунтів 75
Мочаристі ґрунти 76
Мул 76
Муль, м'який гумус 76
Мульчування 76
Мусковіт 76

Н

Набухання ґрунту 76
Найменша польова вологоємність (див. Гідрофізичні властивості ґрунту) 77
Нальоти солей (син. Вицвіти солей) 77
Намиті ґрунти 77
Нанорельєф (син. Карликовий рельєф) 77
Наноси 77
Наноси делювіальні (син. Делювій) 77
Наноси іригаційні 77
Наноси річкові (син. Алювій) 77
Напівгідроморфні ґрунти 77
Неповнорозвинені ґрунти 78
Непромивний режим ґрунтів 78
Нітрифікатори 78
Нітрифікація 78

Новоутворення в ґрунті 78
Номенклатура ґрунтів 78
Норма осушення ґрунтів 78
Нуль-момент 78

О

Об'єкт вивчення ґрунтознавства 79
Об'єкт ґрунтової класифікації (ОГК) 79
Об'єкт рекультивації 79
Обмін іонний 79
Оболонка гідратна 79
Обробіток ґрунту контурний 79
Обробіток ґрунту безполицевий 79
Оглеєння 79
Оглинення 79
Окиснення 80
Округ ґрунтовий 80
Окультурення ґрунту 80
Оліготрофи 80
Опідзолені ґрунти 80
Опріснення (син. Розсолення, обезсолювання) 80
Опустелювання ґрунтів 80
Органічна частина ґрунту 80
Органічні рештки 81
Орна «підшва» ґрунту 81
Ортзанди 81
Ортштейни 81
Основи обмінні (син. Основи поглинені, основи увібрані) 81
Осолоділі ґрунти 81
Осолодіння 81
Остепніння ґрунту 81
Осушення 81
Охорона ґрунтів 82

П

Палеогрунти 82
Папіляри стоку 82
Пар термічний 83
Паспорт ґрунту 83
Пед (див. Агрегат ґрунтовий) 83
Педо... 83
Педоекотоп 83
Педон 83
Педонела 84
Педосфера 84
Педофауна, ґрунтова фауна, едафон 84
Педофлора, ґрунтова флора 84
Пептизація ґрунту 84
Перегній (див. гумус) 84
Переліг 84
Період вегетаційний 84
Період камеральний 85
Період підготовчий 85
Період польовий 85
Пів'ями (піврозрізи) ґрунтові 85
Підвиди 85
Підґрунтя 85
Підзоли 85
Підзолисті ґрунти 85
Підзона ґрунтово-екологічна 86
Підстилка, стратоподіум 86
Підтип ґрунтів 86
Піски зандрові 86
Піскування 86
Пісок фізичний 86
Піщані пустельні ґрунти 86
Плазма ґрунту 87
Плантаж (син. Плантажна оранка) 87
Пластичність ґрунту 87
Пливун 87
Площа водозбірна (син. Басейн) 87

Поверхні полігональні 87
Поверхня питома ґрунту 87
Поверхнево-глейові ґрунти 87
Повітропроникність ґрунту 87
Повітрообмін 88
Повітроємність ґрунту 88
Повітря ґрунтового 88
Повітряні властивості ґрунту 88
Повість лісова 88
Повість степова 88
Поглиналина здатність ґрунту 88
Поглинання необмінне 88
Поглинання фізичне (син. Необмінне, аполярне) 88
Поживні речовини в ґрунті 89
Польдерна меліоративна система 89
Польова діагностика ґрунту 89
Пори (син. Пустоти) 89
Пористість ґрунту (син. Порожність, шпаруватість) 89
Пористість ґрунту капілярна 89
Пористість ґрунту міжагрегатна 89
Пористість ґрунту некапілярна 89
Поріг коагуляції 89
Породи ґрунотвірні (син. Породи материнські) 89
Породи органогенні 90
Породи осадові 90
Породи підстилаючі 90
Порушення ґрунтового покриву 90
Потенціал окисно-відновного ґрунту 91
Потенціальна кислотність ґрунту (син. Пасивна) 91
Потужність ґрунту 91
Пояс ґрунтового-біокліматичний 91
Предмет ґрунтознавства 91
Прив'язка ґрунтового розрізу 91
Прикопка 91
Природний потенціал ґрунту 92
Присипка 92
Провінція ґрунтова 92
Провінція ґрунтова гірська (вертикальна ґрунтова структура) 92

Провінція ґрунтово-екологічна 92
Продовольча й сільськогосподарська організація ООН, ФАО 93
Пролувій 93
Промерзання ґрунтів 93
Промочування наскрізне 93
Просадка 93
Простір ґрунтово-географічний (ґрунтовий простір) 93
Профіль ґрунту 93
Профіль ґрунтовий зрілий 94
Процес ґрунтовий елементарний (ЕГП) 94
Процес ґрунтотворний (син. Ґрунтотворення) 94
Процес ґрунтоутворювальний загальний (див. Макропроцес загальний ґрунтоутворювальний) за О. А. Роде 94
Процеси аеробні 94
Процеси алювіальні та пролювіальні 94
Процеси анаеробні 94
Процеси водної ерозії 95
Процеси ґрунтові 95
Процеси ландшафтні морфогенетично значимі 95
Процеси ландшафтно-геохімічні 95
Процеси мерзлотні 95
Процеси сингенетичні 96
Процеси суфозійні 96
Псевдо міцелій 96
Псевдофібри 96

Р

Радіоактивність ґрунтів 96
Радіонукліди 97
Район ґрунтовий 97
Районування агроґрунтове 97
Районування ґрунтове регіональне 97
Районування ґрунтове типологічне 97
Районування ґрунтово-географічне 98
Реакція ґрунтового розчину (син. Реакція ґрунту) 98
Реградація ґрунтів 98

Режим водний ґрунту 98
Режим вологості ґрунту 98
Режим гідротермічний ґрунту 98
Режим окисно-відновний ґрунту 98
Режим повітряний ґрунту 98
Режим поживний ґрунту 99
Режим тепловий ґрунту 99
Рекогносцирування 99
Рекультивація ґрунтів 99
Реліктові ґрунти 99
Рельєф як чинник ґрунтотворення 99
Рендзини (син. Дерново-карбонатні ґрунти) 99
Ресурси земельні 100
Ретроградація добрив 100
Рефлекторність ґрунтів 100
Речовини гумусові специфічні 100
Речовини зольні 100
Речовини меліоруючі (син. Хімічні меліоранти) 100
Речовини поживні 101
Речовини поживні рухомі 101
Ризосфера, біохімічний режим ґрунтів 101
Рівні морфологічної організації ґрунтової маси (за Е. А. Корнблюмом) 101
Рід ґрунту 101
Різновид ґрунту 101
Різновиди 102
Роди 102
Родючість ґрунту 102
Родючість ґрунту економічна 102
Родючість ґрунту ефективна 102
Родючість ґрунту природна 102
Родючість ґрунту штучна 102
Розріз ґрунтовий основний 103
Розряди 103
Розсоли 103
Розсолонцювання 103
Розчин ґрунтовий 103

Рослини культурні 103
Рослинність як чинник ґрунтотворення 103
Ряди ґрунтові 104

С

Самомеліорація солонців 104
Саморозвиток ґрунту 104
Саморозвиток катени 104
Сапропель 104
Сапрофіти 105
Сектор катени 105
Сенсорність ґрунтів 105
Сидерація 105
Сидерит 105
Силікати шаруваті 105
Синерезис 105
Система агроландшафтна (АЛС) просторово-часова 106
Система позначень горизонтів ґрунту 106
Систематика ґрунтів 106
Сірі лісові ґрунти 106
Сіро-бурі пустельні ґрунти 107
Сіроземи 107
Скелет ґрунту 107
Скелетні ґрунти 107
Склад ґрунту агрегатний 107
Склад ґрунту валовий хімічний 107
Склад ґрунту гранулометричний 108
Склад ґрунтового покриву 108
Склад ЕґА 108
Складення ґрунту 108
Смуга лісова позахисна 108
Соліфлюкція 108
Солоді 109
Солонець 109
Солонцюваті ґрунти 109

Солончаки 109
Список ґрунтів (номенклатурний) (див. Номенклатура ґрунтів) 110
Співвідношення між ґрунтовими розрізами 110
Статус ґрунтів еколого-генетичний 110
Стиглість ґрунту 110
Стійкість ґрунту екологічна 110
Стік 110
Структура ґрунтова вертикальна 110
Структура ґрунтова елементарна (ЕГС) 111
Структура ґрунтового покриву (СПП) 111
Структура ґрунту 111
Структура ґрунту агрономічно цінна 111
Структура ґрунту кубоподібна 111
Структура ґрунту плитоподібна 111
Структура ґрунту призмоподібна 111
Структурність ґрунту 111
Ступінь еродованості ґрунтів 111
Ступінь контрастності ГП 112
Ступінь насиченості ґрунту основами 113
Сума обмінних катіонів 113
Супісок 113
Суспензія (син. Завись) 113

Т

Такири 113
Таксон 113
Таксономія ґрунтів 113
Ташети 113
Твердість ґрунту 114
Текстурна диференціація профілю 114
Тепловий баланс ґрунту 114
Тепловий режим ґрунту 114
Теплові властивості ґрунту 114
Теплові меліорації ґрунтів 114
Теплоємність ґрунту 114

Теплопровідність ґрунту 114
Терра роса (terra rossa) 115
Тиксотропність ґрунту 115
Тип ґрунту 115
Тип земель 115
Типи водного режиму ґрунтів 115
Типи температурного режиму ґрунтів 116
Типологія ґрунтових комбінацій 116
Типологія ґрунтових меж 116
Тиск осмотичний ґрунтового розчину 117
Тіло біокосне (речовина біокосна) 117
Тіло ґрунтове 117
Тіло ґрунтово-геологічне 117
Тіло природне 117
Токсикоз ґрунту 117
Токсичність солей 117
Топографія ґрунтів 118
Топологія ґрунтових ландшафтів 118
Топоряд (топокатена) ґрунтів 118
Торф 118
Торфоутворення 118
Торфовище 118
Торф'яні болотні верхові ґрунти 118
Торф'яні болотні низинні ґрунти 119
Точка ізоелектрична амфолітоїдів 119
Транспірація 119
Тренд часовий 119

У

Удобрення зелене 119
Удобрення основне 119
Удобрення рядкове 120
Усадка ґрунту 120

Ф

Фаза ґрунту 120
Фази ґрунтів 120
Фауна ґрунтова 120
Фація ґрунтового-екологічного 120
Фералітизація 120
Фізика ґрунту 121
Фізико-механічні властивості ґрунту 121
Фізико-хімічне поглинання в ґрунті (син. Обмінне) 121
Фізичні властивості ґрунтів 121
Фільтрація (син. Просочування) 121
Фітомеліорація ґрунтів 121
Фракція гранулометричних елементів 121
Фульвокислоти 121

Х

Халцедон 122
Хелати (син. Комплекси) 122
Хемосорбція 122
Хімізація сільського господарства 122
Хімічне поглинання в ґрунті 122
Хімічні властивості ґрунту 122
Хімія ґрунтів 123
Хлорити 123
Хрящ 123

Ц

Цвітіння ґрунту 123
Цеоліти 123
Цілинні ґрунти 123

Ч

Час як чинник ґрунтотворення 123
Червонозем 123
Червоточини 124
Чинники ґрунтотворення 124
Чинник ґрунтотворення антропогенний 124
Чорноземи 125
Чорноземоподібні ґрунти 125
Чорні ґрунти 125
Чинники родючості ґрунту 125

Ш

Швидкість ґрунтотворення 125
Шпаруватість ґрунту 125
Штучні ґрунти 126

Щ

Щебінь 126
Щільність покриття 126
Щільність складення ґрунту 126
Щільність твердої фази ґрунту 126
Щоденник польовий 126

Довідкове видання

Словники України

Полянський Сергій Володимирович

Ґрунтознавство з основами географії ґрунтів

Понятійно-термінологічний словник

Редактор і коректор Г. О. Дробот
Технічний редактор І. С. Савицька

Формат 60x84 ¹/₁₆. Обсяг 9,07 ум. друк. арк., 8,93 обл.-вид. арк.
Наклад 300 пр. Зам. 229. Редакція, видавець і виготовлювач – Вежа-Друк
(м. Луцьк, вул. Бойка, 1, тел. (0332) 29-90-65).
Свідоцтво Держ. комітету телебачення та радіомовлення України
ДК № 4607 від 30.08.2013 р.